

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

1912

ԽՍՀՄ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԵՏՊԼԱՆԻ ԾՐՋԱՆՆԵՐՈՎ

ՄՈՆԻՏՈՐԻՆԳ ԵՎ ՈՒՎԵՐՈՎԻ ԽՍՀՄ-Ի աշխարհագրությունից

Կրճատումներով փոխադրեց՝
Հ. ԵԼԻՖԵԿՅԱՆ

ՅԵՐԿՐՈՐԴ ԲԱՐԵՓՈՒՄԱՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

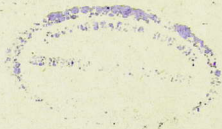

17437

ՊԵՏՀՐԱՏ

1930

ՅԵՐԵՎԱՆ

31(97757)

ԽՍՀՄ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԵՏՊԼԱՆԻ ՇՐՋԱՆՆԵՐՈՎ

ՍՈՎԵՏԱՆԻ ԵՎ ՈՒՎԱՐՈՎԻ ԽՍՀՄ-ի աշխարհագրությունից

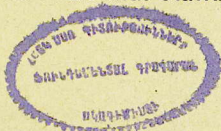
Կրճատումներով փոխադրեց՝

Հ. ԵԼԻԲԵԿՅԱՆ

17436
A II
41533

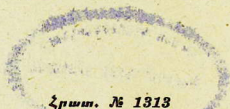
ՅԵՐԿՐՈՐԻ ԲԱՐԵՓՈՆԱԾ ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Պ Ե Տ Գ Ր Ա Տ

1 9 8 0

Յ Ե Ր Ե Վ Ա Ն

Հրատ. № 1313

Գրառիւ. № 5215 (բ). Պատվ. № 576. Տիրաժ 4000

Պետհրատի յերկրորդ տպարան Յերեանում.

Ա Ռ Ա Ջ Ա Ր Ա Ն

Սովորովի յեվ Ուվարովի ԽՍՀՄ-ի աշխարհագրության այս հրատարակութիւնը բավական տարբերվում է առաջին հրատարակութիւնից:

1. Թվական տվյալները (աղյուսակները) հանել ենք:

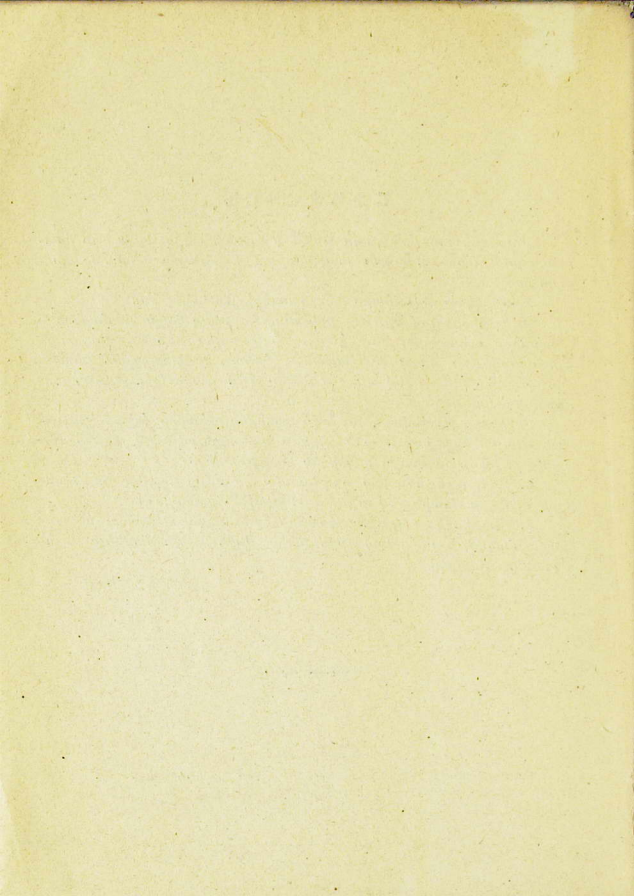
2. Պահպանելով նյութի բաժանումը մենք հարկ համարեցինք գլուխները դասավորել այլ կերպ. նախ տալիս ենք Անդրկովկասը, Հյուս. Կովկասը, ապա Ուկրաինան, Կենտ. Սեվահողային, Կենտր. արդյունագործական յեվ այլ շրջաններ: Այս դասավորութիւնն անդրկովկասցու համար ավելի բնական է:

3. Գիրքը թեթեւացնելու նպատակով գլուխները խիստ կրճատման ենք յենթարկել. 10—12 յերեսը ամփոփելով 4—5 յերեսի մեջ: Շատ գլուխներ համարյա նորից են թարգմանված:

4. Ավելացրել ենք նոր հոդվածներ հնգամյա պլանի, կոլտնտեսութիւնների մասին յեվ այլն, ոգտվելով Բարանսկուց:

5. Անդրկովկաս գլուխն առաջին հրատարակութիւնից ամբողջապես հանվել է յեվ տեղը դրվել նորը, վորն ավելի մատչելի յե յերեխաների համար:

2. Ելիբեկյան

1. ԸՆԳԳԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

ԽՍՀՄ-ի ԳԻՐԺԸ, ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ ՍԵՋ. ՄԱԿԱՐԳԱԿԻ ՄԵԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԽՍՀՄ-ն գտնվում է Յեվրասիայում, բռնում է Յեվրոպայի արևելյան կեսը, Կովկասը, ամբողջ Հյուսիսային և Միջին Ասիայի արևմտյան մասը: Նրա ամենահեռավոր կետերն են՝ Չելյուսկին հրվանդանը (հյուսիսում), Կուեկան (հարավում, Աֆղանստանի հետ ունեցած սահմանում), Դեմնել հրվանդանը (արևելքում), արևմտյան հեռավոր կեսը գտնվում է Ուկրաինայում (Լեհաստանի հետ ունեցած սահմանում):

Չելյուսկին հրվանդանը և Կուեկա կայաքանն ինչ լայնության վրա յեն գտնվում: Դեմնել հրվանդանը և ԽՍՀՄ-ի ամենարևմտյան ծայրն ինչ յերկաթուղիյան վրա յեն գտնվում (Հ. Նիբելյան, Ալիարազաքական ատլաս, ԽՍՀՄ-ի քարտեզ):

Յերբ Լենինգրադում ժամի 12-ն է, այդ միջոցին վճր ժամն է լինում Ալազիկաստանում և Դեմնել հրվանդանի վրա:

ԽՍՀՄ-ի հյուսիսային սահմանը կազմում է Հյուսիսային Բևեռատային ծովը, սկսած Ձկնօտախան քեռակղզուց մինչև Բերինգյան նեղուցը. այս նեղուցով ԽՍՀՄ-ն բաժանվում է Ալյասկայից, վորը պատկանում է Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներին:

Արևելքում սահմանն անցնում է Բերինգյան նեղուցից մինչև Պոսյետի ծոցը: Այս ամբողջ տարածության վրա ձգվում է Խաղաղ օվկիանոսը, վորը Միուլթյան ափերի մոտ գոյացրել է մի քանի ծովեր (վորճնք են):

Պոսյետի ծոցից սկսվում է հարավային ցամաքային սահմանը: Այստեղ ԽՍՀՄ սահմանակից է Յալոնիային (Կորեային), Չինաստանին (Մանջուրիային), Մոնղոլիային, Տաննու-Տուվայի հանրապետության, զարձյալ Չինաստանին (Արևել. Թուրքեստանին), Աֆղանստանին, Պարսկաստանին և Թյուրքիային: Այնուհետև սահմանն անցնում է Սև ծովով և հասնում մինչև Դանուբ գետը:

Դանուբի հյուսիսային ճյուղից սկսվում է արևմտյան ցամաքային սահմանը: Այստեղ սահմանակից են Ռումանիան *), Լեհաստանը, Աստվիան, Եստոնիան և Ֆինլանդիան:

*) Բեռարաբիտ, վոր ներկայումս բռնազրավել է Ռումանիան, համարում ենք ԽՍՀՄ-ի մի մասը:

ԽՍՀՄ-ի թե ծովային և թե ցամաքային սահմանների ընդհանուր յերկարությունը մոտ 70,000 կմ. է, վորի $\frac{1}{3}$ -ը ցամաքային սահմաններ են, իսկ $\frac{2}{3}$ -ը՝ ծովային:

Թեպետ ընդհանուր սահմանագծի $\frac{2}{3}$ մասը ծովային սահմաններ են, բայց և այնպես ԽՍՀՄ համարվում է ցամաքային լերկիր: Միության մեծագույն մասը/կամ շատ հեռու չե ծովերից կամ շրջապատված է այնպիսի ծովերով, վորոնք համարյա ամբողջ տարին անմատչելի յեն նավագնացության համար, և այդպիսով նրանց նշանակությունն այդ տեսակետից չնչին է. այսպես, որինակ՝ Հյուսիսային Ինդիոսիան ծովի ափերը, Յենիսեյ գետից դեպի արևելք, համարյա ամբողջ տարին ծածկված են սառուցներով:

Բալտիկ և Սև ծովերը Միության համար կարևոր նշանակությունն ունեն, բայց այն նեղուցները, վորոնցով այդ ծովերը կապվում են ուրկիսնոսի հետ, մեր ձեռքին չեն գտնվում:

ԽՍՀՄ բռնում է 21,352,000 քառակուսի կիլոմետր տարածություն, վորը կազմում է լերկրագնդի ամբողջ ցամաքի $\frac{1}{7}$ մասից մի քիչ ավել: ԽՍՀՄ Յեվրոպայից մեծ է 2 անգամ և աշխարհիս ամենախոշոր պետությունների շարքում յերկրորդ տեղն է բռնում. նա փոքր է միայն Անգլիայից, վորն իր բոլոր գաղութներով ամբողջ ցամաքի մոտ $\frac{1}{4}$ մասն է բռնում: Բայց Անգլիայի գաղութները ցրված են աշխարհի բոլոր մասերում, բաժանված են ուրկիսնոսների շրերով և, բացի դրանից, Անգլիայի գաղութների ժողովրդներն իրենց ճնշված են զգում՝ այդ պետության տիրապետության տակ ու շարունակ պայքարում են լիակատար ազատություն ձեռք բերելու համար: Վորպես որինակ կաբելի յե բերել Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, վորոնք մի ժամանակ անգլիական գաղութներ էլին, բայց յերկար ու ծանր կռիվներից հետո ազատվեցին Անգլիայից և անկախություն ձեռք բերին:

Բոլորովին ուրիշ բան ենք տեսնում ԽՍՀՄ-ում ապրող ժողովրդուների մեջ. սրանք, ընդհակառակը, աշխատում են իրենց միությունն ավելի ևս ամրացնել: Դրան ավելացնենք և այն, վոր ԽՍՀՄ-ին հարեվան արևելքի ճնշված ժողովրդներն ավելի և ավելի յեն ձգտում սերտ կապ ու միություն ստեղծել Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միության հետ:

Մասշտաբի ոգնությամբ ցույց տվեք, թե ԽՍՀՄ արևելքից—արևմուտք և հյուսիսից հարավ քանի կիլոմետր է ձգվում:

Յերկաթուղով քանի կիլոմետր է՝ 1) Ղենինգրադից մինչև Մոսկվա, 2) Յերևանից մինչև Արևմտգելսի, 3) Տաշկենտից մինչև Մոսկվա:

ԽՍՀՄ վճր պետությաններից և բաժանվում գետերով և լեռներով: ԽՍՀՄ և վճր պետության միջև է ձգվում ամենայնրկար և ամենակարճ սահմանը:

**ԱՅԽԱՐՀԱՄԱՐՆԵՐԻ ՅԵՎ ԳԼԽԱՎԱՐ ՅԵՐԿԻՆԵՐԻ ՄԱԿԱՐԳԱԿԻ ՄԵԾՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ
ԲՆԵԿԻՉՆԵՐԻ ԹԻՎԸ**

	<i>Մակարդակը (հազար քառ. կիլոմետրերով)</i>	<i>Բնակիչները թիվը հազարներով</i>
<i>Ամբողջ ցամաքը (հաշված և Անտար- կտիդան)</i>	149.000	1.912.000
<i>Յեվրոպան</i>	10.000	367.500
<i>Ասիան</i>	44.000	1.005.000
		<i>(առանց ԽՍՀՄ-ի)</i>
<i>Աֆրիկան</i>	30.000	146.500
<i>Հյուս. Ամերիկան</i>	24.000	159.300
<i>Հարավ. Ամերիկան</i>	18.000	76.500
<i>Ավստրալիան Ովկիանիայով</i>	9.000	9.300
<i>Անգլիան գաղութներով</i>	36.012	472.300
» <i>առանց գաղութների</i>	244	45.535
<i>ԽՍՀՄ-ն</i>	21.352	153.000
<i>Ֆրանսիան գաղութներով</i>	12,098	102.500
» <i>առանց գաղութների</i>	551	41.250
<i>Հյուս. Ամեր. Միաց. Նահանգները գա- ղութներով</i>	9.851	132,000
<i>Հյուս. Ամեր. Միաց. Նահանգներն ա- ռանց գաղութների և Ալյասկա- յի</i>	7.997	109.000
<i>Զինաստան (հաշված և Տիբետը)</i>	9.650	441.500
<i>Իտալիան գաղութներով</i>	2.380	42.350
» <i>առանց գաղութների</i>	310	40.530
<i>Յապոնիան գաղութներով</i>	684	86.760
» <i>առանց գաղութների</i>	385	61.900
<i>Գերմանիան</i>	472	64.500

Վերոշեցեք ազգաբնակչության միջին խտությունը ԽՍՀՄ-ում և մյուս
յերկրներում (գաղութներով և առանց գաղութների):

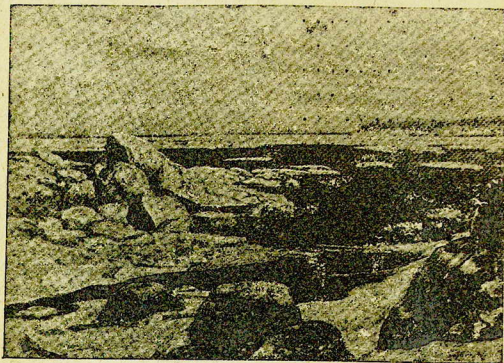
Կազմեցեք գլխավոր յերկրների մակարդակի մեծության համեմատական
դիագրամը:

ԽՍՀՄ-ի ԱՓՅԵՐԸ ՎՈՂՈՂՈՂ ԺՈՎՆԵՐԸ

Հյուսիսային Բեկեռա-
յին ծով

Հյուսիսային Բեկեռային ծովը վողողում է ԽՍՀՄ-ի հյուսիսային ափերը: Նա Նոր Յերկիր կղզով բաժանվում է յերկու մասի՝ արևելյան և արևմտյան: Բեկեռային ծովի արևմտյան մասում գտնվում են Բաբենցի լիճը Սպիտակ ծովերը, իսկ արևելյան մասում՝ Կառայի լիճը Սիբիրական ծովերը: Բացի Նոր Յերկիրից այստեղ գտնվում են Վայգաչ, Կոլգուլի, Նոր Սիբիրյան կղզիները և Կոլա, Կանին, Յամալ լիճը Տայմիր թերակղզիները:

Հյուսիսային Բեկեռային ծովը նավագնացության համար անհարմար է, վորովհետև նրա մեջ մեծ քանակությամբ սառուցներ են լողում: Արևմտյան սասը համեմատաբար մատչելի չէ, վորովհետև Նոր Յերկիր կղզին հյուսիս-արևելյան քամիների ընթաց-

Նկ. 1. Հյուս. Բեկեռային ծով.

քով դեպի Սիբիրի ափերն լեկող սառուցների առաջն առնում է. բացի դրանից այս ծովի արևմտյան մասն է մտնում Գոլֆշտրոմ տաք հոսանքի մի ճյուղը (Նորդկապի հոսանքը): Արևելյան սասը քիչ է մատչելի նավագնացության համար: Բայց և այնպես հալտնի և խիզախ ծովագնացները (Նորդենշելդ, Ամունդսեն, Վիկինգի)

անցել են Յեփրատիայի հյուսիսային ափերի լեռնաշղթայում և աղալիսով Հյուսիսային Մեծ ձառնապարհի սկիզբն են դրել: Ասիայի հյուսիսային ափերով դեպի Պաղատ ովկիանոս տանող ճանապարհի հետադոտությամբ առաջին անգամ զբաղվեցին հոլանդացիք: Հոլանդացի ծովագնաց Բարենցը XVI դարու վերջը պատեց Նոր Յերկիր կղզու հյուսիսային ափերով և ալսալիսով առաջին անգամ մտավ Կարայի ծովը: Նորդենշելդեն առաջինն անցավ Ասիայի հյուսիսային ափերով և դուրս լեկավ Պաղատ ովկիանոսը 1878—1879 թ. «Վեկա» նավով: Հակառակ ուղղությամբ, այսինքն Պա-

Նկ. 2. Ֆրիտյոֆ Նանսեն: Հայտնի լի բեռնային յերկրներում կատարած հետազոտություններով. 1919—21 թ. սովի ժամանակ մեծ ոգնութուն հասցրեց ՊՍՀՄ-ի աղգարնակությանը.

ղաղ ովկիանոսի կողմից, Ասիայի հյուսիսային ափերով միայն մի անգամ անցան 1913—1915 թ. «Վայգաչ» և «Տալմիր» սառ-

ցահատ նաւերով Վիլիցկու ղեկավարութեամբ: Այս եքսպեդիցիան Չեչուսկին հրվանդանից հյուսիս գտաւ մի մեծ կղզի, վոր ներկայումս կոչվում է Հյուսիսային Յերկիր: Նորդենշելդի անցած ճանապարհով յերկրորդ անգամ անցաւ Ամուռսոսնը: Այժմ պարզվել է, վոր այս ճանապարհի ամենամեծ դժվարութիւնը Տայմիր թերակղզու շուրջը պտտվելն է, վորովհետեւ պատահում են այնպիսի տարիներ, յերբ այս թերակղզին սառցով միացած է լինում Հյուսիսային Յերկիր կղզու հետ:

Հյուսիսային Բեեռային ծովը ուսումնասիրելու համար մեծ ջանք է թափել մանավանդ Ֆրիայոֆ Նանսենը: Այս խիղախ ծովագնացը կարողացաւ ապրանքի բեռներով մտնել Յենիսեյի գետաբերանը, «Ապագայի Յերկիրը», ինչպես վոր նա անվանեց Սիբիրը, և այդպիսով ապացուցեց, վոր Կարայի ծովով կարելի չէ առևտրական հարաբերութիւն ստեղծել Սիբիրի հետ:

Ներկայումս Հյուսիսային Մեծ Ճանապարհը Սիբիրի հեռավոր շրջանների հետ հարաբերութիւն ունենալու համար մեծ նշանակութիւն ունի: Այժմ ամեն տարի նոր ու նոր արշավախմբեր են կազմվում այդ կարևոր ճանապարհն ուսումնասիրելու և Ուրի և Յենիսեյի գետաբերաններից հում նյութեր արտահանելու համար:

Այս անմարդաբնակ, բայց կարևոր վայրերի հետ մշտապես կապ պահպանելու համար Վալդաչի վրա, Ուրի գետաբերանի մոտ և մի քանի ուրիշ տեղերում հիմնված են ռադիո-կայաններ:

Բարենցի ծովը գտել է հոլլանդացի ծովագնաց Բարենցը: Այս ծովի սահմանները կազմում են մի կողմից Կոլա և Կանին թերակղզիները, իսկ մյուս կողմից՝ Շպիցբերգեն, Փրանց Հովսեփի Յերկիր և Նոր Յերկիր կղզիները. մտնելով ցամաքի մեջ նա կազմում է Սպիտակ ծովը և Չեչալի ծովախորշը:

Ատլանտիան ովկիանոսից լեկող տաք հոսանքի շնորհիվ Բարենցի ծովը, մտած սառուցները հալվում են և այդ պատճառով նավագնացութիւնն այստեղ հնարավոր է ամբողջ տարին: Կոլա թերակղզու Մուրմանի չառուղի ավիին հիմնվեց Մուրմանսկ նավահանգիստը, վորը յերկաթուղով միացած է Լենինգրադի հետ և մեծ ապագա ունի:

Յուլյո տվեք Մուրմանսկից Ամերիկա և Լենինգրադից Ամերիկա տանող ծովային ճանապարհները.

Սպիտակ ծովը նավագնացութեան համար անհարմար է, վորովհետեւ տարվա մեծ մասը ծածկված է լինում սառուցներով: Նավագնացութիւնը կարելի չէ կա-

տարել միայն ամառվա 4—5 ամիսներին: Այս ծոցը այնքան ել խորը չէ և քիչ աղի լի: Սպիտակ ծովի ափին, (Հյուս. Դվինայի գետաբերանում) գտնվում է Արխանգելսկ նավահանգիստը, վորի առևտրական նշանակութունը մեծացավ մանավանդ այն ժամանակ, իբրե նա լերկաթուղով միացավ Մոսկվայի հետ:

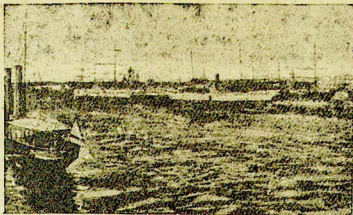
Նկ. 3. Հյուս. Բեռալին ծովի կենդանիները:

Հյուսիսային Բեռալին ծովում վորսում են ջրալին կաթնասուններ՝ փոկեր, հյուսիսային դելֆիններ, վորոնք ճարպ ու կաշի յեն տալիս, իսկ Նոր Յերկրի մոտ վորսում են սպիտակ արջեր և ծովացուլեր: Մուրմանի ափերի լերկարությամբ վորսում են մեծ քանակությամբ փրփրուկ ու պալտուս, Սպիտակ ծովում՝ հարինգ և նավագա, իսկ Սպիտակ ծովի նեղուցում՝ փոկեր:

ԱՏԼՆՏՈՍ ՈՎԻԴՆՈՍԻ ԾՈՎԵՐԸ

Ատլանտյան ովկիանոսը Բալտիկ և Սև ծովերով մտնում է ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասի մեջ: Սակայն Բալտիկ ծովի Ֆիննական ծոցի մի փոքրիկ մասն է միայն պատկանում է ԽՍՀՄ-ին. այստեղ է գտնվում ԽՍՀՄ-ի գլխավոր նավահանգստներից մեկը՝ Լենինգրադը, Լենինգրադ-

դի վրայով առևտուր ենք անում այն յերկրների հետ, վորոնք առևտրական պայմանագիր են կնքել մեզ հետ: Ֆիննական ծոցի այն մասը, վոր մեզ է պատկանում, տարվա մեջ համարյա 5 ամիս սառած է լինում:

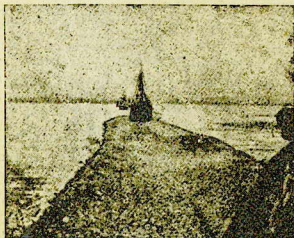

Նկ. 4. Լենինգրադի ահաբեկ ծովի կողմից.

Լենինգրադը պաշտպանված է Կոնցեսադ ծովային ուժեղ ամրոցով, վորտեղ կտնգնած է ԽՍՀՄ-ի նավատորմի զոր:

Սեպ ծով

Սեպ ծովը ԽՍՀՄ-ի համար շատ կարևոր նշանակություն ունի, վորովհետև նրա վրայով ծովային ճանապարհն անցնում է դեպի Միջերկրական ծովը: Սև ծովը բավական խոր է. միջին մասում նրա խորությունը 2 կմ-ից ավել է. Սև ծովի հյուսիսային ափերը բարձր չեն, իսկ գետաբերանների մոտ նույնիսկ ցածր են, այդ պատճառով ել հյուսիսային ափերին հարմար նավահանգիստներ չկան:

Նկ. 5. Նավերը շարժվում են սառցահատի յեռակից. տարին առևտուր է անում Արևմտյան Յեվրոպայի և Ամերիկայի հետ: Միայն մի քանի շաբաթով

նրա հյուսիս-արևմտյան ափերը ծածկվում են սառույցներով, բայց սառույցն այնքան բարակ է լինում, վոր մինչև անգամ ամենախիստ ձմեռը սառցահատ նավերի ոգնությամբ նավագնացությունը չի դադարում:

Ձկնորսության արդյունքի տեսակետից Սև ծովը կասպից ծովից յետ է մնում. այստեղ վորսում են թառափներ (կասպից ծովի կենդանական աշխարհից), կեփալ և սկումբրա (Միջերկրական ծովի կենդանական աշխարհից): Սև ծովի ջուրը, սկսած 200 մետր խորությունից դեպի ցած, պարունակում է ծծմբաջրածին, վոր գոյտնում է ծովի հատակին որդանական նյութերի նեխումից. վորովհետև այդ գազը թունավոր է, ուստի 200 մետրից խոր Սև ծովում վոչ բույսեր և վոչ երկենդանիներ կան. այդ խորությունից սկսվում է Սև ծովի մեռած գոնան:

Ապրանքներ արտահանելու տեսակետից Սև ծովը առաջին տեղն է բռնում ամբողջ ԽՍՀՄ-ում. այս ծովի նավահանգիստներով մենք արտահանում ենք մեծ քանակությամբ նավթ, հաց և այլ ապրանքներ:

Սև ծովը է մտնում Ղրիմի քերակգլին:

Սև ծովի գլխավոր նավահանգիստներն են՝ Ոդեսսան, Նիկոլայեվը Խերսոնը, Ֆեոդոսիան, Կերչը, Նովոռոսիյսկը, Փոթին, Բաքումը յեվ Սեվաստոպոլը:

Ռազմական նավատորմիդը կանգնած է Սևաստոպոլում, վորի ծովախորշը չերկրագնդի ամենալավ ծովախորշերից մեկն է համարվում:

Սև ծովը ցամաքի մեջ է մտնում մի ծոցով, վոր կոչվում է Ազովի ծով: Ազովի ծովը միանում է Սև ծովի հետ Կերչի նեղուցով: Ազովի ծովը խորը չէ, այդ պատճառով ել խոշոր շոգենավերը չեն կարողանում ափին մոտենալ և ստիպված են հեռու ծովի մեջ կանգնել, վորտեղից ապրանքները մանր նավերով տեղափոխում են հետևյալ նավահանգիստները Տագանրոգ, Մարիուպոլ, Բերդյանսկ Յեսկ յե Ռոստով դ. վ.:

ԽԱՂԱՂ ՈՎԿԻԱՆՈՍԻ ԾՈՎԵՐԸ

Մեծ կամ Խաղաղ ովկիանոսը վողողում է Ասիայի արևելյան ափերը. նա Սիբիրի ափերին կազմում է հետևյալ ծովերը՝ Բերինգյան, Ոխոթյան և Յապոնական: Բերինգյան և Ոխոթյան ծովերը վողողում են Կամչատկա թերակղզին. Ոխոթյան ծովումն է գտնվում Սախալին կղզին, վորի կեսը պատկանում է մեզ, իսկ կեսը Յապոնիային:

Բերինգյան ծովը Հյուսիսային բևեռային ծովի հետ միացած է Բերինգյան նեղուցով, վորը ԽՍՀՄ-ն բաժանում է Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներից:

Բերինգյան ծովի հյուսիսային մասը ձմեռը սառչում է իսկ հա-
քավային մասը մինչև անգամ ձմեռն ել ազատ է լինում սառուցնե-
լից, վերովհետև այս մասում զգալի յե Կուրո-Սիվո տաք հոսանքի
ազդեցությունը: Ամառը ծովն ազատ է սառուցներից, բայց հաճախ-
կի մառախուղները դժվարացնում են նավագնացությունը:

Ծովափնյա բնակիչները պարապում են ձկնորսությանը և ծովա-
լին կաթնասունների վորսով: Վորսում են փոկեր, ծովացուկեր, ծով-
առջեր, վորոնց մորթին թանգ և գնահատվում:

Ռիտոյան ծով

Ռիտոյան ծովը գտնվում է Ասիայի մայր
ցամաքի, Կամչատկա թերակղզու և Յապոնիա-
յին պատկանող Կուրիլյան կղզ. շղթայի միջև: Ռիտոյան ծովը նույնպես
ցուրտ ծով է, նրա ջրերում նույնպես սառուցներ են լողում, վորոնք
հաճախ ամառվա ընթացքում չեն հալվում: Ռիտոյան ծովն ամառվա
ընթացքում ծածկվում է թանձր մառախուղներով, վորոնք դժվարաց-
նում են նավագնացությունը: Այս ծովը շատ հարուստ է ձկներով:

Յապոնական ծով

Յապոնական ծովը գտնվում է Ռիտոյան
ծովից հարավ, Սիցիլիա կղզու լայնության վրա:
Նա տաք ծով է, սառչում է միայն նրա հյուսիսային մասը: Աշնանը
Յապոնական ծովի վրա փչում են ցայֆուն կոչված ուժեղ քամիները,
վորոնց պատճառով ծովի վրա սաստիկ փոթորիկներ են լինում: Այս
ծովը հարուստ է ձկներով: Գլխավոր նավահանգիստը Վալայիդոսոկն է:

ՆԵՐՔԻՆ ԾՈՎԵՐ

Ներքին ծովեր են Կասպից և Արալյան ծովերը, վորոնք ովկիա-
նոսի հետ կապ չունեն: Իսկապես սրանք հսկայական լճեր են և վոչ
թե ծովեր:

Կասպից ծով

Կասպից ծովի արևելյան ափերին գտնվում
են Կարաբուգազ, Կուստուդեց և Կրասնովոդսկի
ծոցերը, իսկ արևմտյան ափերին Ապսերոնյան թերակղզին և Կզըլ-Ա-
ղաջի ծոցը, վորի մեջ թափվում է Արաքս գետը: Կասպից ծովի մա-
կերևույթը Սև ծովի մակերևույթից 26 մետրով ցածր է:

Հետազոտությունները ցույց են տվել, վոր Կասպից ծովի հատա-
կի ռելիեֆը կարելի չե յերեք մասի բաժանել—հյուսիսային, միջին և
հարավային:

Հյուսիսային մասն ամենածանծաղն է և նրա միջին խորությունը
նր հավասար է մոտ 20 մետրի: Այս մասը շարունակ ծանծաղանում
է, վորովհետև նրա միջ թափվող գետերը (Վոլգան, Ուրալը և ուրիշ-
ները) ահագին քանակությամբ տեղի և ավազ են բերում:

Կասպից ծովի մնացած մասը ստորջրյա շղթայով բաժանվում է լերկու մասի—հյուսիսային (ամենամեծ խորութիւնը $1\frac{1}{2}$ կմ.) և հարավային (ամենամեծ խորութիւնը մոտ 1 կմ.): Այդ ստորջրյա շղթան կաղմում է կովկասյան լեռնաշղթայի շարունակութիւնը և ձգվում է Ապշերոնյան թերակղզուց մինչև Կրասնովոդսկի ծոցը:

Կասպից ծովի ջուրն ամեն տեղ նույն աղիութիւնը չունի. հարավում ծովի ջուրը պարունակում մոտ $1\frac{1}{2}$ ‰ աղ, իսկ հյուսիսում հազիվ $\frac{1}{2}$ ‰ տոկոս, վորովհետև այս մասի մեջ թափվում է ջրառատ Վոլգա գետը: Կասպից ծովի ծոցերում ուժեղ գոլորշիացման շնորհիվ ջուրը շատ աղի չէ. մանավանդ շատ աղ պարունակում է Կարաբուգազը, վորի միջին խորութիւնը 9 մետր է: Ուժեղ գոլորշիացման պատճառով Կարաբուգազի ջուրը Կասպից ծովի ջրից քիչ ցածր է. այդ պատճառով Կասպից ծովի ջուրը մի նեղ նեղուցով շարունակ հոսում է դեպի Կարաբուգազ, վորտեղ այդ ջուրը փոփում է և արագ գոլորշիանում, իսկ Կարաբուգազի հատակին նստում է մեծ քանակութեամբ աղ, այստեղ ընկնող կենդանիները մեռնում են: Այսպիսով Կարաբուգազը քաշելով Կասպից ծովի աղերը, կարծես նրան քաղցրացնում է:

Կենդանիներ գոլութիւն ունեն Կասպից ծովի միայն վերին շերտում, վորի հաստութիւնը մոտ 350 մետր է, վորովհետև դրանից ցած ծովի մեջ թթվածին չկա, իսկ ավելի խոր տեղերում լերկում է թունավոր ծծմբաջրածին գազը:

Կասպից ծովի հարավային մասը չի սառչում, իսկ հյուսիսային մասը հինգ ամիս ծածկվում է սառուցով. բացի դրանից հյուսիսային մասը ծանծաղ է և նավազնացութեան համար անհարմար, ուստի ծովային նավերը կանգնում են այն նավակայանում, վոր գտնվում է Վոլգայի դելտայից 70 կիլոմ. հեռու, ծովի միջին մասը հարմար է նավազնացութեան համար, վորովհետև ավելի խոր է:

Կասպից ծովի նավահանգիստներից աչքի չեն ընկնում՝ Բազուն, և Մախաչ-Կալան (արևմտյան ափին), Կրասնովոդսկը (արևելյան ափին), Սևսթալանը (Վոլգայի դելտայում):

Սև ու բալտիկ ծովերի հետ հպմամատած Կասպից ծովի առևտրական նշանակութիւնը մեծ չէ, վորովհետև նա ովկիանոսի հետ կապ չունի:

Կասպից ծովը շատ հարուստ է ձկներով, վորովհետև գետերն իրենց հետ բերում են մեծ քանակութեամբ սնունդ ձկների համար և մյուս կողմից ծովի մեջ գտնվում են բազմաթիվ անվողնաշար կենդանիներ. շատ ձկներ կան մանավանդ Վոլգայի, Ուրալի, Կուրի և Տերեկի գետաբերաններում, վորտեղ վորսում են թառափ, զութի, հա-

բինդ և վոբլա, իսկ Կասպից ծովի մանր կղզիներում վորսում են փոկեր:

Արալյան ծովը ևս մեծ է, սառչում է, նրա ափերը ցածր են և նավահանգիստներից զուրկ: Այս ծովն էլ, Կասպից ծովի նման, հարուստ է ձկներով:

ԽՍՀՄ-Ի ԲՆԱԿԱԶՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մեր լեռերի բնակչության ցեղային կազմը շատ խառնաբղետ է: Հյուսիսային բևեռային ծովից մինչև Ջինաստանն ու Սև ծովը, արևմտյան սահմանից մինչև Խաղաղ ովկիանոսն ապրում են սլավոնական, ֆիննական, թյուրքական, մոնղոլական և այլ ժողովուրդներ, վորոնց, թիվը 100-ից անց է: ԽՍՀՄ-ի ազգաբնակչությունը խառնաբղետ է վոչ միայն լեզվով և ֆիզիկական տիպով, այլև կենցաղով, պարագամունքով: Ֆերկրագործությամբ և արդյունագործությամբ պարագորդ ազգաբնակչության կողքին այստեղ հանդիպում են քոչվոր ու թափառական ժողովուրդներ: Միության զանազան սեղանում կարելի չէ սեսնել մարդկային բնակարանի բոլոր տեսակները—սկսած քոչվորի և թափառականի խոհուկ վրանից և վերջացրած խոշոր քաղաքի բազմահարկ տներով:

Թվով առաջին տեղը սլավոնական խումբն է բռնում: Նա բաղկացած է ռուսավորապես ուսնեցից, ուկրաինցիներից, բելոռուսներից:

Ռուսներն ապրում են վերին և միջին Վոլգայի, Ոկայի և Դոնի ափազաններում, ինչպես և ԽՍՀՄ-ի զանազան մասերում: Ռուսական լեզուն Միության մեջ ամենատարածվածն է: Ռուսները կազմում են Ռուսաստանի Սոց. Ֆեդ. Խորհրդ. Հանրապետության (Ռ. Ս. Ֆ. Խ. Հ.) կորիզը:

Ուկրաինցիներն ապրում են Դնեպրի միջին և ստորին ափազաններում (Ուկրաինայի հանրապետության մեջ), իսկ բելոռուսները՝ Դնեպրի վերին հոսանքի շրջանում: Բացի սլավոններից սպիտակ ցեղին պատկանում են նաև հաբեթականները (Կովկասում), սեմիթները, իրանցիները և այլն:

Դեղին ցեղի ժողովուրդներից ԽՍՀՄ-ում տարածված են Ֆիննական, բաթառական և մոնղոլական ժողովուրդները:

ՍԽՀՄ-Ի ԲՆԱԿԱԶՈՒԹՅԱՆ ՑԵՂԱՅԻՆ ԿԱԶՄԸ

I. Արխացիներ կամ Հնդկա-յեթուպացիներ	Ս ավուցիներ	- Ռուսներ - Ուկրաինացիներ - Բելոռուսներ - Ղեհներ - Ջեխներ - Բուլղարներ
	Իրանցիներ	- Տաջիկներ - Ոսեր - Թաթեր - Թալիշներ - Քյուրդեր - Պարսիկներ
	Այլ ցեղեր	- Մուղավացիներ - Գերմանացիներ - Հուլներ - Բոշաներ

II. Սեմիթներ—Հրեաներ

III. Հաբերականներ—Հաբեթական-հնդկալեզուպացիներ՝ հայեր, Կովկասյան հաբեթականներ՝ քարթվեղներ, մեգրեղներ, աբխազներ, կաբարդիներ, ադիգե (չերքեզներ), չեչեններ, լեզգիներ, դարգիսներ:

IV. Ֆիննա-ուգրեր—Արեւմտյան յեւլ հյուսիսային ֆիններ՝ կարելներ, լուպոններ:

Վոլգյան ֆիններ՝ մորդվա, մարի (չերեմիսներ), Հյուսիս-արևելյան ֆիններ՝ կոմի (զիրյացիներ), վոտյակներ, պերմյակներ:
Ուգրեր—ոստյակներ, վոգուլներ:

V. Սամոեդներ:

VI. Քյուրքեր—Հյուսիս-արեւմտյան՝ չուվաշներ, ալտայցիներ, կաբալացիներ, բալկարներ, նոգայցիներ, բաշկիրներ, Թաթարներ, կազակներ, կարա-կալպակներ, ղըրղըզներ, (կիրգիզներ):

Հառավ-արեվմսյան՝ աղբբեշանցիներ, թուրք-մեններ:

Հառավ արեվեյյան՝ ուղբեկներ:

Հյուսիս-արեվեյյան՝ յակուտներ:

VII. Մոնղոլներ — Բուրյատներ, զալմուխներ:

VIII. Տունգուս-մանջուրներ — Տունգուսներ, զուլեր:

IX. Հին Ասիացիներ — չուկչ կորյակներ, կամչադալներ, զիլյակներ, ալեուտներ:

X. Հեռավոր արեվելի կուլյուրական ժողովուրդներ — չինացիներ, չապոնացիներ, կորեացիներ*):

ԽՍՀՄ-ի բնակչության
քիվը

1926 թ. մարդահամարի տվյալների համաձայն ԽՍՀՄ-ի բնակչության քիվը 147 միլիոն, վորը կազմում է ամբողջ աշխարհի

բնակչության (1922 միլիոն) $\frac{1}{13}$ մասը կամ 8⁰/₀-ը: Բնակչության քանակով մեր յերկիրը յետ է մնում միայն Անգլիայից (հաշված է գաղութները) և Չինաստանից:

ԽՍՀՄ-ի բնակչության
խտությունը

ԽՍՀՄ-ում ամեն մի քառակուսի կիլոմետր տարածության վրա միջին հաշվով 7 մարդ է ապրում: Այս խտությունը մոտ յերկու անգամ

պակաս է ամբողջ յերկրագնդի բնակչության միջին խտությունից: Բնակչության այսքան աննշան խտության պատճառն այն է, վոր մեր յերկրում բնակության համար անհարմար տեղեր շատ կան, որինակ, տունդրաները, վորտեղ կարելի չէ անցնել հարյուրավոր կիլոմետր և մարդու չհանդիպել, Միբիրի խուլ տալգաները, Միջին Ասիայի անապատները և այլն: ԽՍՀՄ-ի բնակչության նոսրության յերկրորդ պատճառն արդունագործության հետամնացությունն է և զրա հետ կապված քաղաքների և քաղաքային բնակչության թույլ զարգացումը: Միութւյան Յեվրոպական մասի ամենախիտ բնակված վայրերն են՝ Ուկրաինան: Վորտեղ 1 քառ. կիլոմետրի վրա մոտ 65 մարդ է ապրում և կենտրոնական արդյունագործական շրջանը: Բայց հենց Ուկրաինան էլ իր բնակչության խտությամբ յետ է Արևմտյան Յեվրոպայի շատ պետություններից. այսպես, որինակ, Բելգիայի բնակչության խտությունն է՝ 260 մարդ 1 քառ. կիլոմ վրա, Անգլիայի՝ 186 Իտալիայի՝ 130, Գերմանիայի՝ 136, Ֆրանսիայի՝ 74:

ԽՍՀՄ-ի Ասիական մասում, ուր արդունագործությունը զարգացած չէ և քաղաքային կյանքն էլ հետամնաց է, բնակչության խտու-

*) Բնակչության բաղադրանությամբ ԽՍՀՄ-ին զերակում է միայն Անգլիան ու թներով:

թյունն ավելի ևս աննշան է. որինակ, Կազակստանում (Կասպից ծովից դեպի արևելք) 1 քառ. կիլոմետր տարածության վրա 2 մարդ է ապրում, իսկ յակուտական հանրապետության մեջ (Արևելյան Սիբիրում) 14 քառ. կիլոմետր տարածության վրա 1 մարդ է ապրում: Նոսր բնակչութուն ունեն նաև Թուրքմենստանի չոր տափաստանները: Անդրկովկասի բնակչության միջին խտությունը կազմում է մոտ 30 մարդ ամեն մի քառ. կիլոմետր տարածության վրա:

ԽՍՀՄ բնակչությունը բնական շարժումը—Վերև լերկրի բնակչության մասին դադափար կազմելու համար բավական չե իմանալ թե այսինչ թվականին բնակչության մեծությունը վորքան եր. անհրաժեշտ է իմանալ նաև թե այդ բնակչությունն ինչ արագությամբ է աճում: Դրա համար պետք է ծանոթանալ բնակչության բնական շարժման, այսինքն՝ տարեկան ծնվածների, մեռածների և դրանց տարբերություն (աճման) հետ:

Պատերազմից առաջ ծնվածների և մեռածների թիվն ամեն 1.000 բնակչի դիմաց կազմում եր.

	Ծնված	Մեռած	Աճում
Ռուսաստանում	44,1	27,2	16,9
Գերմանիայում	34,8	19,9	14,9
Անգլիայում	28,1	16,0	12,1
Մ. Նահանգներում	23,7	13,1	10,6
Ֆրանսիայում	21,3	19,5	1,8

Այս աղյուսակից լերևում է, վոր ԽՍՀՄ-ի բնակչությունը բավական արագ է աճում: 1925 թ. տվյալների համաձայն 1.000 մարդուն ընկնում է 46,97 ծնված և 25,86 մեռած: աճումը 21,11:

Ընդունելով, վոր ամեն 1.000 մարդուն տարեկան ավելանում է մոտ 20 մարդ. հաշվեցեք թե ԽՍՀՄ-ի բնակչությունը վորքան կլինի 10 տարի հետո:

ԽՍՀՄ-ի փաղափայլի յեվ գյուղական ազգաբնակչությունը.— Մեր լերկրը գյուղատնտեսական լերկր է, այսինքն՝ բնակչությունը գյուղատնտեսությունից ավելի մեծ արդյունք է ստանում, քան արդյունագործությունից: 1925/26 թ. Միության ընդհանուր պրոդուկցիայի ²/₃-ը ստացվել է գյուղատնտեսությունից: Այդ պատճառով ԽՍՀՄ-ի բնակչության մեծ մասն ապրում է գյուղերում, իսկ փոքր մասը՝ քաղաքներում: 147 միլիոն մարդուց 121 միլիոնը կամ 82⁰/₁₀-ը կազմում է գյուղական բնակչությունը, իսկ 26 միլիոնը կամ 18⁰/₁₀-ը՝ քաղաքային:

Անգլիայում և Գերմանիայում հակառակ պատկերն է. քաղաքներն էր բնակչությունը գյուղականից մեծ է:

Նախքան բաճակը իսկ ինքն իր քաղաքացի վորոշ հասակում պարտավոր է ծառայել Կարմիր բանակում 2 տարի, իսկ ողախին և ծովային նավատորմի դուռ, 3—4 տարի: 1925 թվին Կարմիր բանակը կրճատվեց և Կարմիր բանակայինների թիվը հասավ 562 հազարի: Այսպիսով 240 բնակչին ընկնում է մի կարմիր բանակային, այնինչ մեր հարևան լեհերը հերոսներում Արևմտաքուստ 70—80 բնակչին ընկնում է մի զինվոր: Մեր ցամաքային սահմաններում ամեն մի կիլոմետր տարածության վրա ծառայում են 30 զինվորական, իսկ հարևան պետություններում՝ Ռումինիայում 100 մարդ, Լեհաստանում — 87 մարդ: Զորքի համար լեզած ծախսը պետության ամենախոշոր ծախսերից մեկն է և պետական բյուջեյի համար մի ծանր բեռ է հանդիսանում: Ներկայումս իսկ զորքի պահպանության համար ծախսվում է պետական բյուջեյի 16,9%-ը այնինչ Լեհաստանում այդ ծախսը կազմում է պետական բյուջեյի 39%-ը Ռումինիայում՝ 30%-ը, փոքրիկ Նաոսիայում 25%-ը:

ԻՍՆՄ-Ի ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ

ԱՇԽԱՏԱՆՔ ՔԱՐՏԵԶԻ ՀԵՏ

1. իսկ իսկ իսկ քաղաքական քարտեզի վրա ցույց տվեք Ռուսաստանի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Պրոլետարիան Նախապետությունը (ՌՍՖՖՆՀ). Անգլիոպոլիսի Սոցիալիստական Ֆեդեր. Պրոլետ. Նախապետությունը (ԱՍՖՖՆՀ), Բելոռուսիայի ՍՈՆՀ (ԲՍՖՆՀ), Ուկրաինայի ՍՈՆՀ (ՈՒՍՖՆՀ), Ուզբեկստանի ՍՈՆՀ և Թուրքմենստանի ՍՈՆՀ:

2. Գտեք այդ Նախապետություններից յուրաքանչյուրի սահմանները և զլխավոր քաղաքը:

3. Ցույց տվեք, Կարելիայի Ինքնավար ՍՈՆՀ-ն, Բաշկիրիայի ԻՍՈՆՀ, Կազակստանի ԻՍՈՆՀ-ն, Բուրյատ-Մոնղոլական ՍՈՆՀ-ն, Ցակոստական ԻՍՈՆՀ-ն.

Ցարական Ռուսաստանում իշխողը վերլիկոռուսներն էին, քննադատած ազգությունները տարրական իրավունքներից զուրկ էին: Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը հայտարարեց, վոր բոլոր ազգությունները հավասար են և ինքնորոշման իրավունք ունեն: Այդ ազգությունները կազմեցին այսպես կոչված Միութենական հանրապետություններ (որինակ, ուկրաինացիները, բելոռուսները և այլն), ինքնավար հանրապետություններ (որինակ, կարելները կազակները (կիրգիզները), լազիկոսները, Ղրիմի թուրքները և այլն) և ինքնավար քաղաքներ (որինակ, Ինդուշները, զիրյացիները, ոսերը, զալմուխները և այլն):

Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միությունը հետևյալ յոթ հանրապետությունների միությունն է.

1. Ռուսաստանի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Խորհրդային Հանրապետություն (ՌՍՖՖՀ).

2. Ուկրաինայի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետություն (ՈՒՍՖՖՀ).

3. Անդրկովկասի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Խորհրդային Հանրապետություն (ԱՍՖՖՀ).

4. Իսլուռուսիայի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետություն (ԻՍՖՖՀ).

5. Ուզբեկստանի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետություն (Ուզբեկստան).

6. Թուրքմենստանի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետություն (Թուրքմենստան).

7. Տաջիկստանի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետություն (Տաջիկստան).

ԽՍՀՄ-ի հիմնական սահմանադրությունը (կոնստիտուցիան) ընդունվեց Միության Կենտրոնական Գործադիր Կոմիտեյի յերկրորդ նստաշրջանում 1923 թ հուլիսի 6-ին և հաստատվեց ԽՍՀՄ-ի խորհուրդների II համագումարում 1924 թ. հունվարի 31-ին:

Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների միացումը Համաձայն է. ամեն մի հանրապետություն իրավունք ունի Միությունից դուրս գալու, յեթե ցանկանա, վորովհետև, ինչպես ասացինք, Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը ազգերի ինքնորոշման իրավունքը ճանաչեց. բայց, այդ հանրապետություններից յուրաքանչյուրը փոխանակ Միությունից դուրս գալու, անշատ, անկախ պետություն կազմելու ձգտում է ավելի ևս ամրացնելու իրենց միությունը: Ամեն մի նոր սոցիալիստական հանրապետություն, վորը կարող է ապագայում առաջանալ, նույնպես կընդունվի Միության մեջ:

ԽՍՀՄ-ն աշխատավորների պետություն է. կապիտալիստների, կալվածատերերի և թագավորների իշխանության փոխարեն այստեղ հաստատվել է բանվորների և գյուղացիների իշխանությունը, խորհրդային իշխանությունը:

ԽՍՀՄ-ի իշխանության բարձրագույն որգանը Խորհուրդների Համամիութենական Համագումարն է, վորը գումարվում է տարեկան մեկ անգամ: Խորհուրդների Համագումարը քննում է զեկուցումներ կառավարության գործունեության մասին, հաստատում է բյուջեն և ընտրում ԽՍՀՄ Կենտրոնական Գործադիր Կոմիտեն (ԽՍՀՄ-ի ՑԻԿԸ), վորը

բաղկացած է Միուրեմական հունդդից և Ազգուրյունների հունդդից՝ Միութենական խորհուրդն ընտրվում է ԽՍՀՄ-ի խորհուրդներին Համագումարում:

Նկ. 6. Մ. Ի. Կալինին, Կենտգործկոմի առաջին նախագահը

գումարը, վորը գումարվում է տարեկան մեկ անգամ և լսում է գեղուցում իր կառավարության մասին, հաստատում է իր բյուջեն և ընտրում է իր կենտրոնական գործադիր կոմիտեն: Կենտրոնական գործադիր կոմիտեն ընտրում է կատարողական իշխանության բարձրագույն որգանը՝ Ժողովրդական կոմիսարների խորհուրդը: ԽՍՀՄ-ի մայրաքաղաքը Մոսկվան է:

ԽՍՀՄ-ի պետական դրոշակը կարմիր կամ ալ գույն ունի և վրան նկարված է պետական դրոշմը:

ԽՍՀՄ-ի պետական դրոշմը մուրճ ու մանգաղն է. յերկրագնդի

Ազգությունների խորհուրդը կազմված է միութենական և ինքնավար հանրապետությունների և ԽՍՀՄ-ի ինքնավար շրջանների ներկայացուցիչներից և հաստատվում է ԽՍՀՄ-ի խորհուրդների Համագումարում:

ԽՍՀՄ-ի Կենտրոնական Գործադիր Կոմիտեն (Կենտգործկոմը) հրատարակում է ղեկընտներ և վորոշումներ, նշանակում է Ժողովրդական կոմիսարներ, վորոնք կազմում են Ժողովրդական Կոմիտեների հունդը (Ժողկոմխորհ):

Ժողովրդական Կոմիսարներին խորհուրդը ԽՍՀՄ-ի գերագույն կատարողական որգանն է:

Յուրաքանչյուր միութենական կամ ինքնավար հանրապետություն ունի իր գերագույն որգանը՝ խորհուրդների համա-

Նկ. 7. Պետական դրոշմ:

վրա դրոշմված, շրջապատված հասկերով և մակագրված «Պրոլետարներ բոլոր լերկրների, միացե՛ք» արտահայտութիւնը, հետևյալ վեց լեզուներով՝ ռուսերեն, ուկրաիներեն, բելոռուսերեն, թուրքերեն, հայերեն և վրացերեն:

ԽՍՀՄ-ի ԲՆԱԿԱՆ ՄԱՍԵՐԸ

ԽՍՀՄ-ի ֆիզիքական քարտեզի վրա ցույց տվեք ուրալյան լեռնաշղթան և Ուրալ զեաը (վերջինս թափվում է Կասպից ծովը):

Գտեք ԽՍՀՄ-ի այն մասը, վորը տարածվում է Կասպից ծովից դեպի արևելք. այստեղ հոսում են Ամու-դարիա և Սիւր-դարիա գետերը:

Ցույց տվեք Կուլմա զեաը, Մանիչ լիճը (վերջինս գտնվում է Կուլմայի գետաբերանից դեպի արևմուտք, փոքրիկ յերկարավուն լիճ է):

Ինչպես տեսանք ԽՍՀՄ-ի մի մասը գտնվում է Յեվրոպայում, իսկ մյուսը՝ Ասիայում:

ԽՍՀՄ-ի այն մասը, վոր գտնվում է Յեվրոպայում, կոչվում է ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մաս, իսկ այն մասը, վոր գտնվում է Ասիայում՝ Ասիական մաս:

Յեվրոպական մասը Ասիականից բաժանվում է Ուրալյան լեռներից, Ուրալ գետով, Կասպից ծովով և Կուլմա-Մանիչյան ցածրուրդամբ:

Կուլմա-Մանիչյան ցածրութիւնը սկսում է Կուլմայի գետաբերանից և Մանիչի վրայով հասնում է մինչև Ազովի ծովը: Այս ցածրութիւնի տեղը մի ժամանակ նեղուց է յեղել, վորով Սև և Ազովի ծովերը միանում էին Կասպից ծովի հետ:

ԽՍՀՄ-ի Ասիական մասն իր հերթին բաժանվում է յերեք մաս—Սիբիր, Կովկաս և Թուրքեստան կամ Միջին-Ասիա:

Սիբիրը բռնում է Ասիայի հյուսիսային մասը: Նա տարածվում է Ուրալյան լեռներից մինչև Սաղաղ ովկիանոսը և Հյուս. Բևեռային ծովից մինչև Զինաստան և Մոնղոլիան:

Թուրքեստանը գտնվում է Կասպից ծովի արևելյան կողմը, Արալյան և Բալխաշ լճից հարավ մինչև Աֆղանստանի և Պարսկաստանի սահմանը:

Կովկասի սահմաններն են՝ հյուսիսից Կուլմա-Մանիչի ցածրութիւնը, արևելքից՝ Կասպից ծովը, արևմուտքից՝ Սև ծովը, իսկ հարավից—Թուրքիան և Պարսկաստանը: Կովկասյան լեռնաշղթայով ամբողջ Կովկասը բաժանվում է յերկու մասի—Հյուսիսային Կովկաս և Անդրկովկաս:

Մենք ապրում ենք իՍՀՄ-ի ասիական մասում:

ԱՅԽԱՏԱՑՈՒՄ.—*ԻՍՀՄ-ի համը քարտեզի վրա կարմիր գծով անցկացրեք իՍՀՄ-ի բնական մասի սահմանները: Անդրկովկասի տեղը վորեւ գույնով ներկեցեք ապա նշանակեցեք Յերևան, Թիֆլիս, Բազու և Բաթում քաղաքի տեղերը:*

II. ԿՈՎԿԱՍՍ

Կովկասը մի լայն պարանոց է, վոր ընկած է Սև 'և Կասպից ծովերի միջև:

Նրա հյուսիսային սահմանը, ինչպես տեսանք, կազմում Կովկաս-Մանիչյան ցածրությունը, իսկ հարավային սահմանը՝ Պարսկաստանը և Թյուրքիան: Այս սահմաններում Կովկասը բռնում է մոտ 400 հազար քառակուսի կիլոմետր տարածություն:

Կովկասյան լեռներով ամբողջ Կովկասը բաժանվում է յերկու մասի՝ Հյուսիսային Կովկաս և Անդրկովկաս:

Ա. ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍՍ

ԱՇԽԱՏԱՆՔ ՔԱՐՏԵԶԻ ՀԵՏ

1. Անդրկովկասի քարտեզի վրա գտեք ձեր բնակավայրը յեթե նա նշանակված է, այն դեպքում գտեք ձեր մոտակա քաղաքը:

2. Ցույց տվեք Կովկասյան լեռները, Սև և Կասպից ծովերը, Թյուրքիան և Պարսկաստանը:

3. Գտեք Յերևանը, Բազուն, Թիֆլիսը, Մասշտարով իմացեք թե Բաթումից մինչև Բազու քանի կիլոմետր է:

4. Համաշխարհային քաղաքական քարտեզի վրա գտեք Անդրկովկասի տեղը (Աշխարհագրական ատլաս):

Անդրկովկասը տարածվում է Կովկասյան լեռնաշխարհից մինչև Պարսկաստանի և Թյուրքիայի սահմանները և Սև ծովից մինչև Կասպից ծովը:

Հյուսիսային սահմանն սկսվում է Գագրայի մոտից (Սև ծովի ափին), ապա Կովկասյան լեռնաշխարհով անցնում է դեպի հարավ-արևելք, բայց Բազու չհասած ծովում է դեպի հյուսիս-արևելք և Մամուր գետի վրայով հասնում մինչև Կասպից ծովը:

Հարավային սահմանն սկսվում է Սեյ ծովից, Բաթումից փոքր ինչ հարավ (Սարա գյուղի մոտ) և կտրեկով ձորոյս գետը, հասնում է

մինչև Ախուրյանը, ախուհետև Ախուրյանի և Արաֆսի վրայով ուղղվում է դեպի արևելք և Կասպից ծովը չհասած ծովում է դեպի հարավ ու Քալիթի լեռները վրայով հասնում է մինչև Կասպից ծովը (Աստարայի մոտ, Լենքորանից փոքր ինչ հարավ):

Արևելյան սահմանն կազմում է Սև ծովը, իսկ արևմտյանը՝ Կասպից ծովը:

Առիւտանք.— Անդրկովկասի համը քարտեզի վրա Անդրկովկասի հյուսիսային և հարավային սահմանների վրայով կարմիր գիծ քաշեցեք:

Այդ քարտեզի վրա համապատասխան տեղերում գրեցեք Կովկասյան լեռնաշղթա, Սևի ծով, Կասպից ծով, Մամուր, Աստարա, Արաֆս, Ախուրյան, Բարում, Թյուրքիա յեվ Պարսկաստան առունները:

Անդրկովկասը բաղկացած է հետևյալ հանրապետություններից.

1. Հայաստանի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետություն (խորհրդայնացավ 1920 թ. նոյեմբ. 29-ին):

2. Վրաստանի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետություն (խորհրդայնացավ 1921 փետրվ. 25-ին):

3. Ադրբեյջանի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետություն (խորհրդայնացավ 1920 թ. ապրիլի 28-ին):

Այս յերեք հանրապետությունները միանալով իրար հետ կազմել են Անդրկովկասի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Խորհրդային Հանրապետությունը, Վորեն իր հերթին մտնում ԽՍՀ Միության մեջ:

Վրաստանի Սոց. Խորհրդային Հանրապետության մեջ, բացի բուն Վրաստանից, մտնում են նաև Աբխազիայի, Աջարստանի հանրապետությունները և Հարավային Ոսեթիայի ինքնավար երջանը, իսկ Ադրբեյջանի Սև Հանրապետության մեջ՝ Ղարաբաղի ինքնավար երջանը յեվ Նախիջևանի Սև Հանրապետությունը:

Ամբողջ Անդրկովկասի ՍՖՍՀ Հանրապետության մայրաքաղաքը Քիֆլիսն է, Վորեն միևնույն ժամանակ Խորհրդային Վրաստանի կենտրոնն է:

Անդրկովկասի Սֆև Հանրապետության մեջ մտնող հանրապետությունների մակերեսվայրի մեծությունը յեվ բնակիչների բիվը

	Մակարդակի մեծությունը քառ. կիլոմետր	Բնակիչների թիվը	Վարչական կենտ- րոնը (մայրա- քաղաքը)
I. Վրաստանի Սևս .	69.525	2.666.000	Թիֆլիս
Դրա մեջ			
ա) Աբխազիայի Սևս .	8.254	199.000	Սուխում
բ) Աջարստանի ինքն. Սևս	2.912	129.000	Բաթում
գ) Հարավ. Ոսեթիայի ինքն. շրջան . . .	3.911	87.000	Ցխինվալ
II. Հայաստանի Սևս	29.964	881.000	Յերևան
III. Ադրբեյջանի Սևս	85.968	2.315.000	Բաքու
Դրա մեջ			
ա) Ինքն. Ղարաբաղ .	4.161	130.000	Ստեփանակերտ
բ) Նախիջևանի Սևս .	5.989	104.000	Նախիջևան
Ընդամենը՝	185.457	5.862.000	

Առիւտասանք.—Անդրկովկասի համը քարտեղի վրա հանրապետությունները ներկեցեք տարբեր գույներով: Նշանակեցեք գլխավոր կենտրոնները:

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԻ ՄԱԿԵՐԵՎՈՒՅԹԻ ԿԱԶՄՈՒՅՑՈՒՆԸ

ԱՇԽԱՏԱՆԻ ԴԱՐՑՆՁԻ ՎՐԱ

1. Դաշտավայրը գունառիչ քարտեղի վրա ինչ գույնով են նշանակում: Անդրկովկասի քարտեղի վրա զույգ տվեք Անդրկովկասի դաշտավայրերը (աշխարհագրական ատլաս).

2. Գտեք Սևանա լիճը և Արագածը: Սևանա լճի շուրջն ինչ լեռներ կան:

Անդրկովկասի մակերևույթը շատ բազմազան է. աչտոնդ կարելի է տեսնել և բարձր ձյունապատ լեռներ, և՛ խոր հովիտներ ու ձորեր, և, ընդարձակ դաշտավայրեր, և բարձրավանդակներ:

Անդրկովկասի հյուսիսային մասով Սև ծովից մինչև Կասպից ծովը անցնում է Կովկասյան լեռնաշղթան, վորի հարավային լանջերը գտնվում են Անդրկովկասում: Նա սկսվում է Տոմանի թերակղզուց

աննշան բարձրություններով, հետզհետե բարձրանում եւ իր միջին մասում հասնում եւ ակնպիսի բարձրութեան, վոր բազմաթիւ գագաթներ ծածկված են հալերժական ձյունով: Այդպիսի ձյունապատ գագաթներից նշանավոր են Ելբուսը (5,629 մետր բարձրութեամբ), Դիլս-սաուն (5,198 մ.), Կոստան-սաուն (5,145 մետր), Կազբեկը (5,043 մետր) եւ այլն: Կազբեկից դեպի արեւելք շղթան կրկին ցածրանում եւ ի Բազվի մոտ հավասարվում դաշտավայրի հետ: Այն հսկայական քանակութեամբ ձյունը, վոր կուտակվում եւ սարերի վրա, ցերեկները արեւի ճառագայթներից հալվում եւ, իսկ գիշերները սառչում եւ ընդարձակ տարածություններ սառցադաշտերով ծածկում: Այդ սառցադաշտերը տեղ-տեղ ցած են իջնում եւ հալվելով գետեր առաջացնում: Ունենալով հսկայական բարձրություն, Կովկասյան լեռնաշղթան բավական դժվարանցանելի չեւ, միջին բարձր մասում գոյություն ունեն, միայն յերեք հարմար լեռնանցք, վորոնցով Անդրկովկասից կարելի չեւ չուա. Կովկաս անցնել: Այդ լեռնանցքներից ամենակարեւորը Կրեսովի լեռնանցքն եւ, վոր գտնվում եւ, 2.379 մետր բարձրութեան վրա: Նրա վրայով անցնում եւ գեղեցիկ ռազմավիթական խնուղին, վորով Թիֆլիսը միանում եւ Վրադիկավկազի հետ: Յերկրորդ տեղը բռնում եւ Մամիսոնի լեռնանցքը (2.825 մետր), վորով անցնում եւ Ռազմառական ճանապարհը (Գու-

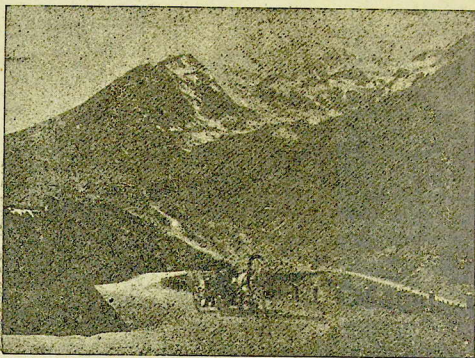

Նկ. 8. Կովկասյան լեռնաշղթայի տեսքը հեռվից

Թայիս — Վլադիկավկազ): Կլուխորի լեռնանցքով կարելի չէ Սուխումից
անցնել Բատալպաշինակ:

Նկ. 9. Հովերժական ձյունից գոյացել են սառցադաշտեր, վերոնք սարի լանջերով
ցած են իջնում.

Նկ. 10. Ռազմավերական ճանապարհը Կազրեկի մոտ.
Կովկասյան լեռնաշղթայից դեպի հարավ գտնվում են յերկու.

մեծ հարթութիւններ, վորոնցից մեկը Կուր գետի միջին և ոտորին հոսանքով տարածվում է մինչև Կասպից ծովը և կոչվում է Մեծկասպայան դաւսավայր, իսկ մյուսը Բիոնի լեռնաշղթայի մէջ մինչև Սև ծովը և կոչվում է Սեւծովյան դաւսավայր:

Մեծկասպան և Սեւծովյան դաշտավայրերից դեպի հարավ յերկրը կրկին բարձրանում է և կազմում մի չափազանց լեռնոտ աշխարհ վորը հայտնի յե Փոքր Կովկաս անունով: Նա բաղկացած է բազմաթիւ շղթաներից, լեռնահովիտներից ու կիրճերից, առանձին-առանձին բարձրավանդակներից, վորոնցից շատերը շրջապատված են լեռներով: Այստեղ-այնտեղ բարձրանում են հանգած հրաբուխներ, վորոնք միաժամանակ իրենց դադաթից վիժել են հրահեղուկ լավա ու մոխիր և ծածկելով հովիտները՝ բարձրավանդակներ առաջացրել. ալդպես են առաջացրել, որինակ՝ Սևանա, Լոռու, Ղարաբաղի, Շիրակի բարձրավանդակները, վորոնք այժմ ծածկված են սառած լավայի քարային հաստ շերտով:

Այժմ ծանոթանանք Փոքր Կովկասի գլխավոր շղթաներին: Փոքր Կովկասը Սուրամի լեռներով միանում է գլխավոր Կովկասյան լեռնաշղթայի հետ: Այդ լեռներով ամբողջ Անդրկովկասը սովորաբար բաժանում են յերկու մասի Արեւմտյան Անդրկովկաս և Արեւելյան Անդրկովկաս: Սուրամի լեռների հարավային ծայրից, վորտեղ գտնվում է Բորժոմի գեղեցիկ կիճը, սկսվում է յերկու լեռնաշղթա. մեկը գնում է դեպի Թիֆլիս և կոչվում է Թրիալթի լեռներ, իսկ մյուսը՝ ուղղվում է դեպի Սև ծովը և կոչվում է Աջարա-Ախալցխայի լեռներ: Այդ շղթաների լանջերը ծածկված են փշատերև և սաղարթավոր խիտ անտառներով, վորտեղից Կուր գետի վրայով ամեն տարի ահագին քանակութեամբ գերաններ են փոխադրում դեպի Թիֆլիս:

Թրիալթի լեռներից հարավ միջորեական ուղղութեամբ ձգվում են խոնավ լեռները, վորոնց լանջերը ծածկված են հարուստ արոտատեղերով:

Յոնավ լեռնաշղթայի միջին մասից սկսվում են Վրահայոց լեռները, վորոնց ամենաբարձր գագաթը՝ Լավարն ունի մոտ 2,500 մետր բարձրութիւն:

Յոնավ լեռների հարավային ծայրից՝ Ղարախաչի լեռնանցքից սկսվում Բգովդայի շղթան, վորը տարածվելով հարավ-արևելյան ուղղութեամբ վերջանում է Դալի-դաղ գագաթով (Աղսեւի գետից արեւելք): Փամբակ գետը, հոսելով այդ շղթային ուղղահայաց, կտրում է նրան և առաջացնում մի խոր կիրճ, վորի միջով անցնում է յերկաթուղին:

Զաջուռի լեռնանցքից, Բզովդալի գոլգահեռ, տարածվում են Փամբակի լեռները, վորոնց ամենամեծ գագաթներից մեկը Մայմեխը, մոտ 3.000 մետր բարձրություն ունի։ Սեանա լճի հյուսիսային անկյունում Փամբակի լեռները վերջանում են Սեմեոնովկայի լեռնանցքով և սկսվում է Շանդաղ լեռնաշղթան, վորը շրջապատում է Սեանա լիճը արևելյան կողմից։ Նույն լճի արևմտյան ափերով ձգվում է Անմանգանի կամ Գեղամա լեռները։ Սեանից հարավ համարյա իրար դուգահեռ մինչև Արաքս ձգվում են Ղաթաբաղի (կամ Արցախի) և Զանգեզուրի (կամ Սյունյաց) լեռները։ Սյունյաց լեռներից դեպի արևմուտք ուղղվում են Դարալագյաղի (կամ Գարվո) լեռները։

Հիշյալ բոլոր լեռները հարուստ են ալպյան արոտատեղերով, վորոնք կարևոր նշանակություն ունեն մեր յերկրի անասնապահության համար։ Բայց ավելի կարևոր է այն դաշտերն ու հովիտները, վորոնք տարածվում են լեռների արանքում և ծածկված են վարելահողերով ու այգիներով։

Անդրկովկասի սառանաբերը, Ամբողջ Փոքր Կովկասը ներկայացնում է մի ընդարձակ բարձրավանդակ, վորը՝ այս ու այն կողմը գնացող շղթաներով՝ բաժանվում է առանձին սարահարթերի և հովիտների։

Նկ. 11. Արագած.

Թրիալեթի լեռներից դեպի արևմուտք գտնվում է Ախալքալաքի սարահարթը, վորի միջին բարձրությունն է 1,800 մետր։ Խոնավ լեռ-

ների արեւելյան կողմն ընկած և Ծալկան, վորը վոռոգվում և Խրամի վերին հոսանքով:

Վրահայոց և Բզովդալ լեռների միջև տարածվում և Լոռից, վորի միջով հոսում և Ձորագետը, Բզովդալից հարավ գտնվում և Փամբակի հովիտը, վորտեղ գտնվում են Ղարաքիլիսան, Համամլուն և այլն: Փամբակի հովտից Ջաջուռի լեռնանցքով կարելի չէ դուրս գալ Շիրակ, վորը Ախուրյանի և Արագածի արանքով տարածվում և դեպի հարավ:

Ախուրյանից մինչև Դեղամու լեռների ստորոտները և Արագածից մինչև Արաքսը տարածվում և Արարատյան դաշտը, վորը ծածկված և խաղողի այգիներով, բամբակի և բրնձի ցանքսերով և կաղմում և Խորհրդային Հայաստանի սիրտը, Այս դաշտում և գտնվում Հայաստանի մայրաքաղաք՝ Յերևանը:

Սևանա լճի ափերին տարածվում և Սեվանա բարձրավանդակը, վորը շրջապատված և Հարավային Սևանի, Ամանգանի և Շահ-դաղ լեռներով:

Սարահարթեր կան և Ղարաբաղում ու Ջանգեզուրում, բայց զբաղեցրած են խոր ձորերով կամ հովիտներով, իսկ այստեղ-այնտեղ բարձրանում են բազմաթիվ հանգած հրաբուխներ:

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԻ ԿԼԻՄԱՆ

Անդրկովկասի կլիման շատ բազմազան է: Այստեղ պատահում են մշտադալար անտառներով ծածկված վայրեր, ընդարձակ չոր տափաստաններ, հավերժական ձյունով ծածկված գագաթներ և այլն:

Կլիմայի ալը բազմազանությունը բացատրվում է նրանով, վոր Անդրկովկասի հարավային և արեւելյան կողմը գտնվում են ընդարձակ չոր լեռներ, վորտեղից նա խոնավություն չի ստանում: Արեւմտյան կողմը փռվում և Սև ծովը, վորը միացած և Ատլանտյան Ովկիանոսի հետ: Արեւմուտքից փչում են խոնավ քամիներ, վորոնք վոռոգում են գլխավորապես Անդրկովկասի արեւմտյան մասը:

Անդրկովկասի կլիմայի բազմազանությունը վրա մեծ ազդեցություն ունի մանավանդ տեղի բարձրությունը ծովի մակերևույթից: Ծովի մակերևույթից ունեցած բարձրության համեմատ ամբողջ Անդրկովկասը բաժանվում և մի քանի զոնաների—ստորին զոնա (մինչև 600 մետր բարձրության) կաղմում և ամբողջ Անդրկովկասի մակարդակի 43,1⁰/₀, միջին զոնա (600—1.800 մ.)—է5,8⁰/₀, վերին զոնա (1800 մետ. 21,1⁰/₀: Ցածր տեղերից բարձրանալով բարձր սարերի գագաթները բարձր)—մենք հանդիպում ենք տարբեր կլիմաների:

Սև-ծովյան դաշտավայրի կլիման աչքի չե ընկնում նաև իր տաքությամբ, հունվարի միջին բարեխառնությունը կազմում է $+3^{\circ}$ -ից մինչև $+4^{\circ}$, իսկ հուլիսինը՝ 23° -ից մինչև 25° :

Մերձկասպյան դաշտավայրը չոր կլիմա ունի, վորովհետև Սուրամի Ախալցխայի լեռների պատճառով արևմտյան խոնավ քամիները չեն կարողանում խոնավություն հասցնել նրան, իսկ Կասպից ծովի ագլեցությունն էլ մեծ չե (բացառություն կազմում է Լենքորանի շրջանը): Յեթե Սուրամի լեռներից շարժվենք դեպի Կասպից ծովը, կտեսնենք, վոր մթնոլորտային տեղումները հետզհետե պակասում են, ինչպես այդ յերևում է հետևյալ աղյուսակից

Սուրամ	621 միլիմետր.
Թիֆլիս	496 »
Ղարաբաղ	431 »
Գանձակ	255 »
Բաղու	228 »

Այստեղից յերևում է, վոր Արևելյան Անդրկովկասն ընդհանրապես չոր կլիմա ունի: Մերձկասպյան դաշտավայրի մթնոլորտային տեղումների միջին քանակը կարելի չե ընդունել $200-300$ միլիմետր, իսկ դաշտավայրը շրջապատող այն բարձրավանդակներում, վորոնք փովում են Կովկասյան լեռնաշղթայի և Փոքր Կովկասի ստորոտներում այդ տեղումները հասնում են $400-500$ միլիմետրի:

Մերձկասպյան դաշտավայրում ամառը խիստ շոգեր են լինում: հուլիսի միջին բարեխառնությունը 25° -ից էլ անցնում է, բայց ձմեռը համեմատաբար մեղմ է (հունվարի միջին բարեխառնությունը լինում է $0^{\circ}-2^{\circ}$, չորեքսն էլ պակաս): Ձյուն քիչ է գալիս և խոր շերտով չի նստում, այդ պատճառով բնակիչներն ամբողջ ձմեռն իրենց անասուններն արածեցնում են այդ ընդարձակ տափաստաններում: Գարնան սկզբներին տափաստանները կանաչում են, բազմաթիվ թռչուններ իրենց լերգով կենդանություն են տալիս նրանց և անասունների բազմաթիվ հոտեր առատ սնունդ են ճարում: Բայց ահա գալիս է ամառը, դաշտերի խոտը խանձվում է և քչվորն իր անասունների հեռաշտապում է հով սարերը բարձրանալ: Պարզ է, վոր այսպիսի չոր լերկրում յերկրագործությունն առանց արհեստական վոռգման արդյունք չի տա: Այդ է պատճառը, վոր բնակիչները բնակություն են հաստատում գլխավորապես գետափերին և արհեստական ջրանցքների միջոցով վոռգում են իրենց այգիներն ու դաշտերը:

Փոքր Կովկասի կլիման ցամաքային է. Ամառը համեմատաբար տաք է (հուլիսի միջին բարեխառնությունը $+16^{\circ}$ -ից մինչև 19° է), իսկ ձմեռը խիստ և գետինը ծածկվում է ձյունի հաստ շերտով: Մթնոլորտային տեղումները կազմում են $300-700$ միլիմետր: Փոքր Կովկասի ամենաչոր մասը Արարատյան դաշտն է: Ձմեռվա ընթացքում շրջապատող բարձր սարահարթներից ցուրտ ողն իջնում է դեպի Արարատյան դաշտը և իջեցնում նրա բարեխառնությունը. հունվարի միջին բարեխառնությունը մոտ -6° -ն: Ամառն, ընդհանրապես, շատ շոգ է լինում, հուլիսի բարեխառնությունը 25° -ից անցնում է Յերևանում պատահել է հուլիսին $36,7^{\circ}$, իսկ հունվարին՝ $-26,7^{\circ}$: Բարեխառնության այսպիսի մեծ տատանումների պատճառը ողի չորությունն է: Շրջապատված լինելով բարձր լեռներով և սարահարթերով, Արարատյան դաշտը չի կարողանում քիչ թե շատ խոնավություն ստանալ վոչ Սև և վոչեկ Կասպից ծովից: Այդ պատճառով մթնոլորտային տեղումներն այստեղ շատ քիչ են ($150-300$ միլիմետր տարվա ընթացքում):

Ողի չորությունը, լեռկարատե յերաշտները, խիստ ձմեռները, բարեխառնության որակյան մեծ տատանումները և աղուտ հողերը ճոխականության աճման համար շատ աննպաստ են, և չեթե չլինեցին գետերն ու բազմաթիվ արհեստական առուները, Արարատյան դաշտը կատարյալ անապատ կլիներ: Դաշտում ցրված բազմաթիվ գյուղերը շրջապատված են ալգիներով, վարելահողերով և բանջարանոցներով, վորոնց ջրելու համար Արաքսից և նրա վտակներից բազմաթիվ ջրանցքներ են անցնում: Մեծ հաջողությամբ մշակում են ցորեն, խաղող, բամբակ, բրինձ, ծխախոտ և այլն:

Արհեստական վոռոգումը Արարատյան դաշտին կյանք է տալիս. այդ պատճառով Խ. իշխանությունը աշխատում է հին ջրանցքները նորոգել, կարգի դրել, և բացի այդ՝ վորելահողերը շատացնելու համար նա անց է կացնում նորերը:

Աճերկովկասի գետերը յեղ լճերը

Անդերկովկասի բարեհղի վրա ցույց տվեք ամբողջ Արաքսը, սկսած ակունքից մինչև գետաբերանը՝ Նա վորեհղից է սկսվում և ուր է թափվում:

Գետի վոր ափն է համարվում աջ և վորը՝ ձախ: Ախուրյանը և Ջանդին Արաքսի վոր վտակներն են—աջակողմյան, թե ձախակողմյան:

Դտեք Ռիոնը և Կուրը: Ցույց տվեք նրանց ակունքն ու գետաբերանը:

Ձեր շրջանում գետ կա: Անունն ի՞նչ է: Նա վորեհղից է սկսվում և ուր է թափվում:

Անդերկովկասի գետերի մի մասը թափվում է Սև ծովը, իսկ մյուսը՝ Կասպից ծովը: Սև-ծովյան գետերն ընդհանրապես կարճ են և

մեծ մասամբ սկսվում են Կովկասյան լեռնաշղթայի հավերժական Յլուենից ու սառցադաշտերից: Ահագին բարձրություններից դահալիժով լող դեպի ցած, նրանք մեծ ուժով քանդում են իրենց հունը և գոյացնում բազմաթիվ ջրվեժներ: Իրենց վերին և միջին հոսանքներում նրանք հոսում են անտառապատ, նեղ կիրճերի միջով, ստորին հոսանքում դանդաղում են և բերած ավազն ու խճաքարը նստում և հատակին ու ծանծաղուտները գոյացնում: Գարնանը, լերը սարերի ձյունն սկսում և արագորեն հալվել, այդ դետերը վարարում են և կատաղորեն ցած հոսելով, գլորում են հսկայական քարեր, ծառեր արմատախիլ անում և շատ անգամ ավերում ճանապարհներն ու կամուրջները:

Սև-ծովյան գետերը առանձին նշանակութուն չունեն, քանի վոր նրանք (բացի Բիոնի ստորին հոսանքից) մեծ մասամբ լեռնային են և հոսում են ալյուվիսի լերկրում, վոր վոռոգման կարիք չունի: Նրանցից միջանիսի վրայով փոխադրվում են գերաններ, իսկ Բիոնի ստորին հոսանքը նավագնաց է:

Դեպի Սև ծովը հոսում են Բզիբը, Կոդոբը, Ինգուրը, Բիոնը, և ձորոխը: Դրանցից ամենամեծը Բիոնն է (297 կիլոմետր), վորը սկսվում է Կովկասյան լեռների Փասիս-Արա գագաթի սառցադաշտերից: Իր վերին հոսանքում նա արագընթաց է, կատաղորեն ճեղքում և կիրճեր ու հովիտներ, իսկ Քուլթայից հետո նա մտնում է Սև-ծովյան դաշտավայրը և սկսում է դանդաղորեն, առանց շտապելու հոսել դեպի Սև ծովը: Մաշելով իր հունը, Բիոնը տանում է դեպի ծով մեծ քանակությամբ աղի, վորը նստում է գետաբերանում և գոյացնում ցամաք: Բիոնի դելտան ամեն տարի ծովի մեջ առաջ է գնում 6—10 մետր: Այժմ Բիոնի վրա կառուցվում է խոշոր ելեկտրակայան:

Բիոնի վտակներից նշանավոր են աջ կողմից Ցխեմիս-ձղալին, իսկ ձախ կողմից՝ Կվիրիլը:

ձորոխն սկսվում է Թլուրքիայում և Բաթումի մոտ թափվում է Սև ծովը: Բայց նրա ամբողջ ընթացքի մի վոքը մասն է պատկանում Անդրկովկասին: Նրա վտակներից նշանավոր է Աջարիս-ձղալին, վորը իր ամբողջ ընթացքով գտնվում է Անդրկովկասում: Աջարիս-ձղալին վրա կառուցվում է ելեկտրակայան, վորը ծառայելու յե Աջարիայի պետքերի համար:

Կասպից ծովը թափվող գետերից նշանավոր են Կուր և Արաքս: Յերկուսն էլ հոսում են բարձրավանդակների և դաշտավայրերի վրայով և ալյուվիս արագահոս չեն, ինչպես լեռնային գետերը: Սկսվելով բարձր սարահարթերում՝ նրանք մի սարահարթից իջնում են մյուսը և վերջապես՝ ազատվելով զանազան կիրճերից ու քարքարոտ հունից

մտնում են հարթավայրը, վորտեղ նրանց արագութիւնը նվազում է և բերած ավազն ու տիղմը նստում են դետի հատակին:

Կուրը և Արաքսը կարևոր նշանակութիւն ունեն արգարնակութիւն համար: Նրանց վրա կառուցված են խոշոր ելեկտրական կայարաններ (Զապեն—Թիֆլիսում, Յերևանի կայարանը՝ Զանգվի վրա), վորոնք վոչ միայն լույս են տալիս, այլ և աշխատեցնում են դրծարաններ, մեքենաներ, շարժում են ելեկտր. վագոններ և այլն: Նրանցից բնակիչներն անց են կացրել բազմաթիւ ջրանցքներ, վորոնցով ջրում են իրենց այգիներն ու վարելահողերը: Մասնավորապես Կուր գետի վրայով Ախալցխայից և Բորժոմից փոխադրում են Թիֆլիս մեծ քանակութեամբ գերաններ:

Կուրն Անդրկովկասի ամենամեծ գետն է, նրա յերկարութիւնը հավասար է մոտ 1113 կիլոմետրի: Նա սկսվում է Զարիշատի լեռների ստորոտներին (Թուրքիայում, Կարսի մոտ) և բարձրավանդակներով վրայով հոսում է դեպի հյուսիս: Ախալցխայից հետո նա ծովում է դեպի հյուսիս արևելք և մտնում Բորժոմի կիրճը, վորի մի կողմը բարձրանում են Թրիալեթի, իսկ մյուս կողմը՝ Ախալցխայի լեռները:

Բորժոմի կիրճից հետո նա թեքվում է դեպի հարավ-արևելք և անցնելով Գորու և Մուխրանի հարթութիւնները, Թիֆլիսի մոտ մտնում է հարթութիւնների շրջանը: Թիֆլիսից մինչև Կասպից ծովը նա հոսում է դաշտավայրերի միջով, այդ պատճառով նրա հոսանքն այստեղ դանդաղում է: Չհասած ծովին, Կուրը բաժանվում է յերկու ճյուղի, վորոնցից մեկը կոչվում է Ակուտա, իսկ մյուսը՝ Գլխավոր Ակուշան թափվում է Ղզըլ-Աղաջի ծովը: Կուրի դելտանը ծածկված է ընդարձակ ճահիճներով և ամեն տարի յերկարում է 60 մետր:

Այլ ու ձախ կողմից Կուրն ընդունում է բազմաթիւ վտակներ, վորոնք սկսվում են Կովկասյան լեռներից կամ Փոքր Կովկասից: Զախակովյան վտակներից նշանավոր են՝ Լյախվան (վոռդում է Գորու հարթութիւնը), Քսանը, (վոռդում է Մուխրանի հարթութիւնը), Ալագանը Յուրա վտակով (Կախեթիայում): Աջակողմյան վտակներից աչքի յեն ընկնում Ալգեթը, Խրամը, (Բորչալու կամ Դեբեդ վտակով), Աղսեվը, Ձեգամը, Շամխուրը, Թարքաուր, Խաչենը և այլն:

Խրամն սկսվում է Թրիալեթի լեռներում, Յխրա-Մղարո լեռնանցքի մոտ: Ծալկայի հարթութիւնն անցնելուց հետո նա մտնում է մի յերկար կիրճ, վորը հասնում է մինչև Առխիու գլուղը: Առխիվի մոտ նա աղատվում է կիրճից և հոսում է Բորչալվի հարթութեան վրայով ապա աջ կողմից ընդունելով Բորչալու գետը, թափվում է Կուրի մեջ: Բորչալուն իր ամբողջ յերկարութեամբ մի քանի անուն ունի: Զաջուրի

դեռնանցքից մինչև Ղարաքիլիսա կոչվում է Փամբակի գետ, Ղարաքիլիսից մինչև Բորչալվի հարթութունը՝ Դեբեդ, իսկ Բորչալվի հարթության մեջ նա ստանում է Բորչալու անունը: Ձորագետի վրա կառուցվում է խոշոր ելեկտրական կայարան, վորը Խոր. Հայաստանի համար կարևոր նշանակություն է ունենալու: Նա կլուսավորի Ձորագետի շրջանը, եներգիտ կտա Ալլահվերդու պղնձահանքերին ու գործարաններին, յերկաթուղուն: Նրա ոգնությունը կպատրաստվին պարտանյութեր վարելահողերի համար և այլն:

Անդրկովկասի լերկորդ մեծ գետը Արաքսն է: Նա սկսվում է Թյուրքիստան, Բյուրակնյան լեռներից: Կաղզվանի կիրճով անցնելուց հետո նա ձախ կողմից ընդունում է Ախուրյանը և մտնում է Արարատյան դաշտը: Այստեղ նրա մեջ թափվում են Գառախը և Զանգին, վորոնց շրերը վտուղում են բազմաթիվ այգիներ ու վարելահողեր: Զանգվի վրա կառուցված է Յերևանի ելեկտրակայանը: Զանգվից հետո մինչև Նախիջևանը Արաքսը հոսում է լայն հովտով և ձախ կողմից ընդունում է Գառնի, Վեդի և Արեվելյան Արփաչայ վտակները, վորոնցից անց են կացրված բազմաթիվ ջրանցքներ:

Ջուլֆայից հետո Արաքսի հովիտը բավական նեղանում է: Այստեղ նրա մեջ թափվում են Զավրնուր, Բարգուես յեվ Հակիյար (Հազարու) գետերը: Բարգուշատի վերին հոսանքը կոչվում է Բազար-յայ կամ Վորսն: Քիչ հետո Արաքսը մտնում է Մերձկասպյան դաշտավայրը և հոսելով Մուղանի դաշտով թափվում է Կասպից ծովը: Մինչև 1894 թվականը Արաքսը թափվում էր Կուրի մեջ, բայց այդ թվականին, գարնան հեղեղումների ժամանակ, նա քանդեց իր աջ ափը և ջրերի մի մասը ուղղեց նոր հունով դեպի հարավ Ղզըլ-Աղաջի ծոցը: Արաքսի յերկարությունը մոտ 914 կիլոմետր է, վորի մեծ մասը գտնվում է Անդրկովկասի սահմաններում:

Անդրկովկասի լճերից ամենամեծը և ամենագեղեցիկը Սևանա լիճն է, վորը ծովի մակերևույթից 1925 մետր բարձր է: Նրա ամենամեծ խորությունը 95 մետր է: Լճի ամբողջ մակարդակը հաջվում են 1370 քառ. կիլոմետր:

Սևանա լիճը Խոր. Հայաստանի համար կարևոր նշանակություն ունի: Նա հարուստ է զանազան ձկներով, վորոնց մեջ իսխանն ու գեղարձակին իրենց համով հոչակված են ամբողջ Անդրկովկասում: Այժմ այդ ձկների թվին ավելացավ և սիգը, վորը բերված է Լադոգա և Չուդ լճերից: 1924 թ. գարնանը Սևանա լիճն է ածված մեկ միլիոն հարյուր հազար հատ սիգ, 1925 թ.—5 միլիոն: Սիգը Սևանա լճի մեջ բավական հաջող կերպով բազմանում է:

Անդրկովկասի բուսականութիւնը

Կլիմայական պայմանների բազմազանութիւնն պատճառով Անդրկովկասի բուսականութիւնը բազմազան է: Բուսականութիւնն այստեղ փոփոխվում է մոէ միայն արեւմուտքից (Սև ծովի ափից) դեպի արևելք. այլև ծովի մակերևույթից դեպի լեռների գագաթները:

Բուսականութիւնն փոփոխվելը բարձրութիւն համեմատ կարելի է տեսնել Անդրկովկասի տարբեր կետերում, բայց դա ավելի շեշտված է Արևմտյան Անդրկովկասում, վորտեղ բուսականութիւնը կարելի է բաժանել հետևյալ բուսական հինգ ուղղաձիգ գոտիների.

1. Լիանոսային անտառների գոտի (զոնա).—Ծովի մակերևույթից հասնում է մինչև 900—1050 մետր բարձրութիւնը. ունի փարթամ բուսականութիւն, խիտ է և փաթաթված պատառուկներով: Այդ անտառներում աճում են մշտադալար ծառեր:

2. Սաղարթավոր անտառների զոնա.—Սկսվում է լիանոսային անտառների վերին սահմանից և հասնում է մինչև 1500—1650 մետր բարձրութիւնը. լիանոսներ չկան. պատահում են գլխավորապես սաղարթավոր ծառեր, վորոնց մեջ աչքի է ընկնում հաճարին:

3. Փշատերև անտառների զոնա.—Սաղարթավոր անտառներից հետո գալիս են փշատերև անտառներ, վորոնք տարածվում են մինչև 2.100 մետր բարձրութիւնը: Այդ անտառների մեջ ամենատարածված ծառը յեղնինն է:

4. Վերին անտառային սահմանի զոնա.—Սա մի նեղ շերտ է, վոր ընկած է անտառների և ալպյան մարգագետինների միջև (2.100 մետր բարձրութիւնից մինչև 2.250 մ. բարձրութիւն). բաղկացած է գլխավոր կեչի և կաղամախի ծառերից:

5. Ալպյան բուսականութիւնի զոնա.—Տարածվում է 2.250 մետր բարձրութիւնից մինչև հավերժական ձյան սահմանը. բաղկացած է ալպյան մարգագետիններից, վորտեղ ամառները վոյսաբների և խոշոր յեղջուրավոր անասունների հսկայական հոտեր են արածում:

Այսպիսով Անդրկովկասի բուսականութիւնն տարածումը կախված է տեղի բարձրութիւնից: Բացի այդ, բուսականութիւնը փոխվում է նաև արեւմուտքից (Սև ծովի ափից) դեպի արևելք:

Արևմտյան Անդրկովկասը ճոխ բուսականութիւն ունի: Ընդարձակ տարածութիւններ ծածկված են փարթամ անտառներով, վորոնց մեջ պատահում են թե սաղարթավոր և թե մշտադալար ծառեր: Մշտադալար բույսերից հայտնի լին սամեիսը (կովկասյան արմավենին), մրտենին, դափնին և ալլըն, իսկ սաղարթավոր բույսերից—կաղնին, հաճարին, հացին, լորենին, շաղանակենին և ալլըն: Առանձնապես աչ-

քի յեն ընկնում իրենց ճոխությամբ Սև ծովի լեզերային անտառները: Տաք և խոնավ կլիմայի պատճառով ծառերն այստեղ հսկայական մեծության են հասնում: Հաղարավոր պատատուկներ փաթաթվում են ծառերին և անցնելով մի ծառից մյուսը, դարձնում են այդ անտառները դժվար անցանելի: Դրանց ավելանում է և խաղողի վորթը, վորի բարձրությունը յերբեմն հասնում է 10—12 մետրի: Սրա ճյուղերը խճճվում են բարձր ծառերի ճյուղերի հետ և կաղմում խիտ ցանց: Բազմազան են և ալգիները ծառերը: Բացի խնձորենուց, տանձենուց, ծիրանից, սերկևիլից, նշենուց և խաղողից, այստեղ աճում են նաև դեղձ և ձիթենի: Բավական հաջող աճում են և ոտար յերկրներից բերած՝ հետևյալ բույսերը՝ քեյր, նարինջը, կիսրոնը, ծխախոտը, բանանը, բամբուկը, մագնոլիան և այլն:

Ծովափից փոքր ինչ բարձր՝ անտառներն աղքատանում են տեսակներով. այլևս չեն պատահում պատատուկներ և խաղողի վորթ: Բայց հաճարին, վորը սիրում է խոնավ և բարձր տեղեր, հսկայական չափերի չե հասնում և համարյա դուրս է մղում ծառերի մյուս տեսակները. ընդարձակ տարածություններ ծածկված են հաճարի անտառներով: Ավելի բարձր կորչում են սաղարթավոր ծառերը և սկսվում են տարածվել փշատերև անտառներ, վորոնց վերին յեզերքներին պատահում են ցածրիկ կեչիներ, կաղամխի, հաճարի և այլն:

Առեվելյան Անդրկովկասը բուսականությամբ աղքատ է: Կլիմայի չորության պատճառով անտառներն այստեղ ընդարձակ տարածություններ չեն բռնում. յեղածներն էլ կենտրոնացած են գլխավորապես Կովկասյան լեռնաշղթայի և Փոքր Կովկասի այն լանջերում, վորոնք դարձած են դեպի Կուր և Արաքս գետերի դաշտավայրը: Այսպիսով այդ անտառները կիսաողակի պես յերեք կողմից շրջապատում են Արևելյան Անդրկովկասի տափաստանները:

Անտառային գոտուց ցած, Թիֆլիսից մինչև Կասպից ծովը, Կուր գետի յերկարությամբ փռվում են ընդարձակ օալիստսանցներ, վորոնց մեծ մասը անջուր է և անմարդարնակ: Միայն Կուրի և Արաքսի ու նրանց միջանի վտակների յերկարությամբ ձգվում են մի շարք գյուղեր, վորոնք շրջապատված են թթենու և խաղողի ալգիներով, ցորենի և բամբակի ցանքսերով և այլն: Գետերի յերկարությամբ ձգվում են յեղեգնումներ և անտառի նեղ շերտեր, վորոնք բաղկացած են թեղի, ուռենի, թթենի և բարդի ծառերից: Գետերից հեռու բուսականությունն աղքատանում է. տեղ-տեղ պատահում են ուղտի խոտ, յշավարունգ, փշեր և այլ չորասեր բույսեր: Ամառային յերաշտներից կլանքը մեռնում է տափաստաններում, խոտը խանձվում է և քոչվորն

իր անասուններով բարձրանում է դով սարերը: Գարնան և աշնան սրճրեններից տափաստանը ծածկվում է թարմ կանաչով, վորը այնքան ավելի փարթամ է լինում, վորքան ավելի մոտ է լեռներին: Աշնանը քոչվորներն իջնում են սարերից և ամբողջ ձմեռն անցկացնում այդ տափաստաններում: Այսպիսով Արևելյան Անդրկովկասի չոր տափաստանները բավական հարմար ձմեռանոցներ են անասունների համար:

Փոքր կովկասի բարձրավանդակներն անտառազուրկ են. ալստեղ ընդարձակ տարածություն բռնում են տափաստանները, վորոնցից ամենաչորն Արարատյան դաշտն է: Սա իր բուսականությամբ հիշեցնում է Իրանի և Անդրկասպյան չերկրի չոր տափաստանները: Ալստեղ աճում են ուղտի խոտ, խրփուկ, յովշան և այլ չորասեր բույսեր: Ամառը գետերից ու վտոռգվող տեղերից հեռու դաշտի խոտը խանձվում է, բայց աշնան անձրևներից կրկին կանաչում է և ձմեռելու համար մեծ քանակությամբ անասուններ գրավում:

Անդրկովկասում մեծ տեղ են բռնում նաև ալպյան մարգագետինները, վորոնք տարածվում են մոտավորապես 2.000 մետրից մինչև 2.700 մետր բարձրությունը (հաշված ծովի մակերևույթից): Դաշտային բնակիչների մի մասն իր անասուններին ամբողջ ամառվա ընթացքում արածացնում է այդ մարգագետիններում և միայն աշնանը, չերբ սարերում սկսում է ձյուն գալ և ձմեռանոցների խոտն ել կանաչում է, սարվորներն իջնում են ցած:

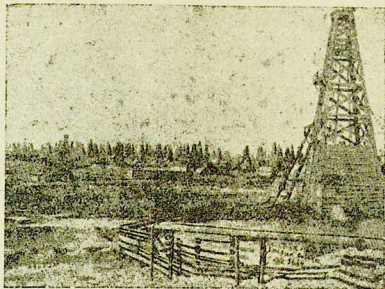
Արևելյան Անդրկովկասը և Արարատյան դաշտը հարուստ են զանազան մշակովի բույսերով: Կախեթի, Գանձակի և Յերևանի խաղողը, Գորու և Ախալցխայի խնձորն ու տանձր, Յերևանի դեղձն ու դուդման հաշակված են ամբողջ Անդրկովկասում: Տեխնիկական բույսերից կարևոր նշանակություն ունեն բամբակը, ծխախոտը, կեճաճը և այլն: Տարածված հացահատիկներն են ցորենը, գարին և չգիպտացորենը:

Անդրկովկասի բնական հարստությունների մեջ առաջին տեղը բռնում է նավթը, վորը գտնվում է Ապշերոնյան թերակղզում: Այդ նավթի պաշարը հաշվում են մոտ 1.475 միլիոն տոնն, վորը կադմում է Միության ամբողջ նավթային պաշարի 51⁰/₀-ը և համաշխարհային պաշարի 20⁰/₀-ը: 1925—26 թ. Միության մեջ ստացված ամբողջ նավթի 67⁰/₀-ը տվել է Ապշերոնյան թերակղզին:

Նավթ գտնված է նաև Կախեթիայում (Արևել. Վրաստանում) և Գուրիայում (Արևմտ. Վրաստանում):

Գարածուխը գտնվում է Արևմտյան Անդրկովկասում (Վրաստանում)։ հայտնի յեն Տղվարչեի և Տղիբուլի հանքատեղերը։

Տղիբուլու քարածուխը վաղուց է մշակվում, բայց բարձր վորակ չունի և կոքս չի տալիս։

Նկ. 14. Բազմի նավթահանքերը.

Տղվարչեի քարածուխն ընդհակառակը բարձր վորակ ունի, քիչ ծծումբ է պարունակում և կոքսանում է։ Նրա պաշարը հաշվում են մոտ 115 միլիոն տոնն, վորից 70 միլիոնը կարելի չէ արդյունաբերել։ Այդ հանքերը շահագործելու համար ներկայումս կառուցվում է մի հատուկ չերկաթուղի, վորով Տղվարչեին միանալու չէ Ոչեմչիբեյի հետ (Սև ծովի ափին)։

Դաշքեսանում (Ադրբեջան) գտնվում է ընտիր տեսակի յերկաթահանքեր, վորոնց պաշարը հաշվում են մոտ 175 միլիոն տոնն։ Այդ հանքերի մեջ պարունակվում է 55—69% չերկաթ։ Դաշքեսանից դեպի Գանձակ անցնելու չէ մի չերկաթուղի, վորով այդ չերկաթահանքը կտեղափոխվի Գանձակի մետալուրգիական գործարանը։

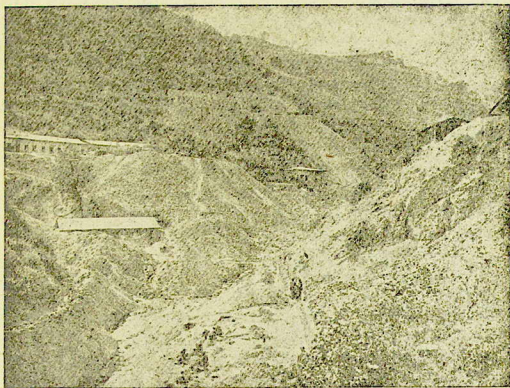
Մանգաքը գտնվում է Ճիաթուրայում (Վրաստանում)։ Նա համաշխարհային նշանակություն ունի։ Պատերազմից առաջ Ռուսաստանում ստացվող ամբողջ մանգանի 75% -ը Ճիաթուրան էր տալիս։ 1912 թ. Ռուսաստանը մանգանի արտադրությամբ առաջին տեղն էր բռնում ամբողջ աշխարհում։

Մանգանը մետաղ է և գործ է ածվում պողպատի պինդ տեսակներ պատրաստելու համար:

Պղնձահանքով հարուստ են Հայաստանը (Ղաթարը և Ալլահվերդին) և Ադրբեջանը (Գեդարեկ): Հայաստանի պղնձահանքերը համամիութենական նշանակություն ունեն: Պատերազմից առաջ Ռուսաստանում ստացված ամբողջ պղնձի մոտ 20%-ը տալիս էր Հայաստանը:

Բացի վերը հիշած մետաղներից Անդրկովկասի զանազան տեղերում գտնվում են արծաթ, ցինկ, կադմիկ, ալումին և այլն:

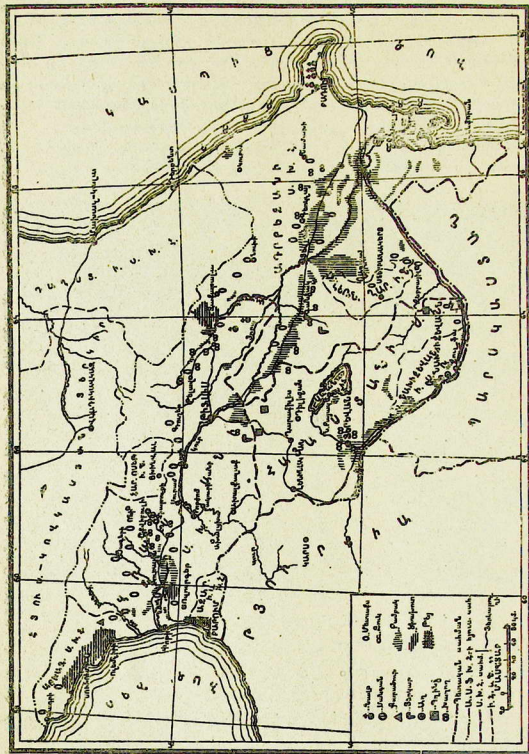
Ադաբադով հարուստ է Նախիջևանի հանրապետությունը: Անդրըկովկասում գործածվող աղի մոտ 70%-ը Նախիջևանն է տալիս:

Նկ. 15. Ղաթարի պղնձահանքերը.

Կարևոր է հիշել և այն շինարարական քարերը, վորոնց պաշարն Անդրկովկասում անսպառ է: Այդպիսի քարերով հարուստ է մանավանդ Հայաստանը: Արտիկում (Լենինականից մոտ 25 կիլոմետր հեռավորության վրա) գտնվում է մեծ քանակությամբ տուֆ, վորը ներկայումս մշակվում է:

Արտիկի տուֆն աչքի չէ ընկնում իր թեթևությամբ և դժվար է հալվում: Նրան կարելի չէ սղոցով կտրել, մեջը մեխ խփել և այլն: Իր

Նկ. 10. Անդրկովկասի արտադրանքի քանակը 1916 թ. համեմատած 1913 թ. հետ

այս հատկութիւնները շնորհիւ նա գործ և ածվում վորպես շինարարական նյութ աղյուսի փոխարեն: Արտիկի տուֆն արտահանելու համար խորհրդ. իշխանութիւնը կառուցեց մի հատուկ լերկաթուղի, վորով տուֆը հասցնւում և մինչև Լենինական, աֆսոսելից ել Միութեան զանազան անկյունները: Բացի տուֆից պետք և հիշել պեմզան, գրանիտը, մարմարը, գալը, հրակալուն կավը և ալւն:

Մեր լերկրի բնական հարստութիւնները դեռևս բավարար չափով չեն ուսումնասիրված: Այս հանգամանքի վրա առանձին ուշադրութիւն և դարձնում Անդրկովկասի տնտեսական հնգամյա պլանը: Հանքերի հետազոտութիւնների համար հատկացրված են դրամական խոշոր միջոցներ, վորոնք հնարավորութիւն կտան պարզելու այդ հանքերի պաշարի մեծութիւնը և նրանց արդիւնաբերական նշանակութիւնը:

Անդրկովկասի բնակչութիւնը. — Անդրկովկասի բնակչութիւնը շատ բազմազան և: Այստեղ ապրում են մոտ 20 ազգութիւն, վորոնք խոսում են տարբեր լեզուներով: Դրանց մեջ իրենց թվով առաջին տեղը բռնում են վրացիները (քարթվիւնները), թուրքերը և հայերը: Հենց այդ լերեք ազգութիւններն ել կազմել են անկախ հանրապետութիւններ: Մնացած ազգութիւններից աչքի չեն ընկնում ռուսները, ոսերը, պարսիկները, արևազները, քուրդերը, թաթերը և ալւն:

1926 թ. մարդահամարի տվյալների համաձայն ամբողջ Անդրկովկասի բնակչութիւնը կազմում և մոտ 5.862.000 հոգի, վորից

Վրացիներ	1.798.535
Թուրքեր	1.685.080
Հայեր	1.339.497

Այսպիսով այդ լերեք ազգութիւնները միասին կազմում են 4.823.112 հոգի կամ ամբողջ Անդրկովկասի բնակչութեան 82,28%: Մնացած 17,72%-ը կազմում են մնացած բոլոր ազգութիւնները:

Բնական պայմանների բազմազանութեան պատճառով բնակչութիւնն ամեն տեղ նույն խտութիւնը չունի: Սև-ծովյան դաշտավայրն իր խոնավ և արգալանդ հողի պատճառով ավելի խիտ և բնակված քան թե Մերձկասպյան չոր տափաստանները:

Անդրկովկասի բնակչութեան միջին խտութիւնը կազմում և 31,3 մարդ 1 քառ. կիլոմետրի վրա:

Բնակչութեան խտութեամբ առաջին տեղը բռնում և Վրաստանը (1 քառ. կիլոմետրի վրա 37,9 մարդ), յերկրորդ տեղը՝ Հայաստանը (1 քառ. կմ-ի վրա 29,1 մարդ). վերջին տեղը բռնում և Ադրբեջանը (1 քառ. կմ-ի վրա 26,8 մարդ):

և 76,5⁰/₀, իսկ քաղաքայինը, 23,5⁰/₀։ Առանձին հանրապետություններին մեջ բնակչությունը բաշխված է այսպես.

	Գյուղական	Քաղաքային
Վրաստան	78,4 ⁰ / ₀	21,6 ⁰ / ₀
Ադրբեջան	72,3 ⁰ / ₀	27,7 ⁰ / ₀
Հայաստան	81,7 ⁰ / ₀	18,3 ⁰ / ₀

Այստեղից լերևում է, վոր այդ հանրապետություններից քաղաքային բնակչության ամենամեծ տոկոս ունի Ադրբեջանը, իսկ գյուղական ամենամեծ տոկոսը՝ Հայաստանը։

Քաղաքային բնակչության համարյա կեսը ապրում է 3 մայրաքաղաքներում—Բազմում (446,830 մարդ), Թիֆլիսում (282.900) և Ֆերհանում (62.180)։

Գյուղական բնակչության մեծ տոկոսն իմիջի ալլոց ցույց է տալիս, վոր Անդրկովկասը դեռևս դյուղատնտեսական լերկիր է։

Անդրկովկասի բնակիչների գլխավոր զբաղմունքը գյուղատնտեսությունն է։ Բայց աշխարհագրական, հողային և կլիմայական պայմանների բազմազանության պատճառով գյուղատնտեսությունը նույնիսկ իրար շատ մոտ անդերում նույն բնույթը չունի։ Անդրկովկասի համեմատաբար փոքր մակարդակի վրա աճում են բամբակ, ծխախոտ, խաղող, թեյ, մսնդարին, կիտրոն, ցորեն, յեզիպտացորեն, բրինձ, կենսաֆ, շաքարի ճակնդեղ և այլն։ Բնակիչները պահում են խոշոր յեղջուրավոր անասուններ և վոչխարներ. զբաղվում են շերամապահության մեղվաբուծությամբ և այլն։

Ծովի մակերևույթից ունեցած բարձրության համեմատ Անդրկովկասը բաժանվում է յերեք զոնայի—ցածրադիր զոնա, նախալեռնային զոնա և լեռնային զոնա։ Ծածրադիր զոնան տարածվում է մինչև 1.200 մետր բարձրությունը. այստեղ կարելի է մշակել բամբակ, ծխախոտ, թեյ և զբաղվել այդեզործությամբ. ավելի բարձր զոնայում (մինչև 2.000 մետր բարձրությունը տարածված է գլխավորապես հացահատիկների մշակությունը և վերջապես 2.000 մետրից բարձր, վորտեղ լեռնային արոտատեղիներն ընդարձակ տարածություն են բռնում շատ հարմար է անասնապահության և մանավանդ կաթնատնտեսություն համար։

Ֆերկրի լեռնային բնույթի և մյուս կողմից կլիմայական վորոշ աննպաստ պայմանների պատճառով վարելահողերն ընդամենը կազմում են ամբողջ Անդրկովկասի 19⁰/₀-ը, մինչդեռ 18,3⁰/₀-ը բռնված

ե անպետք հողերով, 18,6 0/0-ը՝ ամառային և ձմեռային արոտատեղերով, 23 0/0-ը՝ անտառներով:

Ընդհանուր առմամբ Անդրկովկասը կարելի չե համարել քանգարժեք կուլտուրաների ցրդան, Այդ կուլտուրաներն ունեն համամիութենական նշանակութիւն, որինակ, բամբակի մշակութիւնն ընդարձակումը կարող ե մեծ քանակութեամբ բամբակ տալ ՍՍՀՄ-ի տեքստիլ գործարաններին: Արեւելյան Անդրկովկասի և Արարատեան դաշտի չոր տափաստանների վոռագումը մեծ դարկ ե տալու այդ կուլտուրաների տարածմանը:

Բացի գյուղատնտեսութիւնից Անդրկովկասի բնակիչների համար կարևոր նշանակութիւն ունի նաև արդյունաբերութիւնը, Նավթը, քարածուխը, մանգանը և պղինձը մշակվում են վաղուց. գյուղատնտեսական հումուլթը տեղում վերամշակութեան լենթարկելով ստանում են զանազան ապրանքներ, որինակ՝ խաղողից պատրաստում են սպիրտ, բամբակից՝ գործվածքներ և այլն: Ընդհանուր առմամբ Անդրկովկասը մինչև խորհրդայնացումը մի հետամնաց յերկիր եր. ցարական կառավարութիւնը Ռուսաստանի ծայրամասերը, դրանց թըվում և Անդրկովկասը պահում եր վորպես գաղութ, վորը պետք ե Ռուսաստանի կենտրոնի արդյունաբերական քաղաքներին գյուղատնտեսական հումուլթ մատակարեր: Այդ ե պատճառը, վոր Անդրկովկասը, չնայելով իր բոլոր նպաստավոր պայմաններին, մինչև խորհրդայնացումը չկարողացավ դարգացնել իր արտադրողական ուժերը:

Ներկայումս կերպարանափոխվում ե յերկրի տնտեսական կշանքը. նա արագ թափով ինդուստրացման ե լենթարկվում. հիմնվում են զանազան գործարաններ, վորտեղ վերամշակվելու լեն տեղական բնական հարստութիւնները, որինակ՝ Ղարաքիլիսայում կառուցվում ե ցիանամիտի գործարան, Ալլահվերդում՝ ծծմբաթթվի գործարան, Գանձակում՝ մետալուրգիական գործարան և այլն:

Հացահատիկների մեակութիւնը.— Հացահատիկներից մեր յերկրում տարածված են ցորենը, գարին յել յեգիպոս ացորենը: Թե վորքան մեծ նշանակութիւն ունին հացահատիկները մեր յերկրի տնտեսութեան մեջ, այդ յերևում ե նրանից, վոր Անդրկովկասի բոլոր ցանքսերի մոտ 80 0/0-ը բռնված ե հացահատիկներով: Յեգիպտացորենը մշակվում ե գլխավորապես Վրաստանում, իսկ ցորենը և գարին Ադրբեջանում և Հայաստանում:

Աշնանացանը գերակշռում ե Ադրբեջանում, իսկ գարնանացանը՝ Հայաստանում: Հացահատիկների բերքատուլթիւնը ցածր ե. միջին

հաշվով մեկ հեկտարից աշնանացան ցորենը տալիս է 7,9 ցենտներ, գարնանացանը՝ 6,4 ցենտներ, աշնանացան գարին՝ 8,5 ցենտներ, յեղիպտացորենը՝ 8,9 ցենտներ:

Հետաքրքիր է այն, վոր կոլտնտեսուծիություններում բերքատվությունն ավելի բարձր է, քան անհատական մանր տնտեսությունների մեջ: Այս յերևույթն ընդհանուր է ամբողջ ԽՍՀՄ-ի համար: Այսպես, կոլտնտեսություններից մեկում մի հեկտարից ստացվում 9,1 ցենտներ ցորեն, մինչդեռ նույն շրջանի գյուղացիական անհատ տնտեսության մեջ ստացվում է 6,6 ցենտներ: Այդպիսի տարբերության պատճառն այն է, վոր կոլտնտեսությունները հացահատիկների մշակությունը մեքենայացրել են, սերմացուն զտում և ախտահանում են, վարելահողերը պարարտացնում են և այլն: Այստեղից յերևում է, թե ինչքան կարևոր նշանակություն ունի կոլտնտեսությունների ցանցի ընդարձակումը մեր յերկրի տնտեսության բարձրացման համար:

Սեփական հացը Անդրկովկասի բնակչությանը չի բավարարում. պակասորդը (մոտ 2,5—2 միլիոն ցենտներ) ներմուծվում է Հյուսիսսովին Կովկասից:

Ճիշտ է, հնգամյա պլանով հացահատիկների ցանքսերն ընդարձակվելու լին և բերքատվությունն էլ բարձրանալու լի, բայց և այնպես Անդրկովկասը դեռ յերկար ժամանակ ստիպված կլինի Հյուսիս. Կովկասից հաց ներմուծել: Վորոշված է բոլոր ջրովի տեղերը գլխավորապես հատկացնել վոչ թե հացահատիկների, այլ տեխնիկական բույսերի մշակության, վորովհետև ալդ տեխնիկական բույսերը հում նյութ են տալու թե տեղական և թե ԽՍՀՄ-ի յեվրոպական մասի գործարաններին:

Բամբակի մեակոյրյունը.— Բամբակը կարևոր տեխնիկական բույս է: Ամբողջ յերկրագնդի վրա գործվածքների մեծ մասը պատրաստում են բամբակից: Բայց բամբակը պահանջկոտ բույս է. նա սիրում է ջրովի և տաք տեղեր: Այս տեսակետից Անդրկովկասի ցածրագիրը զոնան բավական հարմար է բամբակի մշակության համար:

1928 թ. բամբակի ցանքսն ամբողջ Անդրկովկասում կազմում է 131.400 հեկտար, վորից

Ադրբեջանում	109.800 հեկտար
Հայաստանում	14.300 »
Վրաստանում	7.300 »

Նույն թվականին ստացվել է 69.000 տոնն հում բամբակ, հում բամբակը, կամ ինչպես ասում են, հնգավոր բա-

գալիովում են բամբակագործ գործարան և ալմտիկ բամբակը բաժանելով կորիզից ստանում են զտած բամբակ, վորից թելեր են մանում և գործվածքներ գործում:

Կորիզից ստացվում է ձեթ, վորից սապոն են պատրաստում: Կորիզի պինդ մնացորդներով (քուսպով) կերակրում են անասուններին: Այսպիսով բամբակը բավական ոգուտնեղ է տալիս:

Հնգամյա պլանը, — Բամբակի նշանակությունը ԽՍՀՄ-ի ժողովրդական տնտեսության համար շատ մեծ է: Մեր լեռների արագ թափով աճող տեքստիլ արդյունաբերությունը նոր պահանջներ է դնում բամբակագործության առաջ: Չնայելով վոր ԽՍՀՄ-ում բամբակի ցանք-եները տարեց-տարի ընդարձակվում են, ալմտեան մանալի միութենական տեքստիլ արդյունաբերության պահանջները բավարարելու համար մենք արտասահմանից բամբակ ենք գնում:

Հնգամյա պլանն առանձնապես ուշադրություն է դարձնում ցանքսերի ընդարձակման և բերքատվության բարձրացման վրա: Հնգամյակի վերջում բամբակի ցանքսերի մակարդակը լինելու չե մոտ 300.000 հեկտար (1927—28 թ. 124.500 հեկտար): Հում բամբակի բերքը կլինի 763.000 տոնն: Այդ քանակից ապրանքային մասը կլինի 247,2 հազար տոնն, վորից 68,9 հազարը կծախսվի Անդրկովկասի տեքստիլ արդյունաբերության կարիքների համար, իսկ 178,3 հազար տոննը կհատկացվի միութենական տեքստիլ արդյունաբերության: Մասնավորապես Հայաստանում հնգամյակի վերջում բամբակի ցանք-եները պետք է հասնեն առնվազը 34.000 հեկտարի, վորից ստացվելու չե մոտ 15.000 տոնն զտած բամբակ:

Բամբակը Անդրկովկասի վոր մասերում են մշակում:

Նա միության համար ինչ նշանակություն ունի:

Կարելի չե Անդրկովկասում ավելի շատ բամբակ ստանալ և ինչպես:

Հնգամյակի վերջում վորքան բամբակ ենք ստանալու:

Ծխախոտի մշակութային

Անդրկովկասի քարտեզի վրա ցույց տվե՛ք 1. Արևադիան, Աջարիան, Ողուզբեթ և Զուլգիդի քաղաքները, Կախեթիան—Վրաստանում:

2. Ձաքաթյա քաղաքն իր շրջակայքով—Ադրբեջանում:

3. Արարատյան դաշտը—Հայաստանում:

Ծխախոտի մշակությունը մեր լեռներում տարածել են գլխավորապես ալմ հայերն ու հուլները, վորոնք մեզնից 50 տարի առաջ ուսուսակճական պատերազմի ժամանակ թողին իրենց հայրենիքը և բնակություն հաստատեցին Սև ծովի չեզերքներին (Արևադիանում): Լի-

Դեկտմ հմուտ ծխախոտագործներ, նրանք իրենց հետ բերին տաճկա-
կան «Սամսոն» և «Տրապիզոն» կոչված ընտիր ծխախոտի սերմեր
և կարճ ժամանակում այդ բույսի մշակութունը հսկայական չափերի
հասցրին: Այժմ Անդրկովկասի ծխախոտագործության գլխավոր շրջա-
նը կազմում և Աբխազիան, վորի ծխախոտը հռչակված է ամբողջ
Պորտուգալիայի:

Թե Անդրկովկասում ծխախոտի պլանտացիաները վորքան տա-
րածութուն են ին բռնում, այդ յերևում է հետևյալ աղյուսակից.

Միսսիսսիպի պլանտացիաների մակարդակը 1928 թ.

Վրաստան	13035	հեկտար, վորից 10843-ը Աբխազիայում:
Ադրբեջան	650	»
Հայաստան	541	»
Ամբողջ Անդրկովկասում	14226	հեկտար

Աբխազիայի բնակիչների ապրուստի ամենակարևոր աղբյուրը
ծխախոտագործութունն է: Յեզիպոտացորենի մշակույթը, մրգատու
ալգընները, գինեգործութունը, ընդարձակ անտառները և մերձարևա-
դարձային կլիմային հատուկ բույսերը միասին վերցրած այնքան
արդյունքն չեն տալիս, ինչ վոր ծխախոտը:

Ծխախոտի մշակութունը Հայաստանի աղգարնակության համար
դեռևս կարևոր դեր չի կատարում: Բայց նկատի ունենալով ծխախո-
տի պլանտացիաների արագորեն ընդարձակվելը, կարելի չէ հաստատա-
պես ասել, վոր այդ թանգարժեք կուլտուրան խոշոր նշանակութուն
և ունենալու մեր ժողովրդի տնտեսության համար: Հայաստանում հո-
դային և կլիմայական պայմանների բազմազանության շնորհիվ կարող
են աճել ծխախոտի համարյա բոլոր տեսակները: Կան վալրեր, վորոնք
հարմար են «Սամսոն» կամ «Դյուրեկ» տեսակի համար և այլն:

1928 թ. ամբողջ Անդրկովկասը տվել է մոտ 10777 տոնն ծխա-
խոտ, վորից.

Վրաստանում ստացվել է	9733	տոնն (Աբխազիան՝ 7950)
Ադրբեջանում	»	715 »
Հայաստանում	»	329 »

Հնդամակի վերջում ծխախոտի պլանտացիաների ընդհանուր
մակարդակը պետք է հասցնվի 21,9 հազար հեկտարի, իսկ բերքը՝
21,3 հազար տոննի, վորից 5,3 հազարը գործ կածվի Անդրկովկասում,
3,4-ը՝ միութենական կարիքների համար, իսկ մնացածը կարտահանվի:

Թեյն աճում է խոնավ և տաք տեղերում:
Այդ պատճառով ամբողջ ԽՍՀՄ-ի մեջ Թեյի
մշակության համար ամենահարմար տեղը Սև ծովի յեզերքն է,

սկսած թյուրքական սահմանից մինչև Կոդոր գետը 1928 թ. թեյի տնկարանները կազմում էին մոտ 3995 հեկտար, վորի խոշոր մասը գտնվում է Աջարիայում և Ողուրգեթի շրջանում: Նշանավոր Չակվան, վորը հայտնի չէ իր թեյի արտադրությամբ, գտնվում է Աջարիայում, Բաթումից փոքր ինչ հյուսիս:

Հետազոտությունները ցույց են տալիս, վոր Սև ծովի յեզերքին թեյի մշակության համար պիտանի հողերը կազմում են մոտ 120.000 հեկտար: Յեթև ընդունելու լինենք, վոր մեկ հեկտար թեյի տնկարանից ստացվում է 280 կիլոգրամ թեյ, այն դեպքում 120.000 հեկտարը կտա մոտ 35 միլիոն կիլոգրամ, վորը հավասար է միության գործածվող թեյի կեսին: Այստեղից պարզ է, վոր թեյի մշակության տարածումը չափազանց կարևոր նշանակութուն ունի վոչ միայն Անդրկովկասի, այլև ամբողջ ԽՍՀՄ-ի համար: Այդ է պատճառը, վոր խորհրդ. իշխանությունն առանձնապես ուշադրութուն է դարձնում այդ բույսի մշակության վրա: Այս գարնանը 65000 հեկտար նոր տնկարաններ են ավելանալու: Ծրագրված է թեյի տնկարանների մակարդակը հասցնել 75.000 հեկտարի:

Թեյի բերք Արասանում

1913 թ.	554.889	կիլոգրամ
1925 թ.	մոտ 800.000	»
1926 թ.	848.000	»
1928 թ.	1060.000	»

Այգեգործություն յնվ բանջարտուծու-րյում.

Անդրկովկասի բնակիչները շատ հին ժամանակից սկսած պարսպում են ալյեգործությամբ և բանջարաբուծությամբ: Բազմազան բնական պայմանների շնորհիվ այստեղ հնարավոր է մշակել թե շուտ և թե ուշ հասնող մրգեր ու բանջարեղեններ, վորոնցից շատերն իրենց համով հռչակվում են վոչ միայն Անդրկովկասում, այլև ամբողջ ԽՍՀՄ-ում: Բայց և այնպես այգեգործությունն ու բանջարաբուծությունը (բացի խաղողի մշակությունից) մեր յերկրի բնակիչների համար այնքան էլ մեծ նշանակութուն չունին: Դրա պատճառներից ամենադժվարն այն է, վոր այգիներն ու բանջարանոցները ջրելու համար չկան բավարար չափով արհեստական ջրանցքներ: Յերկրորդ՝ այգեգործական շատ շրջաններ գտնվում են գլխավորապես շուկաներից և յերկաթուղու գծից հեռու:

Պտղաբուծությունը տարածված է Արարատյան դաշտում: Յերևանի գավառը հայտնի չէ իրեն դեղձով ու ծիրանով, վորոնցից

պատրաստում են պահածոներ (կոնսերվներ)։ Այդ պահածոները մեծ շահութան հետ կապված են գտել խՍՀՄ-ի շուկայում։

Յերևանի գավառում տարածված են նաև ձմերուկի, սեխի, վարունգի, սոխի, պամիդորի և այլ բույսերի մշակութայինը։ Լոռում և Փամբակում մեծ չափով մշակում են կաղամբ, կարտոֆիլ և այլն։

Պտղաբուծությունը ու բանջարաբուծությունը պարապում են վրացական համարյա բոլոր շրջաններում։

Հայտնի չեն Բորչալի (Խրամի հովտի) սոխն ու ձմերուկը, Կախեթի (Ալաղանի հովտի) ձմերուկը, Գորու տանձն ու խնձորը, Բուխթալի շուտ հասնող բանջարեղենը, Ալարիալի կիտրոն և մանդարինը, Ախալցխայի խնձորը, կարտոֆիլը և այլն։ Գորում պատրաստում են մեծ քանակությամբ մրգի և բանջարեղենի պահածոներ։

Ագրիկուլտուրայի բանջարանոցներն ու այգիները տարածված են Կուրայի, Բազի, Գանձակի, Շիրվանի գավառներում, ինչպես և Ղարաբաղում, Նախիջևանի հանրապետության մեջ։ Մշակում են տանձ, խնձոր, ընկուզ, թուզ, նուռ, թուխ, ձմերուկ, սեխ, պամիդոր, վարունգ, և այլն։

Խաղողի այգիները յեվ գինեգործությունը

Ձեր շրջանում խաղողի այգիներ կան։ Խաղողից գինի պատրաստում են։ Գինին իրենք են գործում, թե վաճառում են։ Կան այնպիսի ընտանիքները, վորոնց գլխավոր պարագանքը խաղողի մշակությունն ու գինեգործությունն է։ Այգիները բավական չափով վտուցվում են։

Խաղողի մշակությունը և գինեգործությունը մեր լեռների վորոշ շրջանների համար չափազանց կարևոր նշանակություն ունեն։

Խաղողի այգիները ընդհանուր մակարդակով և արտադրած գինով Անդրկովկասը բռնում է առաջին տեղը ամբողջ Միության մեջ։ Պատերազմից առաջ խաղողի այգիները բռնում էին մոտ 85 հազար, հեկտար, իսկ ստացված գինին կազմում էր մոտ $12\frac{1}{2}$ միլիոն վեդրո կամ 1.502.000 հեկտոլիտր։

Ներկայումս խաղողի այգիների ընդհանուր մակարդակը և խաղողի բերքը հետևյալ պատկերն ունի։

Խաղողի այգիների մակարդակը յեվ բերքը 1928 թ.

	Այգու մակարդակը	Խաղողի բերքը
Վրաստան	35.300 հեկտար	165.000 տոնն
Ադրբեջան	32.600	97.200
Հայաստան	8.900	49.000
	76.800	311.200

Թե արգինների մակարդակով և թե արտադրած գինու քանակությամբ առաջին տեղն ամբողջ Անդրկովկասում բռնում է Վրաստանը։ Վրաստանի արգինները գտնվում են գլխավորապես Կախեթիայում, Գուրթայիսի և Շորապանի շրջաններում և այլն։ Կախեթի գինին հռչակված է Խորհրդային Միության մեջ։

Հայաստանի խաղողի արգինները կենտրոնացած են գլխավորապես Յերևանի գավառում, իսկ հարուստ է խաղողի զանազան տեսակներով։ Ստացված խաղողի 33%-ը ծախսվում է սպիրտ և ողի պատրաստելու համար, 28%-ը՝ գինու համար, 14%-ը ուտվում է, իսկ մնացած 15%-ից պատրաստում են դոշար և չամիչ։ Յերևանի խաղողը գինին և կոնյակը հայտնի յեն ամբողջ Անդրկովկասում։

Ադրբեյջանում խաղողի արգիններով և գինեգործությամբ առաջին տեղ բռնում են Գանձակի և Շամխորի շրջանները։ Հանրապետության մեջ ստացվող գինու $\frac{2}{3}$ -ն ստացվում է այս շրջաններից։ Գանձակի խաղողը հռչակված է ամբողջ միութայան մեջ։

ՊՆԱՍՏԱՊԱԿՈՒՐՈՒՄ

Ձեր շրջանում ինչ անասուններ կան. թվեցեք զրանց տեսակները։

Այդ անասուններն ինչպես են խնամվում ամառը և ձմեռը։

Անասնապահութունից ինչ արդյունք է ստացվում։

Տեղական անասուններն աղնվացնելու փորձեր կատարվում են։

Աղնվացել անասուններ տեսել էք։ Նրանք ինչով են տարբերվում ձեր տեղական անասուններից։

Անասնապահութունն Անդրկովկասի գյուղատնտեսական կարևոր ճյուղերից մեկն է։ Բնական պայմանները, այսինքն կլիման ու արոտատեղերը բավական նպաստավոր են այդ ճյուղի զարգացման համար։ Ինչու այսօր էլ Անդրկովկասում գտնվում են այնպիսի ժողովուրդներ, փորոնց համար անասնապահութունն ապրուստի միակ աղբյուրն է։ Ձմեռը նրանք իրենց անասունները պահում են ձմեռային արոտատեղերում, իսկ ամառը քոչում են սարերը և մինչև աշնանցրտերի գալը անասուններն արածացնում ալպյան հարուստ մարդագետիկներում։

Ձմեռային արոտատեղերը գտնվում են համարյա բացառապես Արևելյան Անդրկովկասում։ Արևմտյան Անդրկովկասում նրանք բոլորովին չկան (ինչո՞ւ)։ Ձմեռային արոտատեղերը գտնվում են ցածրագիւր զոնայում։ Այս արոտատեղերը ձմեռը լեռկարատե ձուլնով չեն ծածկվում, և անասնապահները կտրողանում են իրենց անասուններին ամբողջ ձմեռվա ընթացքում արածացնել մոռանց խոտի պաշար ունենալով։

Ամառային արոտատեղիները դառնում են կովկասյան լեռնաշղթայի հարավային լանջերին և Հարավ. Անդրկովկասում, Նրանք սկսվում են մոտ 2.000 մետր բարձրությունից (հաշված ծովի մակերևույթից) և հասնում են մինչև 3.000—3.700 մետր բարձրության: Այս բարձրությունից վեր տարածվում են մերկ ժայռեր, հավերժական ձյուն և սառցադաշտեր:

Անասնապահությունը Հայաստանում: Անասնապահությունը Հայաստանի հանրապետության համար մեծ նշանակություն ունի. նա կարևոր և մանավանդ լեռնային գոտու ընակիչների համար, վորոնց տնտեսության մեջ ալթա կաթնատնտեսությունը խոշոր դեր և կատարում: Այդ բանին մեծապես նպաստում են Հայաստանի ալպյան մարգագետինները, վորոնք հնարավորություն են տալիս ստանալ բարձր վո-

Նկ. 18 Ամառը սարում.

րակի մթերքներ: Կաթնատնտեսությունն առանձնապես զարգանում է Էռուի-Փամբակի, Սևանի, Լենինականի գավառներում: Դեռևս պատերազմից շատ առաջ Շվեյցարիայից գաղթած կաթնատնտեսները ընակություն են հաստատում Էռուում և սկսում պատրաստել շվեյցարական պանիր, ճնշած կարագ և այլն: Մյուս կողմից նրանք, բերելով իրենց հետ ընտիր ցեղի կովեր, աշխատում են ազնվացնել տեղական կաթնատու կովերի ցեղը: Վերջին միջանի տարվա ընթացքում կառավարության ջանքերի շնորհիվ կաթնատնտեսությունն ստանում է ար-

դյունաբերական բնույթ. հիմնվում են պանրագործարաններ, կազմակերպվում են կաթնատնտեսական արտեղներ, գյուղական ընկերություններ և այլն: Հատուկ անասնաբուժարաններում աշխատում են ազնվացնել տեղական կարմիր տեսակի տավարը, վորովհետև պարզվում է, վոր Յիվրոպայից բերած կովերը մեր կլիմայական պայմաններում չեն բազմանում:

Հայաստանի կաթնատնտեսական արտեղները պատրաստում են գլխավորապես Եվեյցառական պանիր, նեւած կարագ և բուրբ պանիր, վորոնք մեծ ընդունելություն են գտնում վոչ միայն Անդրկովկասի, այլև ամբողջ ԽՍՀՄ-ի շուկաներում:

Տեղական կովերի և յեզների մեջ աչքի յեն ընկնում Շամշադնի և Աղբաբայի ցեղերը: Զիարուծությունը մեծ չափերի չի հասնում, վորովհետև բնակիչները, վորպես լծկաններ, աշխատեցնում են յեզն ու գոմեշը: Զին գործ է ածվում հեծնելու և բարձելու համար: Վոչխարներից տարածված են մազըլս, բուլախ և դոնմա ցեղերը:

Վրաստան: Անասնապահությունը Վրաստանի լեռնային ազգաբնակչության կարևոր պարագմունքներից մեկն է. վորոշ տեղերում նույնիսկ ժողովրդի ապրուստի միակ աղբյուրն է: Բայց յեղած ձմեռային և ամառային արոտատեղերն անասնապահության կարիքներին չեն բավարարում:

Տեղական անասունների ցեղերից աչքի յեն ընկնում խելսուր-փշավական և ոսական կովեր, վորոնք հայտնի յեն իրենց կաթնատվությամբ. այդ պատճառով այդ ցեղի կովերը պահվում են Թիֆլիսում: Վոչ տեղական անասուններից նշանավոր են «դուխարոական» և «մալկանի» կովերը, վորոնք տարածված են Ախալքալաքի և Թիֆլիսի գավառներում:

Վոչխարներից հայտնի յեն բուրբ վոչխարները, վորոնց բուրդն ու միսը հուշակված են ամբողջ Անդրկովկասում:

Զիերի Թիվը մեծ չէ. հայտեղ պատճառը նույնն է, ինչ վոր Հայաստանում: Կաթնատնտեսությունն Ախալքալաքի գավառում, Ծալկայում, ինչպես և Բաշկիրիտի շրջանում արդյունաբերական բնույթ ունի: Պատրաստվում է շվեցարական պանիր, ճնշած կարագ. Կովկասյան լեռների հարավային լանջերում վոչխարապահները գլխավորապես պանիր են պատրաստում. հայտնի յե բուրբ պանիր:

Ադրբեջան: Անասնապահությունն Ադրբեջանի քոչվոր և կիսաքոչվոր ժողովուրդների համար չափազանց կարևոր նշանակություն ունի: Այդ քոչվորների, ինչպես և նստակյացների, անասունները աշնանն ու ձմեռը արածում են հարթավայրերում, իսկ ամառը՝ սարե-

բում: Բայց Ադրբեջանի ամառային արոտավայրերը բավարար չեն: Այդ պատճառով Ադրբեջանի անասնապահների մի մասն իր անասուններն ամառվա ընթացքում քշում է Հայաստանի լեռները:

Հայտնի չեն Ղազախի կովերը և Ղարաբաղի ցեղի վոչխարները: Ադրբեջանում տարածված են նաև գոմեշներ, ուղտեր և եշիք, վորոնք կարևոր դեր են կատարում գյուղատնտեսություն մեջ:

Կաթնատնտեսությունը ցածր մակարդակի վրա չե գտնվում և արդյունաբերական նշանակություն չունի: Ներկայումս շվեյցարական պանիր ստանալու փորձեր են կատարվում:

Մեղվաբուծություն

Ձեր շրջանում մեղվաբուծությամբ պարագում են: Կան այնպիսի ընտանիքներ, վորոնք բացառապես մեղվաբուծությամբ զբաղվելիս լինեն: Յեթե կան, այդ դեպքում ստացված մեղրը վորտեղ են վաճառում.

Փեթակներն ինչ կազմություն ունեն. շրջանակավոր փեթակները շատ են: Մեղուները յե՛րբ են բերք հավաքում:

Մեղվաբուծությունն Անդրկովկասի գյուղատնտեսության մեջ ոժանդակ դեր է կատարում: Նա տարածված է համարյա ամենուրեք, բացի չոր տափաստաններից ու լեռնային բարձր շրջաններից: Կան վայրեր, վորտեղ մեղվաբուծությունը նույնիսկ արդյունաբերական նշանակություն ունի:

Լեռնային և նախալեռնային շրջանները հարուստ են զանազան մեղրատու ծաղիկներով, վորոնք առատ բերք են տալիս մեղուներին: Մեղուները բերք վերցնում են նաև ծառերից. լորենու մեղրը հոչակված է ամբողջ Անդրկովկասում:

Կովկասյան մեղուն համարվում է լավագույնը. նա ունի յերկար կնճիթ, վորի շնորհիվ կարողանում է կարմիր առվույտից բերք վերցնել: Այդ պատճառով Ամերիկայում, Անգլիայում և Ֆրանսիայում կովկասյան մեղվի մույրերը բարձր են գնահատվում:

Այնպիսով մեղվաբուծության զարգացման համար բոլոր տրվյալները կան. բայց դժբախտաբար ազգաբնակչությունը դեռևս ծանոթ չե մեղվաբուծության գիտական ձևերին և համապատասխան խնամք չի թափում: Մեծ մասամբ մեղուն պահվում է կողոփներում, կեղևներում կամ ծառի կողճերի մեջ: Միայն վերջին տարիների ընթացքում շրջանակավոր փեթակները լայն ընդունելություն են գտնում գյուղերում:

Ամբողջ Անդրկովկասի ամենակարևոր մեղվաբուծական շրջանները գտնվում են Հայաստանում, վորտեղ մեղվաբուծությունն արդյունաբերական նշանակություն ունի: Նշանավոր են Ղարաքիլիսայի, Լոռու և Դարալագյազի շրջանները:

Հողու և Ղարաքիլիսայի մեղըը հայտնի չե իր համով: Նրա մեծ մասը վաճառվում ե թիֆլիսում:

Մեղվաբուծությամբ պարապվում են նաև Վրաստանում, Ադրբեյջանում:

Շեռամապահուրյուն.

Շեռամապահությամբ Անդրկովկասում պարապում են շատ վաղուց: Շեռամը մի թիթեռն է, վորի վորըը մետաքս ե պատրաստում: Այդ վորըը կերակրվում ե թթենու տերեւերով: Այդ պատճառով շեռամապահությունը զարգանում ե Անդրկովկասի տաք մասերում, վորտեղ աճում են թթենի ծառեր:

Վրաստանի շեռամապահական գլխավոր շրջանները գտնվում են Սեծովյան դաշտավայրում: Հայաստանում աչքի չեն ընկնում Մեղրու և Ղափանի շրջանները, Ադրբեյջանում՝ Նախիջևանի հանրապետությունը, Նուխու, Զաքաթալայի շրջանները և այլն:

1927 թ. ամբողջ Անդրկովկասում ստացվել ե մոտ 4200 տոնն հում բոժոժ. բոժոժի բերքով առաջին տեղը բռնում ե Վրաստանը:

Բոժոժներից ստանում են մետաքսի թել, վորի մի մասն ուղարկում են Մոսկվա, իսկ մի մասից ել տեղում պատրաստում են մետաքսե շալեր, թաշկինակներ և այլն:

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՆԳԱՄՅԱ ՊԼԱՆՈՒՄ

Ինչպես տեսանք Անդրկովկասը գյուղատնտեսական լերկիր ե: Նրա բնակչության մոտ 76%¹⁰-ի համար ապրուստի գլխավոր միջոցը գյուղատնտեսությունն ե: Բայց դժբախտաբար գյուղատնտեսությունը մեղանում դեռ շատ հետամնաց ե և նա չի տալիս այն արդյունքը, վոր կարելի չեր սպասել:

Անդրկովկասի կլիման և հողը հնարավորություն ե տալիս լայն չափով ժշակել այնպիսի թանգարժեք բույսեր, ինչպիսին են՝ բամբակը, կենսաֆը, խաղողը, ծխախոտը և այլն, վորոնք անհրաժեշտ են վոչ միայն Անդրկովկասի, այլև ամբողջ Միության արդյունաբերության համար: Մյուս կողմից բնական պայմանները նպաստավոր են և անասնապահության համար, վորը կարող ե շուկա հանել մեծ քանակությամբ անասնապահական մթերքներ, չեթե անասուններն ապահովվեին կերով (ցանովի խոտով, ճակնդեղով, կարտոֆիլով և այլն):

Այսպիսով գյուղատնտեսությունը պետք ե այնպես վերակառուցել, վոր նրա ապրանքայնությունը բարձրանա: Դրա համար Անդրկովկասի տնտեսության հնգամյա պլանն առաջարկում ե մի շարք մի-

Չոցներ—կոլտնտեսութիւնների ցանցի ընդարձակում, բերքատուութեան բարձրացում, գյուղատնտեսութեան ինդուստրացում և այլն:

Կոյսնեստուրլուցների դերը գյուղատնտեսութեան զարգացման մեջ.— Հետամնաց, մանր ու ցիրուցան, անկուտուրական անհատ տնտեսութիւնները չեն կարող զարգանալ մի աշխարհի տեմպով, վոր համապատասխան լինի յերկրի սոցիալիստական վերակառուցման տեմպին: Անհատ տնտեսութիւնները չեն կարող ձեռք բերել նորազույն, կատարելագործված գյուղատնտեսական գործիքներ և բարձրացնել հողի բերքատուութիւնը: Դա հնարավոր է միայն տնտեսութիւնների խոշորացնելու, կոլլեկտիվացման յենթարկելու ճանապարհով: Դրանով է բացատրվում այն հանգամանքը, վոր միլիոնավոր չքավոր տնտեսութիւններ ներկայումս միանալով իրար հետ կազմում են խոշոր կոլտնտեսութիւններ:

Կոլտնտեսութեան առավելութիւնն անհատական տնտեսութեան հանդեպ կարելի է ցույց տալ հետևյալ փաստերով:

1. Բերքատուութիւնը կոլտնտեսութիւններում ավելի բարձր է քան թե անհատական տնտեսութիւններում, որինակ, հետազոտութիւնը ցույց տվեց, վոր Հյուս. Կովկասի կոլտնտեսութիւններում մեկ հեկտարից ստացվել է 30 ցենտներ բերք, այն ինչ նույն շրջանի անհատական տնտեսութիւններում՝ 11,8 ցենտներ: Դա բացատրվում է նրանով, վոր կոլտնտեսութիւնները հողը մշակում են կատարելագործված մեքենաներով և պարարտացնում են զանազան պարարտանյութերով:

2. Ապրանքայնութիւնը կոլտնտեսութիւններում ավելի բարձր է, քան թե անհատական տնտեսութիւններում: Ապրանքային մասը վորոշ շրջանի կոլտնտեսութիւններում կազմում է 40%⁰, իսկ անհատական տնտեսութիւններում՝ 20%⁰:

3. Կոլտնտեսութիւններում կովերի կաքնացվաւթյունը բավական բարձր է, վորովհետեւ կոլտնտեսութիւններում հնարավոր է կովերի կերակրելը, խնամքը, պահպանումը, ընտրութիւնը և այլ նման աշխատանքներ ավելի լավ կազմակերպել:

Կովի տարեկան միջին կաթնատուութիւնը հետևյալ պատկերն է տալիս (Մոսկովայի շրջանի համար).

կոլտնտեսութիւն	3.250 կիլոգրամ
անհատական տնտեսութիւն	806 »

Ահա այս առավելութիւնները նկատի ունենալով հնգամյա պլանով նախագծված է առ 1-ը հունվարի 1930 թ. Անդրկովկասում կոլ-

սեկտիվացման յենթարկել 100 հազար գյուղացիական տնտեսություն, վորոնց ցանքսերը կհազմեն Անդրկովկասի ամբողջ ցանքսի 17⁰/₀-ը: 1930-31 թ. կոլեկտիվացման կենթարկվեն բոլոր գյուղացիական տնտեսությունները 53⁰/₀-ը

Կոլտնտեսությունների արտադրանքի ապրանքայնությունը բարձրացնելու համար առանձնապես ուշադրություն է դարձնվում նրանց մասնագիտացման վրա: Կոլտնտեսությունների մի մասը զբաղվելու է հատկապես լամբակադործություն, մի մասը՝ անասնապահությամբ, մի ուրիշ մասը՝ ծխախոտամշակությամբ և այլն:

Ադրբեջանում պետք է լինեն՝

669	բամբակադործական կոլտնտեսություն	
134	կենսաֆի	»
31	անասնապահական	»
10	ծխախոտի	»
260	այլ	»

Վրաստանում մեծ տեղ են բռնելու թեյի, ծխախոտի կոլտնտեսությունները: Հայաստանում (Դարալագյազում, Լենինականի և Սեփանի գավառներում հիմնվում են զանազան անասնապահական կոլտնտեսություններ:

Կոլտնտեսությունների մասնագիտացումը կրարձրացնի մեր գյուղատնտեսության արտադրանքի ապրանքայնությունը: Նա հնարավորություն կտա բնական պայմաններն ավելի նպատակահարմար ձևով օգտագործելու, ավելի լավ բերք ստանալու:

Խորհրդային Միությունում.— Խորհրդային Միությունները (սովխոզները) ներկայումս մեծ դեր են կատարում մեր տնտեսության մեջ: Նրանք տալիս են գործարանային հումույթ և սննդամթերք քաղաքի բնակչության համար: Այդ պատճառով հնգամյա պլանում առանձին ուշադրություն է դարձնվում խորհրդային տնտեսությունների բազմացման և մասնագիտացման վրա:

1929 թ. Անդրկովկասում կար 85 խորհրդային տնտեսություն, 7.300 հեկտար հողով: 1930-31 թ. հիմնվելու յեն 45 նոր խորհրդային տնտեսություն, վորոնց շինարարության համար հատկացվում է 122 միլիոն սովետական ռուբլի:

Խորհրդային տնտեսությունների մի մասը հիմնվելու յեն խոշոր արդյունաբերական քաղաքների շուրջը: Նրանց տնտեսությունը կլինի այգեգործական, բանջարաբուծական, կաթնատնտեսական, թռչնաբուծական և այլն: Այդպիսով քաղաքի բանվորությունը հնարավորություն կունենա ձեռք բերել թարմ սննդամթերք:

Մեխիկոացիա յեվ վոնգուսի.— Անդրկովկասի ժողովրդական տըն-

տեսուծյան կարևոր խնդիրներէց մեկը մեկիորացիան և վոռոգումն եւ
Վոռոգումը հնարավորութիւն կտա ընդարձակել ցանքսերը,
կազմակերպել ինտենսիվ կոլտնտեսութիւններ ու խորհտնտեսութիւն-
ներ, բարձրացնել արդյունաբերական հումուլթի քանակը և այլն:

Վոռոգման գործն առաջ ե գնում շատ խոշոր թափով: Այդ յե-
րևում ե հետևյալ տվյալներէց. պատերազմից առաջ Անդրկովկասում
կար 744 հազար հեկտար ջրովի հող. 1925-26 թ. արդեն վոռոգվում եր
746 հազար հեկտար, 1926-27 թ.—763, 1927-28 թ.—784, 1928-29 թ.
—826, իսկ հնգամյակի վերջում, այսինքն 1932-33 թ. մոտ 430.000
հեկտար: Այս հսկայական ջրովի տարածութիւնը տեխնիկական բույ-
սերի մշակութիւններով ծածկելու դեպքում զգալի չափով կբարձրացնի
մեր տնտեսութիւնը:

Հայաստանում ավարտվելու լն վոռոգման գործը Փոքր Սարդա-
րաբադում, (կտա նոր 42.000 հեկտար), Ալզըր-Բի շրջակայքում (4.000
հեկտար). վոռոգվելու յեն դերը (50.000 հեկտար), Արազդալանը 10.000
հեկտար), չորացնվելու յեն Զանգիբասարը:

Վրաստանում վոռոգման մեծ աշխատանքներ տանում են՝ Ալա-
զանի հովտում, Ղարայազում, Ելզարի և Շիրակի տափաստաններում
և այլն. Արևմտյան Վրաստանում չորացնվելու են ճահիճները:

Վոռոգման գործն առանձնապես մեծ չափերի յեն հասնում Ադր-
բեջանում, վորտիզ չոր տափաստաններն ավելի մեծ տեղ են բռնում:
Նոր ջրանցքներ են կառուցվում Մուղանում, Միլի տափաստանում,
Սալյանի տափաստանում և այլ տեղերում:

Այս հնգամյակում վոռոգման և մեկիորացիայի գործի համար կա-
ռավարութիւնը հատկացրել ե մոտ 160 միլիոն ռուբլի:

Վոռոգումը Անդրկովկասի համար կունենա և մի ալ նշանակու-
թիւն: Ինչպես հայտնի լն, Անդրկովկասը ագրարային-գերբնակված
յերկիր ե: Վոռոգմամբ ստացված նոր վարելահողերը հնարավորութիւն
կտան խիտ բնակված տեղերից վոռոգվող տեղերը փոխադրել բազմա-
թիվ տնտեսութիւններ: Յենթադրվում ե տեղափոխել 48.720 տնտե-
սութիւն, վորոնց կհատկացվի 242.990 հեկտար հող:

Մեքսիկայացում. — Ցանքսատարածության ընդարձակման հետ միա-
սին հրահանգվում ե մեքսիկայացման յենթարկել գլուղատնտեսութիւ-
նը, վորով կբարձրանա գլուղատնտեսության արտադրողականութիւնը:

Հնգամյա պլանով առաջին յերեք տարվա ընթացքում կուտու-
րական գութանը պետք ե դուրս մղի արորն ու չութը, իսկ հնգամ-
յակի վերջում պետք ե այնքան նոր գութաններ ունենանք, վոր ամ-
բողջ ցանքսերը հնարավոր լինի դրանով մշակելու. պետք ե ձեռք բեր-

վեն շարքացաններ, սերմագտիչ մեքենաներ, հնձող և կալսող մեքենաներ և այլն: Գոմեշների և յեզների փոխարեն լերկրագործական մեքենաներն աշխատեցնելու լին տրակտորները:

Մասնավորապես այս տարի Հայաստան և ներմուծվելու 115 նոր տրակտոր, 6.850 գութան, 500 նոր բամբակացան մեքենա: Շարքացան մեքենաների թիվը հասցնվելու յ 669-ի, իսկ տրակտորների թիվը՝ 586-ի:

Առանձին ուշադրություն և դարձնվում մեքենա-տրակտորային կայանների վրա: Ներկայումս Անդրկովկասում գոյություն ունեն 6 մեքենա-տրակտորային կայան, ծրագրվում և առաջիկա՝ 1930-31 թ. հիմնել 20 նոր մեքենա-տրակտորային կայան:

Դյուղասնեստւոլայան ինդուստրացումը.— Հնգամյա պլանը ուշադրություն և դարձնում վոչ միայն գյուղատնտեսության արտադրանքի ապրանքայնության մեծացման վրա, այլև այդ ապրանքի վորակը բարձրացնելու վրա: Այդ նպատակով ծրագրված և վերամշակության լինթարկել գյուղատնտեսության արտադրանքը:

Կարմասնեստւոլայան զարգացման հետ միասին, հիմնվելու լին պաների և յուղի գործարաններ: 1932 թ. վերջը Հայաստանում ստացվելու լին 1.150 տոնն շվեյցարական պանիր, 250 տոնն կարագ, 165 տոնն սիջուկի կարագ, 5.000 տոնն ապրանքային կաթ:

Հիմնվելու լին նոր մառաններ գինու համար, պահեստարաններ ծխախոտի համար, նոր գործարաններ ալգեդործության արտադրանքը վերամշակելու համար (միրգ չորացնելու և կոնսերվի գործարաններ), բոժոժի չորանոցներ, շաքարի գործարաններ (լենինականում և Գոբում) ճակնդեղը վերամշակելու համար և այլն:

Բեբասվոլայան բարձրացումը.— Անդրկովկասի գյուղատնտեսության կարևոր խնդիրներից մեկն Ել բեբասվոլայան բարձրացումն Ել Բացի մեքենայացումից հնգամյա պլանը ուշադրություն և դարձնում նաև հողերի պարարտացման վրա: Հնգամյակի ընթացքում պետք և պարարտացնելին պարարտացման կարիք ունեցող բամբակի ցանքսի 77⁰/₀-ը, հացահատիկների ցանքսի 15⁰/₀-ը:

Դյուղատնտեսությանը պարարտանյութ մատակարարելու համար կառուցվում են հատուկ գործարաններ, որինակ՝ Ղարաքլիսայում կառուցվում և ցիանամիդի, իսկ Ալլահվերդում՝ սուլպեթոսֆատի գործարաններ: Ծխանամիդը և սուլպեթոսֆատը պարարտանյութեր են: Հայաստանում բերքատվությունը հետևյալ պատկերը կտա հնգամյակի վերջում.

	1927 թ. մեկ հեկտարից	1932 թ. մեկ հեկտարից
Հացահատիկ	8,2 ցենտներ	11 ցենտներ
Բամբակ	7,9 »	12 »
Ծխախոտ	7,1 »	10,3 »

Անասնապահություն.—Անդրկովկասի գյուղատնտեսության հետա-
նադուծության պատճառներից մեկն էլ պետք է համարել ֆոլվորային և
կիսաֆոլվորային անասնապահությունը: Հնգամյակի ընթացքում պա-
քար պետք է մղվի ալգձեի անասնապահության դեմ և դրա փոխարեն
դաշտային շրջաններում պետք է զարգանա կուլտուրական լերկրագոր-
ծությունը, իսկ լեռնային շրջաններում՝ ալպյան տնտեսությունը:

Բնական պայմաններն առանձնապես նպաստավոր են մրերացու-
անասնապահության, ինչպես և անասնապահության մասն ճյուղերի
համար (կաթնատնտեսություն, մսատու և բրդատու վոլխարաբուծու-
թյուն, խոզաբուծություն, շերամապահություն և թռչնապահություն):

Անասուններին կերով ապահովելու համար ընդարձակվում է խո-
տի և արմատապտուղների ցանքսերը:

Վերը հիշած միջոցների հետևանքով ցանքսերը հնգամյակին կըն-
դարձակվեն 26,5⁰/₀-ով (1927 թվականի համեմատությամբ): Հացահա-
տիկների ցանքսերը կընդարձակվեն մոտ 13⁰/₀-ով տեխնիկական բույսերի-
նը՝ 108⁰/₀-ով, ցանովի խոտերինը՝ 864⁰/₀-ով (1927 թ. համեմատությամբ):

Յերկրագործության մեջ կրարձրանա տեխնիկական բույսերի և
ցանովի խոտերի նշանակությունը:

Միաժամանակ կրարձրանա բերքատվությունը—հացահատիկնե-
րինը միջին հաշվով 20⁰/₀-ով, բամբակինը՝ 70⁰/₀-ով (կուլտնտեսու-
թյուններում նույնիսկ 115⁰/₀-ով):

Կմեծանա անասունների թիվը, կրարձրանա կաթնատվությունը:

Հնգամյակի ընթացքում առանձնապես մեծանում է բամբակի
դերը. հնգամյակի վերջում Անդրկովկասում բամբակի ցանքսերը կհաս-
նեն մոտ 240.000 հեկտարի (1914 թ. 140 հազար եր):

Կմեծանա վոչ միայն բամբակի, այլև գյուղատնտեսական այլ
հումուսիթների ապրանքային մասը (կարտոֆիլ, ճակնդեղ, կաշի, բուրդ,
բոժոժ և այլն):

Ինչևէ գյուղատնտեսությունն Անդրկովկասում բավական շատ ճյուղեր ունի:

Վեր հացահատիկներն են տարածված Անդրկովկասում և նրանց բերքը բավա-
կանանում է:

Ինչ տեխնիկական բույսեր են մշակվում և Անդրկովկասի վեր մասերում:

Ինչ միջոցներ պետք է գործ դնել, վորպեսզի գյուղատնտեսությունն ալիկի
մեծ արդյունք տա:

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մենք տեսանք, վոր Անդրկովկասը հարուստ է զանազան հանքերով, ունի «սպիտակ ածուխ» մեծ պաշար և գյուղատնտեսական հումուլթ: Բայց հեղափոխությունից առաջ վերամշակության չենթարկվում էին գլխավորապես նավթը և մանգանը, ալն ել բացառապես արտահանության համար:

Բացի ալդ՝ քիչ թե շատ զարգացել էին պղնձի արդյունաբերությունը և բամբակաղտումը:

Միայն հեղափոխությունից հետո արդյունաբերությունը հնարավորութուն է ստանում զարգանալու: Կառավարությունը դրամական միջոցներ է հատկացնում ուսումնասիրելու չերկրի բնական հարստությունները, հիմնվում են զանազան գործարաններ ալդ հարստությունները վերամշակության չենթարկելու, անցկացնում նոր չերկաթուղիներ և խճուղիներ, հիմնվում են խոշոր ելեկտրակայաններ և այլն:

Նավթի արդյունաբերություն.— Բազմի նավթի արդյունաբերությունը Անդրկովկասի արդյունաբերության միակ խոշոր ճյուղն է, վորը ունի վոչ միայն համամիութենական, ալլև համաշխարհային նշանակություն:

Դեանի խորքից (400, 600 մետր և ավելի խորությունից) զանազան մեքենաներով հում նավթը հանում են և ապա փոխադրում գործարան, վորտեղ թորման միջոցով նրանից ստանում են լուսավորության ցավք (կերասին), զանազան յուղեր (մեքենաներ յուղելու համար), մագուր և այլն: Բազմի նավթի մի մասը Կոսպից ծովով փոխադրում են Աստրախան, այստեղից Վոլգայով դեպի ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասը և Սիբիր: Վրուս մասը նավթատար խողովակով մղում են Բաթում, վորտեղից նավերով արտահանվում է թյուրքիա և Արևմտյան Յեվրոպա:

ԽՍՀՄ-ում ստացվող ամբողջ նավթի կեսից ավելին տալիս է Բազուն:

1927-28 թ. Բազվում ստացվել է մոտ 7.734.000 տոնն հում նավթ, վորից՝

Լուսավորության նավթ	1.317.000 տոնն
Յուղեր մեքենաների համար	283.000 »
Բենզին	265.000 »
Նավթային ֆուսյորդ. (մագուր)	3.199.000 »
Ալլ նյութեր	81.000 »

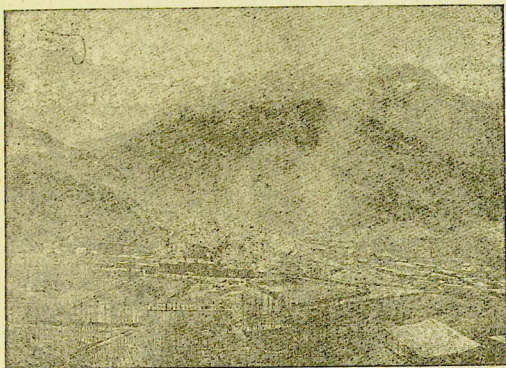
Այս հնգամյակում հատկացված է մոտ 880 միլիոն ռուբլի, վորի մի մասը ծախսվելու յե նավթահանքի պաշարի քանակը վերջնականապես պարզելու համար, իսկ մյուս մասը՝ նավթի արդյունաբերությունը լայնացնելու համար:

Մանգանի արդյունաբերությունը.— Հանքային արդյունաբերության յերկրորդ խոշոր ճյուղը, վոր նույնպես համախարհային նշանակութիւն ունի, դա մանգանի արդյունաբերությունն է:

Այս հնգամյակի ընթացքում պետք է մեքենայացման յենթարկվեն մանգանի արտադրությունը, փոխադրությունը, հանքի լըվալը և բարձելը: Միաժամանակ հետազոտվում են մանգանի նոր հանքատեղերը:

Հնգամյա պլանը նախագծում է նաև խոշոր ֆերրո մանգանի գործարանի կառուցումը, վորը տալու յե 100—150 հազար տոնն մետաղ (ֆերրո-մանգան): Մանգանը և նավթը Անդրկովկասից արտահանվող ապրանքների մեջ առաջին տեղն են բռնում:

Մանգանն արտահանվում է ֆոքի նավահանգստով:

Նկ. 19. Ղաթարի պոնտի հալոցները.

Պղնձի արդյունաբերությունը.— Պղնձի արդյունաբերությունը կենտրոնացած է Հայաստանում (Ալանվերդի, Զանգեզուր), Ալլահվերդու և

Չանգեզուրի կոմերիստներում պատերազմից առաջ ստացվում էր մոտ 4.600 տոնն պղինձ: Պատերազմի ընթացքում պղինձի արդյունաբերութունը համարյա կանգ առավ, բայց կառավարության ձեռք առած միջոցների շնորհիվ նա կրկին վերականգնվեց, այնպես Վոր 1927-28 թ. ստացված կարմիր պղինձի քանակը հասավ մինչև 2.153 տոննի:

Հնգամյակի ընթացքում պղինձի արդյունաբերությունը պետք է բարձրանա այնպիսի թափով, Վոր 1930/31 թ. պղինձի քանակը հավասարվի մինչպատերազմյան քանակին, այսինքն ստացվելու չե 4.675 տոնն պղինձ, իսկ 1932/33 թ. արդեն 8.120 տոնն, այսինքն ավելի քան պատերազմից առաջ:

Հայաստանի պղինձի արդյունաբերությունը բարձրացնելու համար կառուցվում է մի յերկաթուղի, Վորը Ղաթարի պղինձահանքերը միացնելու չե Ջուլֆա-Բագու գծի հետ: Բացի այդ՝ հատկացված են դրամական մեծ միջոցներ ինչպես լրացուցիչ վերանորոգումների, այնպես էլ հանքատեղերի հետազոտություն համար:

Քառաձևային արդյունաբերություն.—Ներկայումս քարածուխը ստացվում է միայն Տղիբուլիում (Վրաստանում) 1927-28 թ. այստեղ ստացվել է 84.789 տոնն քարածուխ: Շնորհիվ գործ դրած միջոցների քարածուխի արտադրությունը հնգամյակի վերջում կհասնի 300.000 տոննի: Տղիբուլում քարածուխը գործ է ածվում գլխավորապես լեռկաթուղային տրանսպորտի մեջ, բայց այժմ կառուցվում է բրիկետի գործարան, Վորը հնարավորություն կտա քարածուխը Վորպես վանելիք գործածել նաև խոշոր քաղաքներում: Ավելի կարևոր նշանակություն կունենա Տղվարչելում քարածուխը (Աբխազիայում), Վորովհետև նրանից կարելի չե ստանալ Կոքս սև մետալուրգիայի համար: Այդ քարածխի հանքերը մշակելու համար ներկայումս կատարվում են նախապատրաստական աշխատանքներ:

Վորոշված է Ոչեմչիրելում (Սև ծովի ափին) կառուցել կոքսի գործարան, Վորտեղ Տղվարչելում քարածուխից կստացվի կոքս: Տղվարչելում ածխահանքերը լեռկաթուղով միացնել Ոչեմչիրելի հետ: Կոքսը Ոչեմչիրելից կփոխադրվի Դանձակ մետալուրգիական գործարանի համար:

Սեվ մեջալուրգիա.—Գանձակում կառուցվում է մետալուրգիական գործարան, Վորտեղ վերամշակվելու չե Դաշքեսանի լեռկաթահանքը: Այդ գործարանի արտադրած յերկաթի քանակը հասնելու չե մոտ 500.000 տոննի: Դաշքեսանի հանքերից մինչև Գանձակ անցնելու չե հատուկ լեռկաթուղի:

Մեծադագործական արդյունաբերությունը.— Մեծադագործական հիմնարկությունները գտնվում են Ադրբեջանում, Ֆերհանում ավարտվում են խոշոր մեքենայական գործարանի աշխատանքները։ Ծրագրված է Թիֆլիսում կառուցել մի նոր մեծադագործական գործարան ևս, վորի ցեխերից մեկում պատրաստվելու չեն դուղատնտեսական գործիքներ։

Շինարարական նյութերի արդյունաբերությունը.— Այն հսկայական շինարարական աշխատանքները, վոր սկսված են Անդրկովկասում, պահանջում են մեծ քանակությամբ շինանյութ, որինակ, ցեմենտ, աղյուս, դած և այլն։

Շինանյութերի մեջ խոշոր նշանակություն են ստանում տուֆը և պեմզան (Հայաստանում), վորոնց արտադրությունը հետզհետե բարձրանում և փոքր քանակությամբ ցեմենտ ստացվում է Ադրբեջանում. բայց նա բոլորովին չի կարող բավարարել Անդրկովկասի կարիքներին, այդ պատճառով վորոշված է հիմնել ցեմենտի նոր գործարաններ թե Հայաստանում և թե Վրաստանում։ Դրանց հետ միասին կառուցվում են նաև գաճի և կրի նոր գործարաններ։

Քիմիական արդյունաբերությունը.— Ներքառական եժան հներդիան և հանքային հարստությունները հնավորություն են տալիս քիմիական արդյունաբերությունը լայն չափերի հասցնելու։

Յեթն հազվելու չլինենք Բազվի ծծմբաթթվի գործարանը, Անդրկովկասում մինչև խորհրդայնացումը քիմիական արդյունաբերությունը սաղմային վիճակում եր գտնվում։

Հնդամյա պլանով ծրագրված է կառուցել ծծմբաթթվի, պղինձ-արջասպի, ցիանամիդի, սոդալի, շրի և այլ գործարաններ։

Յերևանում 1927 թվին կառուցվեց կարբիդի գործարան, վորի արտադրանքը տարածվում է ամբողջ Անդրկովկասում։

Բերքատվությունը բարձրացնելու համար պետք է կառուցվեն միջանի գործարաններ, վորտեղ կպատրաստվեն քիմիական պարարտանյութեր։ Մի այդպիսի գործարան (ցիանամիդի) կառուցվում է Ղարաքիլիսայում։

Ալյահիլերդում կառուցվում է ծծմբաթթվի և պղինձ-արջասպի գործարաններ, Ալյահիլերդու մոտերքը՝ սուպերֆոսֆատի գործարան և այլն։

Տեխսիլ արդյունագործությունը.— Անդրկովկասը տեքստիլ արդյունագործության զարգացման համար նպաստավոր պայմաններ ունի. այստեղ ստացվում է և բամբակ, և բուրդ, և մետաքս։ Բայց ցարական կառավարությունը հնարավորություն չեր տալիս, վոր արդյունագործության այդ ճյուղը մեղնում լայն չափերի հասնի։ Խորհրդայնացում

մից հետո սկսվում է լեռանդուն աշխատանք առանձնապես բամբակի վերամշակութան ասպարիզում: Վերակառուցվում է Բազվի Լենինի անվան Ֆաբրիկան, կառուցվում են յերկու խոշոր Ֆաբրիկա (Լենինականում և Գանձակում), վորոնք մասամբ արդեն աշխատում են: Հնգամյակի վերջում իրիկների թիվը պետք է հասցնվի 281 հազարի, իսկ դադգյահների թիվը՝ մոտ 8 հազարի:

Բրդի արդյունադործութլունը նույնպես պետք է ընդարձակվի: Բրդի գործվածքներ արդեն ստացվում են Դուլթալիսի և Գանձակի գործարաններում. կառուցվում է բրդի նոր գործարան Թիֆլիսում: Թթենիների տնկարանների ընդարձակումը, շերամի վորդի կանոնավոր խնամքը և մյուս կողմից մետաքսի խոշոր հիմնարկութլունների կառուցումը մետքսագործութլունը կդարձնի Անդրկովկասի արդյունագործութլան գլխավոր ճյուղերից մեկը:

1927-28 թ. ամբողջ Անդրկովկասում ստացվել է.

Բամբակի թել	2.742 տոնն
Բյազ	15.746.000 մետր
Բրդի թել	343 տոնն
Բրդի գործվածք	292.000 մետր
Մետաքսի թել	50.589 կգր.

Գինի-սպիրտ-կոնյակի արդյունաբերություն. — Մինչև խորհրդայնացումը Անդրկովկասում շնորհիվ մեծ քանակութլամբ ստացվող խաղողի գոյութլուն ուներ գինու, սպիրտի և կոնյակի արդյունաբերութլուն:

Հնգամյակի ընթացքում ալդ արդյունաբերութլունը պետք է վերակառուցվի և լայնացվի: Շինվելու լեն նոր մառաններ և պահեստաբաններ, պետք է պայքար մղվի ֆիլոքսերայի դեմ, վորը վոչնչացում է խաղողի այգիները և ընդհանրապես գինու և կոնյակի վորակը բարձրացնելու համար հնգամյակի ընթացքում պետք է դիմվի միշտք միջոցների: Արդյունաբերութլան միացած ճյուղերից հիշենք պահածոների արտադրութլունը, շաքարի արտադրութլունը (Լենինական, Գորի) կաշեգործութլունը, սապոնի արտադրութլունը, ձկնորսութլունը և այլն, վորոնց զարգացման համար Անդրկովկասը բավական նպաստավոր պայմաններ ունի:

Պահածոներից աչքի յեն ընկնում Յերևանի դեղձի և ծիրանի կոնսերվները, ձկնորսութլամբ՝ Կուրի սառչին հոսանքը (Սալյանի ձկնորսարանները) և Սևանը: Զուկը և կոնսերվները արտահանվում են:

ԵԼԵԿՏՐԻՖԻԿԱՑԻԱ

Դործարանների մեքենաները աշխատացնելու քիմիական պարարտանյութեր պատրաստելու կամ մետաղներ հալելու համար անհրաժեշտ է վորոշ եներգիա: Այդ նպատակով մենք կարող ենք գործածել նավթը և քարածուխը, վորով մեր լերկիրը շատ հարուստ է: Բայց ավելի նպատակահարմար է այդ նյութերը գործածել ուրիշ պետքերի համար, իսկ արդյունաբերության և տրանսպորտի կարիքների համար գործածել ռապիտակ ածուխը՝ կամ հոսող ջրի եներգիան:

Ջրի ուժով կարելի է պատել դինամո-մեքենայի խարսխը և ստանալ ելեկտրական հոսանք: Այն կայարանները, վորտեղ ջրի ուժով ելեկտրական հոսանք է ստացվում, կոչվում են ջրեկեկտրակայաններ: Այդպիսի կայարաններ են Յերևանի, Լենինականի, Թիֆլիսի (Ջազես) ելեկտրակայանները: Թե վորքան մեծ նշանակություն ունի ելեկտրական հոսանքը, այդ լերևում է հետևյալ որինակից: Յերևանի ելեկտրակայանը լուսավորում է քաղաքը, եներգիա է տալիս կարլիդի գործարանին, աշխատեցնում է Այդը-լճի ջրհան մեքենաները, վորոնք այդ լճից ջուրը հանում են և մղում վարելահողերը և այլն: Ժողովրդական տնտեսության զարգացման հետ միասին մեծանում է ելեկտրական եներգիայի գործածությունը, ինչպես այդ ցույց են տալիս թվերը.

Ելեկտր. եներգիայի գործածությունը
(միլիոն կիլովատտ-ժամերով)

1926—27 թ.

1927—28 թ.

1928—29 թ.

313

350

438,5

Հնգամյակի ընթացքում ելեկտրական եներգիայի գործածությունը պետք է 350 միլիոն կիլովատտ-ժամից (1927—28 թ.) բարձրանա մինչև 1.035 կիլովատտ-ժամ (1932—33 թ.):

Այդ նպատակով հնգամյա պլանը ծրագրում է ավարտել Ձորագետի (20,000 կվ.) և Բրոնի (41,000 կվ.) շրջանային ելեկտրակայանների աշխատանքները, ընդարձակել Ջազեսը (12,800 կվ.-ից մինչև 38.400 կվ.): Միաժամանակ պլանը ծրագրում է սկսել Քանաքեռի ելեկտրական կայարանի (15.000—30,000 կվ.) կառուցումը—Հայաստանում, Կարա-Սախկալի ելեկտր. կայարանը (30,000)—Ադրբեջանում և ընդարձակել Ազնեֆթի ելեկտրական կայարանները:

Բացի այդ՝ ընդարձակվելու յեն հետևյալ ելեկտրական կայարանները—Յերևանի (1,760-ից մինչև 4,500 կվ.) Լենինականի (2,000-ից

մինչև 5.200 կվ.), Աբաշի (600-ից մինչև 2.400 կվ.), Ծրագրված և կառուցել ելեկտրակայարաններ Գումրիստա գետի վրա (1,750 կվ.)—Սուխումի շրջանի համար, Գալիսգա գետի վրա (3,650 կվ.) —Տղվտրչելի քարածխային շրջանի համար, Աբասթումանի, Բորժոմի, Կախեթի, Նախիջևանի և այլն:

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԻ ՅԵՐԿԱԹՈՒՂԻՆԵՐԸ

Անդրկովկասը լեռնոտ յերկիր և և զուրկ բնական հարմար ճանապարհներից: Գետերը մանր են և արագահոս: Այս ու այն ուղղությամբ անցնում են զանազան լեռներ, վորոնք զգվարացնում են Անդրկովկասի տարբեր մասերի կապը: Այդ պատճառով յերկաթուղիները մեր յերկրի տնտեսության զարգացման համար շատ մեծ նշանակություն ունեն: Նրանց միջոցով մեր յերկիրն առևտուր և անում յՍՂՄ-ի յեվրոպական մասի հետ, մյուս կողմից այդ յերկաթուղիները Անդրկովկասի հարուստ շրջանները կապում և խոշոր կենտրոնների հետ, որինակ՝ Կախեթը կապվում և Թիֆլիսի հետ, ձիաթու-

Նկ. 20. Սուրամի տունը:

րալի հանքային շրջանը կապվում և Անդրկովկասի գլխավոր յերկաթուղու հետ, վորը հնարավորութուն և տալիս մանզանը փոխադրել Բաթում, այնտեղից ևլ արտասահման:

Անդրկովկասի յերկաթուղիների ընդհանուր յերկարութունն և 2.162 կիլոմետր:

Անդրկովկասի ամենագլխավոր յերկաթուղին սկսվում է Բազմից և Թիֆլիսի վրայով հասնում է մինչև Բաթում: Այսպիսով այդ գիծը մի կողմից միանում է Բազու նավահանգիստի հետ, մյուս կողմից՝ Բաթում նավահանգիստի հետ: Այդ գծից սկսվում են միջանի ճյուղեր, վորոնցից ամենակարևորը է մեծը՝ Թիֆլիս-Լենինական—Յերևան—Ջուլֆա գիծն է: Այս գծով Հայաստանը կապվում է Պարսկաստանի և Թուրքիայի հետ և մյուս կողմից՝ Թիֆլիս-Բաթում, Թիֆլիս-Բազու գծերի հետ:

Մյուս գծերից հիշենք.

1. Կախերի յերկաթուղին—Թիֆլիսը միացնում է գինեգործութվամբ հարուստ Կախիթի հետ:

2. Բորժոմ-Բախուրլանի գիծը—Կուրորտները միացնում է գլխավոր յերկաթուղային գծի հետ:

3. Ճիարուրայի գիծը—մանգանի հանքավայրերը միացնում է գլխավոր յերկաթուղու հետ:

4. Տղերուլի-Քուլթայիսի գիծը—քարածխի հանքավայրերը միացնում է գլխավոր գծի հետ:

5. Լենինական-Արտիկ, Սամարգի-Փոթի և այլն:

Յերկաթուղային շինարարությունը հնգամյա պլանում: Գյուղատնտեսության և արդյունաբերության արտադրանքը հնգամյակի ընթացքում արագ թափով մեծանալու յե. հետևապես գոյություն ունեցող յերկաթուղիները պետք է հարմարվեն մեծ քանակությամբ բեռներ ախ ու աչն կողմը փոխադրելու համար: Այս նպատակով պետք է տեղ-տեղ գլխավոր գծին զուգահեռ շինվեն նոր գծեր, ելեկտրիֆիկացիայի պետք է յինթարկվեն Սանահին—Լենինական և Սուրամի լեռնանցքի գծերը և այլն:

Միաժամանակ կառուցվելու յեն նոր գծեր:

Սեծովյան և Բազու—Ջուլֆա գծերն ավարտելու համար հատկացրված է 78 միլիոն ուրբի: Սեծովյան գծից մնում է կառուցիլ 171 կիլոմետր, Բազու—Ջուլֆա գծից 149 կիլոմետր—ընդամենը՝ 320 կիլոմետր: Այս յերկաթուղիները կարևոր նշանակություն կունենան վոչ միայն Անդրկովկասի, ալլ և ամբողջ միության համար:

Պլանի համաձայն գլխավոր գծերից դեպի զանազան տնտեսական շրջաններ անցնելու յեն մի շարք նոր յերկաթուղիներ, ալպես, որինակ, Սեծովյան յերկաթուղուց հնգամյակի ընթացքում կառուցվելու յե Ոչեմշիրի-Տղվարչիլի գիծը (քարածուխ), Ջուլֆա-Բազու գծից՝ Ունձի-Ղաթար գիծը (պղինձ), Բաթում-Թիֆլիս-Բազու գծից՝ Գանձակ-Դաշքեսան գիծը (յերկաթ), Բացի այս արդյունաբերական

գծերից կառուցվելու յեն նաև մի շարք գյուղատնտեսական ճյուղեր—
1) Յեվլախ-Ստեփանակերտ, 2) Սաբիրաբադ-Սաբիջալար (բամբակ),
Թեյալ-Ախմետի (փայա), Աղստաֆա-Իջևան և այլն: Ընդամենը հըն-
գամյակի ընթացքում կառուցվելու յե 472 կիլոմետր լեռնալարու թշամբ
նոր յերկաթուղույն գիծ: Այդ բոլորի համար հատկացված է մոտ
120 միլիոն ուսլի:

Անդրկովկասի կենտրոնն է Թիֆլիսը, վոր
Պեդրկովկասի գլխա- միենուլն ժամանակ կենտրոնն է Վրաստանի
վոր քաղաքները. հանրապետության համար: Ունի բարձրա-
գուլն դպրոցներ, սապնի, ձեթի, ծխախոտի, մանվածքների, սպիրտի
գործարաններ: Առևտրական խոշոր նշանակություն ունի:

Վրաստանի մյուս քաղաքներից նշանավոր են՝
Բաքումը—գտնվում է Սև ծովի ափին. նավահանգիստ է: Աջար-
ստանի վարչական կենտրոնն է:

Սուխում—Աբխազիայի կենտրոնն է: Ծխախոտ:

Փոթի—նավահանգիստ է Սև ծովի ափին: Քուրայիս—Վրաստա-
նի յերկրորդ մեծ քաղաքն է: Գորի—ալգեզործական շրջանի կենտ-
րոն: Բորժոմ և Աբստրուման—հայտնի բուժարաններ են: Ախալցխա,
Մամեսեղի, Թեյալ, Սղեմալ, Յիսևիլալ, Լյուսեմբուրգ, Շահումյան և այլն:

Հայաստանի վարչական կենտրոնը Յեքեվանն է, վորը ունի
բարձրագույն դպրոցներ, սպիրտի, կաշվի, բամբակի, ձեթի, կարբիդի
գործարաններ և այլն:

Լեռնակալան—Հայաստանի յերկրորդ մեծ քաղաքն է. հայտնի իր
բամբակի գործվածքների գործարանով. առևտուր Թյուրքիայի հետ:
Ղարափիլիսա—մեղր, ամառանոց: Աեսարակ—գինի: Վաղարշապատ: Դի-
լիջան—ամառանոց, կուրորտ: Նոր Բայազետ, Սեփանավան—պանրա-
գործարաններ: Գորի—Ձանգեղուրի կենտրոնն է: Քեթիփեկ, Մեղրի:
Ղարա (պղնձահանքեր), Ալանվերդի (պղնձահանքեր):

Ադրբեջանի գլխավոր կենտրոնը Բաքուն է, վոր հայտնի յե իր
նավթային հարստություներով. նավահանգիստ է, ունի քիմիական
գործարաններ, բարձրագույն դպրոցներ և այլն, Գանակ—գինեգոր-
ծության և բամբակի կենտրոն:

Նախիջևան—համանուն հանրապետության կենտրոնն է. աղա-
հանքեր: Սեփանակետ—ինքնավար Ղարաբաղի կենտրոնն է: Նուխի,
Շամախի, Սալան (ձկնորսարաններ), Լեյկուան, Կուբա, Աղդամ և այլն:

Անդրկովկասի քարտեզի վրա գտեք այդ քաղաքները: Քարտեզի ոգ-
նովթամբ գտեք այն ճանապարհները, վորոնցով կարող եք ձեր շրջանից գնալ
Անդրկովկասի զանազան քաղաքները:

Անդրկովկասի համը քարտեզի վրա նշանակեցեք գլխավոր քաղաքները:
Ձեր բնակավայրի ամենամոտ քաղաքը վրն է: Դուք վր գտնվում եք
սպրում. ձեր գտնվող կենտրոնն ինչպես է կոչվում:

ՀՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍ

Հյուսիսային Կովկասի ափերն ինչ ծովեր են վողողում:

Գտեք նրա սահմանները,

Հյուս. Կովկասն ինչպիսի մակերևույթ ունի. լեռները նրա վրի կողմն են բարձրանում

Գտեք գլխավոր գետերը. նրանք վրտեղից են սկսվում և գետի ձևը են հոսում:

Հյուս. Կովկասի արևմտյան մասերն են շատ վողողվում, թե արևելյանը Յուլյց տվեք Ռազմավերական ճանապարհը: Նա Անդրկովկասի վրի քաղաքում և սկսվում և գետի վրի քաղաքն է գնում:

Յուլյց տվեք գլխավոր յերկաթուղային գծերը: Գտեք Յերևան—Բազու—Մախաչկալա—Վլադիկավկազ—Ռոստով յերկաթուղային գիծը:

Սև և Կասպից ծովերի ափին ինչ նավահանգիստներ կան (Հյուս. Կովկասի սահմաններում):

Հյուսիսային Կովկասը տարածվում է Կովկասյան լեռներից մինչև Կովմա-Մանիչի ցածրույթյանը և Կասպից ծովից մինչև Սև և Ազովի ծովերը:

1925 թ. Հյուսիսային Կովկասը Դոնի ավազանի հարավային և Դոնբասի արևելյան մասի հետ կազմեց մի առանձին վարչական միավոր, վորը կոչվում է Հյուսիս-Կովկասյան յերկիր: Բացի Հյուսիսային Կովկասի հարթ մասերից, Հյուսիս-Կովկասյան յերկրի մեջ մտան և ալն աղցալային հանրապետությունները, վորոնք գտնվում են Կովկասյան լեռներից հյուսիս: Հյուսիս-Կովկասյան յերկրից դուրս մնաց Դաղստանի հանրապետությունը:

Հյուսիսային Կովկասի մասին խոսելիս մենք նկատի կունենանք նաև Դոնբասի արևելյան մասը և Դոնի ավազանի հարավային մասը:

Անդրկովկասից կարող ենք Հյուսիսային Կովկաս գնալ հետևյալ ճանապարհներով 1. Յերևան—Թիֆլիս—Բազու—Մախաչկալա—Վլադիկավկազ (ցուլյց տվեք), 2. Յերևան—Թիֆլիս—Բաթում—Նովորոսսիյսկ—Կրասնոդար (ցուլյց տվեք), 3. Յերևան—Թիֆլիս—Վլադիկավկազ (Ռադմավերական ճանապարհով), 4. Յերևան—Բաթում—Կերչ—Ռուստով:

Հյուսիսային Կովկասի մակերևույթի մեծ մասը հարթություն է, վորն սկսվում է Կովկասյան լեռների ստորոտներից և տարածվում է մինչև Կովմա-Մանիչի ցածրույթյունը: Այդ հարթության մեջտեղը բարձրանում է Ստավրոպոլի բարձրավանդակը, վորով Հյուս. Կովկասը բաժանվում է յերկու մասի -- Արևելյան և Արևմտյան:

Արևմտյան տափաստանները վողողվում են Սև ծովից փչող քա-

մինհերով, ծածկված են արգամանդ սևահողով և չերկրագործության համար շատ հարմար են. արևելյան տափաստաններն, ընդհակառակը, չոր են և հողը բաղկացած է կավից, ավազից և ալուտաներից:

Գետերն սկսվում են Կովկասյան լեռնաշղթայից և հոսում են դեպի հյուսիս, բայց Ստավրոպոլի բարձրավանդակի պատճառով փոխում են իրենց ընթացքը և ծովում դեպի Սև և Կասպից ծովերը: Մերձկասպյան տափաստանների գետերը մեծ մասամբ սակավաջուր են և շատերը ծովը չհասած կորչում են ավազների մեջ, Դեպի Կասպից ծովը հոսող գետերից ամենամեծը Տերեկն է, վորն սկսվում է Կովկասյան լեռնաշղթայի ստոցադաշտերից և Դարյալի կիրճով, Վլադիկազդի միջով հոսում է դեպի Կասպից ծովը՝ Կուման նուշնայեն լեռնաշղթայից է սկսվում. Կասպից ծովին չհասած, նա կորչում է ավազների մեջ և գոյացնում ճահճներ. միայն գարնան վարարումների ժամանակ նա կարողանում է թափվել Կասպից ծովը. Կուբանը սկսվում է Նյբրուսի ստոցադաշտերից. հոսում է նախ դեպի հյուսիս, ապա դեպի արևմուտք և մի ճյուղով թափվում է Ազովի, մյուս ճյուղով՝ Սև ծովի մեջ:

Հյուսիս-Կովկասյան յերկրի սահմաններում հոսում է նաև Դոնը, վորը թափվում է Ազովի ծովը:

Քճակիցները յեվ **Հյուս. Կովկասում ազգաբնակչությունը** բաղկացած է շատ ժողովուրդներից: Դրանց մեջ առաջին տեղը բռնում են ուկրաինացիները (կազակները), ապա ռուսները. լեռների ստորոտներում և հովիտներում ապրում են կովկասյան ժողովուրդները—կարադիցիները, ռսերը, ինգուսները և այլն:

Ուկրաինացիներն ու ռուսները պարապում են գլխավորապես չերկրագործությամբ և անասնապահությամբ: Արևմտյան սևահողային տափաստանները ԽՍՀՄ-ի ամենահարուստ գյուղացիական շրջաններից մեկն է: Մշակվում են մեծ քանակությամբ հացահատիկներ (ցորեն, գարի, լեզիպաացորեն), վորոնց բերքն այնքան մեծ է լինում, վոր մի մասը փոխադրվում է Ռուսսով, մյուս մասը՝ Նովորոսսիյսկի վրայով արտասահման Ալդ հացի մի մասն էլ ստանում ենք մենք (Կուբանի հաց): Բազմաթիվ կուլտեսեսութունների և խորհոտեսութունների շնորհիվ չերկրագործությունը զարգանում է արագ թափով: Տրաքտորներն ու գյուղատնտեսական մեքենաները մեծ չափերով առաժմված են ամբողջ յերկրում: Բարձրանում է բերքատվությունը: 1929 թ. ամառը կատարված հետազոտությունները ցույց տվին, վոր կուլտեսեսութուններում մի հեկտարից ստացվել է 30

ցենտներ ընդ, ալնինչ շրջանի մասնավոր տնտեսությունների մեջ՝ 11,8 ցենտներ:

Բացի հացահատիկներից տարածված են արեւածաղիկը, ծխա-

Նկ. 21. Ոսեր:

խոսք և այլն: Բանջարանոցներում և այգիներում մշակում են ձմերուկ, վարունգ, կաղամբ, պոմիդոր. մրգեր և այլն:

Ունենալով մեծ քանակությամբ զուղատնտեսական հումուլթ, բնակչությունը զարգացրել և նաև գյուղատնտեսական արդյունաբերությունը—ալրահացները, ձիթահան գործարանները, ծխախոտի ֆաբրիկաները, սպիրտի, կաշվի, ոսլայի գործարանները տալիս են արտադրանք վոչ միայն շրջանի համար, այլ և միության ուրիշ շրջանների համար: Այդ արդյունագործությունը կենտրոնացած է գլխավորապես Կրասնոդարում և Ռոստովում:

Արեւելյան տափաստաններն, ընդհակառակը, աղքատ են: Կլիմայի չորության պատճառով յերկրագործությունը մեծ արդյունք չի տալիս: Խորհրդային իշխանությունն այստեղ անց է կացրել «Հոկտեմբերյան հեղափոխության» ջրանցքը, վորով վոռոգվում են դաշտերը և այգիները: Զրովի տեղերում ապրում են ռուսները և հայերը, վորոնք մշակում են այգիներ և մեծ քանակությամբ գինի պատրաստում: Մոզդուկի և Ղզլարի գինիները հայտնի լեն վոչ միայն Հյուս.

Վովկասում, այլև ամբողջ ԽՍՀՄ-ում: Չոր տափաստաններում իրենց անասուններով թափառում են նոդայցիները և դավմուխները:

Հեռների ստորոտներում և լեռնալանջերում ապրում են կովկասյան ժողովուրդներ. արևմուտքում՝ չեքեգները, կաբարդիները և այլն, ժիջին մասերում՝ օսերը, իսկ արևելքում՝ չեչենները և լեզգիները:

Նկ. 22. Կաբարդիներ.

Վովկասցիների գլխավոր պարապմունքը յերկրագործությունն է, ցանում են գարի, բայց կլիմայի ցրտության և հարմար հողերի սակավության պատճառով մեծ բերք չեն ստանում: Մեծ չափով տարածված է և անասնապահությունը: Վոշխարի բրդեց պատրաստում են ռալեր (չուխացու), լափնջի, գորգեր, գլխարկներ և այլն. Կաբարդիների ձիերն իրենց տոկունությամբ հայտնի յին ամբողջ Միության մեջ:

Հյուս. Վովկասը հարուստ է զանազան հանքային աղբյուրներով,

վորոնք գտնվում են Մառուկ, Բիեսաու լեռների ստորոտներում և իրենց բուժիչ շրով հայտնի չեն ամբողջ աշխարհում։ Այդ աղբյուրների մոտ են գտնվում Կիսլովոդսկ, Ժեյզգնովոդսկ, Պյասիգորսկ, Նսսենսուկի կուրորտները, վորտեղ բժշկվում են խ. Միության զանազան ծայրերից չեկած հիվանդներ։

Հյուս. Կովկասը հարուստ է և նավթով, Գրոդնի քաղաքի մոտ ստացվում է մեծ քանակությամբ նավթ, վորը խողովակներով մղվում է Մախաչկալա, ահաեղից ել նավերով փոխադրվում է ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասի կենտրոնները։ Նավթահանքեր կան և Մայկոպի մոտ։

Նկ. 23. Ղալուխ.

Հյուսիս-Կովկասյան յերկիրն արտահանում է ԽՍՀՄ-ի զանազան շրջանները—հաց, արեածաղկի ձեթ, քարածղձա, ծխախոտ, նավթ, ցեմենտ, ցինկ, կապուրե ալյն։ Դրանց փոխարեն ներմուծում է շաքար, մանուֆակտուրա, գյուղատնտեսական մեքենաներ, փայտ, ձուկ, աղ, կարտոֆիլ և այլն։

Հյուսիս-Կովկասյան յերկրի հյուսիս-արեւմտյան անկյունը հարուստ է քարածխով (Դոնբասսի մասն է)։ Այստեղ և գտնվում նշանավոր Շախսին, վորտեղ ամեն տարի մեծ քանակությամբ քարածուխ է ստացվում։

Հնգամյա պլանը, Պատերազմից առաջ Տապանրոդում (Ազովի ծովի ափին) գտնվում եր խոշոր մետալուրգիական գործարանը։ Այդ գործարանը վերականգնելու դեպքում Հյուսիս-Կովկասյան յերկիրը կունենա շիր սեփականա քարածուխը, նավթը և լերկաթը, վորոնք հնարավորություն կտան շինել քաղմածիվ գյուղատնտեսական մեքենաներ և գործիքներ։

Հնգամյա պլանն իր գլխավոր ուշադրությունը դարձնում է վառելանյութի (նավթ, քարածուխ) արդյունաբերության, մետաղադրածության և համի ու սննդի արդյունաբերության զարգացման վրա։ Այդ նպատակով հատկացվում է 868 միլիոն ռուբլի։

Քարածխի արտադրանքը հնգամյակի ընթացքում պետք է 4,7 միլիոն տոննից բարձրանա մինչև 6,3 միլիոն տոնն։

Յերկրի ինդուստրացման համար Ռոստովում կառուցվելու չեն գլուղատնտեսական մեքենաների խոշոր գործարաններ (կոմբինատ)։

Կառուցվում են նոր ձիթահան գործարաններ, կոնսերվի գործարաններ և այլն։

Ծրագրվում են հնգամյակի ընթացքում ավարտել հետևյալ ելեկտրակայանների աշխատանքները—Շախտու, Նովորոսսիյսկի, Կրասնոդարի, Բակասնի և այլն, վորոնց ընդհանուր կարողությունը կլինի 200 հազար կիլովատտ։

Գլուղատնտեսութան ասպարիզում ծրագրված են վոռոգել հյուսիսարևելյան մասի վորոշ չոր տեղերը, ուժեղացնել խոտացանութունը, չորացնել Կուրանի շրջանի ճահիճները և այլն։

Առանձին ուշադրություն են դարձնվում նաև սոցիալիստական հատվածի ուժեղացման վրա. ընդարձակվելու չեն խորհրտնտեսութունների և կոլտնտեսությունների ցանցը։ Հնգամյակի վերջում կոլտնտեսությունների և խորհրտնտեսությունների արտադրանքի ապրանքալին մասը կկազմի 30%։

ԳԼԽԱՎՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

Ռոսով—յերկաթուղային հանգույց, խոշոր նավահանգիստ և, վորի վրայով արտահանվում են հաց դեպի Արևմտյան Յևիբոպա և քարածուխ Սև ծովի չեզիրային քաղաքների համար։ Խոշոր արդյունաբերական և բանվորական կենտրոն։ Ժխախտի ֆաբրիկաներ, ալրաղացներ, ձիթահան գործարաններ և այլն։

Սափրոպոլ—հացի մթերում, անասունների և բրդի հավաքում։ Արմավիր—հացի, արևածաղկի սերմի հավաքում։ Զրաղացներ, ձեթի գործարաններ։

Վյադիկավկազ—ռազմավերական ճանապարհով միացած են Թիֆլիսի հետ. առևտուր Անդրկովկասի հետ, արծաթ-կապար-ցինկի գործարան։

Գրոզնի—նավթահանքեր։

Մայկոպ—նավթահանքեր, ժխախտագործության կենտրոն։

Տուապսե—նավահանգիստ և, նավթատար խողովակով միացած են

Մայկոպի հետ։

Պյասիգորսկ, Կիսլովոդսկ, Ժեկեգնովոդսկ—բուժիչ ջրեր։

ՊԵՏԱՏՈՐԻ ԲԱՐՏԵՂԻ ՎՐԱ

1. Համը քարտեզի վրա անցկացրեք Ուրալյան, Ղերմի և Կովկասյան լեռները։ Գրեցեք այդ շղթաների անունները։

2. Ներկեցեք Հյուսիսային Բևեռային, Սև, Ազովի և Կասպից ծովերի բանած տեղը և ապա անունները գրեցեք։

III. ԽՍՀՄ-Ի ՅԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՄԱՍԸ

ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասը բռնում է Յեվրոպայի արևելյան մասը և Միբրիեց բաժանվում է Ուրալյան լեռնաշղթայով:

Հարավում ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասի և Կովկասի բնական սահմանը կազմում է Կուսա-Մանիչյան ցածրությունը, վորը Կուսայի դետարերանից Մանիչի վրայով հասնում է մինչև Ազովի ծովը:

ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասը կազմում է ամբողջ Միության մակարդակի մեծությամբ $\frac{1}{4}$ մասը, այսինքն հավասար է մոտ 5 միլիոն կիլոմետրի:

ԽՍՀՄ-Ի ՅԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՄԱՍԻ ՄԱԿԵՐԵՎՈՒՅՅԻ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Միության Յեվրոպական մասի մակերևույթի մեծ մասը հարթություն է, վոր տեղ-տեղ համարյա հորիզոնական է կամ շատ քիչ թեքված, տեղ-տեղ խորզուրորդ, և միայն ծալրամասերում բարձրանում են աչքի ընկնող լեռնաշղթաներ:

Այս հարթության միջին բարձրությունը մոտ 170 մետր է. նրա ամբողջ տարածության վրա չեն պատահում այնպիսի կետեր, վորոնց բարձրությունը $\frac{1}{2}$ կիլոմետրից ավել լինի:

Այսպիսով հարթության մեծ մասն իր մակերևույթի կազմությամբ դառնալայր է:

Բարձրություններ.

Այս հարթության միջին մասում բարձրանում է Միջին-Ուսսական բարձրությունը, վորն այնքան էլ բարձր չէ. նա սկսվում է հյուսիսում Վալդայան լեռներից և ձգվում է դեպի հարավ մոտ հազար կիլոմետր, հասնելով մինչև Դոնից գետը: Այսպիսով Միջին-Ուսսական բարձրությունը կազմում է մի ջրարտառ գիծ, վորով Վերին Վոլգայի, Ոկայի և Դոնի ավազանները բաժանվում են Արևմտյան Դվինայի և Դնեպրի ավազաններից: Վոլգայի միջին հոսանքի յերկարությամբ, ձգվում է Մեծավոլգյան բարձրությունը: Սա սկսվում է հյուսիսում Նիժնի-Նովգորոդի մոտից և հարավում հասնում է մինչև Ստալինգրադ:

Անցնելով Ստալինգրադից հարավ, այս բարձրությունը փոխվում է աննշան բլուրների շարքերի, վորոնք հայտնի յեն Յերգենի անունով:

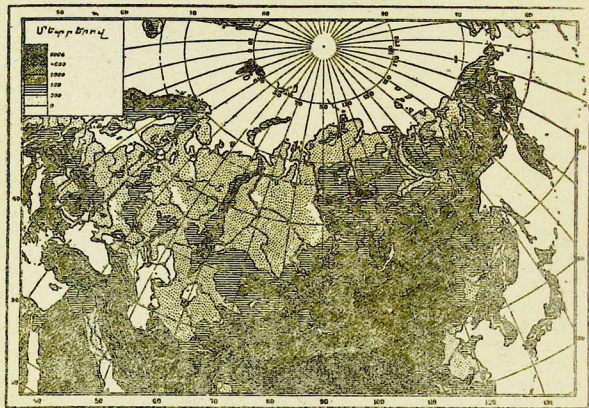
Մերձվոլգյան բարձրության ամենագեղարվեստական մասը Ժիզուլան լեռներն են, վորոնք փոխիկ են Վոլգայի ընթացքը և ստիպել են վերջինիս կազմել մի պտույտ, վոր հայտնի յե Սախարայի աղեղ անունով:

ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասի հարավ-արևմտյան կողմը գտնվում է Վալինսկ-Պոդոլսկի բաժնուրյունը, վորը ձգվում է արևելյան ուղղությամբ դեպի Դնեպրը և այստեղ կոչվում է Քարե շարք։ Այս շարքը, վոր կազմված է գրանիտից, գնդից և ուրիշ բյուրեղային լեռնային տեսակներից, փոխում է Դնեպրի ընթացքը դեպի արևելք։ Դնեպրոպետրովսկ քաղաքից հարավ Դնեպր գետը կտրում է այս շղթան և առաջացնում հայտնի Դնեպրյան սահանքները։

Պատկերներ.

Յեվրոպական մասի բարձրությունների միջև տարածվում է մի շարք դաշտավայրեր։

Դրանցից ամենաընդարձակը Հյուսիսային դաշտավայրն է, վորը թեքված է դեպի Հյուսիսային Բևեռային ծովը։

Նկ. 24. ԽՍՀՄ-ի ռելիեֆը.

Դնեպրի և Պրիսլյատի հոսանքների ուղղությամբ ձգվում է Մերձդնեպրյան դաշտավայրը, վորի շարունակությունը հարավում կոչվում է Սևիծովյան դաշտավայր, վերջինս տարածվում է Սև ու Ազովյան ծովերի ափերով։

Դոնի և Ոկլայի հոսանքների ուղղութեամբ տարածվում և Ոկլա-
Դոնյան դաշտավայրը, վոր միանում և Մեքսիկոյցան դաշտավայրի հետ:
Մեքսիկոյցան դաշտավայրը հարավում փոխվում և Մեքսիկոյցան
դաշտավայրի:

Ի. Է. Գ. Ե.

ԽՍՀՄ-ի լիվրոպական մասի ծալրամասում բար-
ձրանում են Ուրալյան և Դ. Է. Գ. Ե. լեռները:

Ուրալյան լեռները բաղկացած են մի քանի լեռնաշղթաներից,
վորոնք ձգվում են հյուսիսից դեպի հարավ, սկսած Կարայի ծովից
մինչև Ուրալ գետի միջին հոսանքը մոտ 2.500 կիլոմետր լերկարու-
թեամբ:

Ուրալի գլխավոր լեռնաշղթան, վորով ԽՍՀՄ-ի Յիվրոպական
մասի գետերը բաժանում և Արևմտյան Սիբիրի գետերից, կազմված և
դանազան բյուրեղային լեռնային տեսակներից՝ գրանիտներից, գնեյս-
ներից և բյուրեղային թերթաքարերից. իսկ յերկրորդական լեռնա-
շղթաները բաղկացած են թե բյուրեղային և թե խավերով նստած
տեսակներից, վորոնք շատ հին ծագում ունեն. միայն ամենաարև-
մտյան ճյուղերը բաղկացած են բացառապես խավերով նստած տեսակ-
ներից: Պետք և նկատել, վոր ջրբաժան շղթան, վորին բաշկիրները և
վորոնքերը «Ուրալ» անունն են տալիս, այնքան ել բարձր լեռնաշղթ-
թա չե. նրա միջին բարձրությունը 550 մետրից չի անցնում:

Դեպի արևմուտք Ուրալն աստիճանաբար ցածրանում և և սն-
նկատելի կերպով փոխվում հարթութեան, իսկ արևելյան կողմը, դե-
պի Սիբիրի հարթութեանը, վերջանում և սուր կտրվածքով: Ուրա-
լյան լեռների այս սեպածն լանջերը տեղ-տեղ ճեղքվածքների ունեն,
վորոնցով լերկրի խորքից բարձրացել են հալված զանգվածների և այս-
տեղ գոյացել են մեծ քանակությամբ զանազան հանքեր, մանավանդ
լեռնաշղթայի միջին մասում. ալդ պատճառով էլ Միջին Ուրալը կոչ-
վում և Հանգստյան: Ուրալի ամենամեծ հարստությունը յերկաթահանքի
հսկայական պաշարն է, վորով առանձնապես հարուստ են Բլագոդատ,
Վիսոկայա և Մագնիսնայա սարերը: Ուրալում շատ կան նաև պղնձի,
վոսկոս պլատինի և զանազան թանգազին քարերի հանքեր:

Ուրալի ամենաբարձր գագաթը Տեյ-պոս-իգ սարն է (1.500 մ. ալիլի),
վորը գտնվում և լեռնաշղթայի հյուսիսային մասում. ամենացածր
տեղը միջին մասն է, վորտեղով ԽՍՀՄ-ի Յիվրոպական մասից դեպի
Սիբիր յերկաթուղի չե անցկացրած:

Ուրալյան լեռների մեծ մասը ծածկված և անտառներով, հյուս-
սիսում՝ փշատերև, իսկ հարավում՝ սաղարթավոր:

Ղրիմի լեռները բռնում են Ղրիմի թերակղզու յարավ-արևելյան մասը: Նրանք բաղկացած են մի շարք զուգահեռական շղթաներից, վորոնք իրարից բաժանված են ընդարձակ հովիտներով: Այդ շղթաներից ամենաբարձրը հարավայինն է, վորը սեպածե լանջերով իջնում է դեպի Սև ծովը: Նրա ամենաբարձր գագաթներն են Ռումսկոե ($1\frac{1}{2}$ կիլմ. ավելի) և Ջաբիր-դուդ:

Հարավային զլխավոր շղթան սկսվում է համարյա ծովից և հետըզհետե ծովից հեռանալով կաղմում է մի նեղ ծովափնյա շերտ 2—7 կիլոմետր լայնությամբ վորն աչքի յե ընկնում իր տաք կլիմայով: սա Ղրիմի հարավային ծովափն է, ՔՄՀՄ-ի կենսաբանը:

ԽՍՀՄ-Ի ՅԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՄԱՍԻ ԿԼԻՄԱՆ

Առխառանճ բարեկի հեռ

Քարեղի վրա ցույց տվեք ՔՄՀՄ-ի Յեվրոպական մասի ամենահարավային մասերը:

Մոտավորապես ի՞նչ զուգահեռական է անցնում Սեվաստոպոլի (Ղրիմում), Արևմտգեղսիկի վրայով:

Ցույց տվեք Յեվրոպական մասի այն վայրերը, վորոնք ցուրտ գոտում են գտնվում:

Գտեք լենինգրադ, Մինսկ, Կոպան, Սարատով, Ուֆա քաղաքները գրանցից վորոնք են Ատլանտյան ովկիանոսին մոտ, վորոնք են հեռու:

Ինչպես տեսանք, ՔՄՀՄ-ի Յեվրոպական մասը արևմուտքից դեպի արևելք և հարավից դեպի հյուսիս բավական շատ է ձգված. այդ պատճառով նրա տարբեր մասերը միևնույն կլիման չունեն:

Միութչան Յեվրոպական մասի կլիմայի համար մեծ նշանակություն ունի Արլանջյան ովկիանոսը: Մեր յերկրի այն մասերը, վորոնք Ատլանտյան ովկիանոսին մոտ են գտնվում, ավելի խոնավ են, քան նրանք, վորոնք այդ ովկիանոսից հեռու յեն: Ատլանտյան ովկիանոսի կողմից փչում են խոնավ քամիներ, վորոնք բավականաչափ մթնոլորտային տեղումներ են թափում Յեվրոպական մասի արևմտյան շրջաններում: Դեպի արևելք այդ տեղումները հատգհտե քչանում են: Ամենաչոր կլիմա ունեցող շրջանները գտնվում են Յեվրոպական մասի հարավ-արևելքում (Մերձկասսյան դաշտավայրում, Վոլգայի և Ուրալի ստորին հոսանքների ավազաններում):

Միջին հաշվով Յեվրոպական մասում տարեկան թափվող մթնոլորտային տեղումները կաղմում են մոտ 400 միլլիմետր, այսինքն շատ ավելի քիչ, քան թե արևմտյան Յեվրոպայում:

Արևմուտքից դեպի արևելք փոխվում են վոչ միայն մթնոլոր-

տալին տեղումների քանակը, այլև ամառվա և ձմեռվա բարեխառնութիւնների տարբերութիւնը: Համեմատենք մոտավորապես միևնույն լայնութիւնն ունեցող մի քանի քաղաքների բարեխառնութիւններն իրար հետ:

Նկ. 25. ԽՍՀՄ-ի մթնոլորտային տեղումները.

	ՄՈՍԿՎԱ		ԿԱԶԱՆ	
Հունվար	— 11°		— 14°	
Հուլիս	+ 19°		+ 20°	
Տառանումը	30°		34°	
	ՎԻԼՆԱ	ԿԱԼՈՒԳԱ	ՈՒԼՅԱՆՈՎՍԿ	ՈՒՖԱ
Հունվար	— 5°	— 10°	— 13°	— 14°
Հուլիս	+ 18°	+ 19°	+ 20°	+ 21°
Տառանումը	23°	29°	33°	35°

Այս աղյուսակը ցույց է տալիս, վոր ամառվա և ձմեռվա բարեխառնութիւնների տարբերութիւնը (տառանումը) դեպի արևելք մեծանում է. հետևապես արևելյան շրջանների կլիման ավելի ցամաքային է:

Միութեան Յեկրոպական մասի հյուսիսային և հարավային շրջանները նույնպես տարբեր կլիմա ունեն. դա, ի հարկե, կախած է առաջադրական լայնությունից, Ղրիմի հարավային ծովափին միջին տարեկան բարեխառնութիւնը $+ 13\frac{1}{2}^{\circ}$ է, Կոլա թերակղզու միջին մասում -10° , իսկ Կարայի ծովի յեզերքին նույնիսկ -80° :

Հյուսիսային Բևեռային ծովի յեզերքներն ունեն դաժան (տունդրային) կլիմա:

Ձմեռը տևում է մոտ 9 ամիս, իսկ ամռը հազիվ 3 ամիս: Սաստիկ ցրտութիւնից դեռինը 1—2 մետր խորութեան մեջ մշտապես սառած է: Կարճատև ամառվա ընթացքում դեռինը բավականաչափ չի տաքանում, ծովի սառուցները բոլորովին չեն հալվում: Ծովի վրա կուտակվում են թանձր մառախուղները, վորոնք ծածկում են մարդու հորիզոնը և նավագնացութիւնը դժվարացնում:

Տունդրային զոնայից դեպի հարավ տարածվում են Յեկրոպական մասի միջին և մասամբ հարավային շրջանները, վորոնք, բացի Ղրիմի ծովափից, ունեն չափավոր ցամաքային կլիմա—արեւմուտքում համեմատաբար մեղմ, իսկ արեւելքում՝ սուր: Տարվա յեղանակները կանոնավոր կերպով հաջորդում են իրար: Այս զոնայի հյուսիսային մասում ձմեռը լինում է խիստ, շատ ձյուն է դալիս և հաճախ փչում են հյուսիսային ցուրտ քամիներ, իսկ հարավային մասում ձմեռը համեմատաբար մեղմ է, բայց ամառները հաճախ յերաշտներ են լինում:

Ղրիմի ծովափը, պաշտպանված լինելով հյուսսային ցուրտ քամիներից, ունի տաք և մեղմ կլիմա: Ձյունն այստեղ հազվագյուտ լեւույթ է:

Այսպիսով, լեթե չհաշվենք բևեռային շրջանից հյուսիս ընկած ցուրտ յերկրները, ինչպես և Ղրիմի ծովափը, այն դեպքում եւՍՀՄ-ի Յեկրոպական մասի կլիման կարելի է համարել չափավոր—ցամաքային:

ԵՍՀՄ-ի Յեկրոպական մասի կլիմայի բացատրական կողմերը.

1. Սաստիկ ցրտութեան պատճառով հսկայական տաքածութիւններ մնում են անմշակ, որինպէ, տունդրաները: Հյուս. Բևեռային ծովի ափին դանվում է միայն մեկ սառչող նավահանգիստ, մնացածները նավագնացութեան համար անհարմար են:

2. Գետերը յերկար ժամանակ սառչում են և նավագնացութիւնը դադարում է: Գեղորա գետը մնում է սառած մոտ 200 օր, Նևան 150 օր, Դնեպրի ստորին հոսանքը 80 օր, և այլն:

3. Զմեռային ցրտերը կարճացնում են գյուղատնտեսական տարին: Բնակչութիւնը ընկալարանները առջացնելու և տաք հագուստի համար ահադին ավելորդ ծախսեր է անում:

4. Գյուղատնտեսութեան համար անհարմար են և չոր շրջանները (Մերձ Կասպյան տափաստան):

ԳԵՏԵՐԸ ՅԵՎ ԼՃԵՐԸ

Առխառնագի Բաղնիքի հետ

ԽՍՀՄ-ի քարտեզի վրա գտեք Դոն, Վոլգա, Դնեպր և Արևմտյան Դվինա գետերը. նրանք վեր բարձրությունից են սկիզբն առնում:

Բարակ թևի ոգնությունը չափեցեք Վոլգայի յերկարությունը և ապա մասշտաբի ոգնությունը կտեք թե Վոլգայի յերկարությունը քանի կիլոմետր է: Ձեր ստացած պատասխանը համեմատեցեք Վոլգայի իրական մեծության հետ (տես աղյուսակը). տարբերություն կամ, այդ տարբերությունն ինչով կարելի չէ բացատրել:

Ինչու գարնանը Վոլգայի վրայով նավազնացությունն Աստրախանի մոտ ավելի շուտ է սկսվում, քան թե Նիժնի-Նովոգորոդի մոտ:

Վոլգան և Դոնը վեր քաղաքի մոտ են իրար մոտենում, չե՞ր կարելի այդ յերկու գետերը արհեստական ջրանցքով միացնել իրար հետ:

Գտեք Ռենգա, Լազոգա, Նյտոն և Բասկունչակ լճերը: Ինչու առաջին յերկու լճերի ջուրն անուշ է, իսկ Նյտոնի և Բասկունչակի ջուրը՝ աղի:

ԽՍՀՄ-ի Յնվրոպական մասի գետերից շատերն սկիզբն են առնում Միջին - Ռուսական բարձրությունից:

Վորոնիստե այդ գետերի աղուները ծովի մակերևույթից աչնքան ել բարձր չեն, ուստի Յնվրոպական մասի գետերը հոսում են հանգիստ և դանդաղ: Աղուներին վոչ հեռու նրանք նավազնաց են դառնում, և համարյա զուրկ են սահանքներից, Սա մեր գետերի դրական կողմն է: Բայց նրանք ունեն և մի շարք բացասական կողմեր:

Յնվրոպական մասի գետերի համար շատ ընդունելի է այն, վոր ներանց մեծ մասը գարնանը վարարում է, իսկ ամառը ծանծաղանում, դրա հետևանքով առաջ են գալիս ծանծաղուտներ, ավազակուտներ կղզիներ, վորոնք դժվարացնում են նավազնացությունը:

Դարնան հեղեղումներն այսպես են առաջ գալիս: Ձմեռվա ընթացքում Ռուսական հարթությունը ծածկվում է ձյունի հաստ շերտով. գարնանն այդ ձյունն սկսում է արագորեն հալվել. առաջանում են մեծ քանակությամբ ջրեր, վորոնք չեն հասցնում ծծվել գետնի մեջ և թափվում են գետերի մեջ: Դրանից գետերը վարարում են:

Յնվրոպական մասի գետերի մյուս անհարմարությունն էլ այն է, վոր նրանք յերկար ժամանակ մնում են սառած: Յնվրոպական մասի համարյա բոլոր գետերը սառչում են և սառուցը նրանց վրա մնում է 65—200 սմ: Այսպիսով շատ գետերի վրա, կես տարուց ավելի նավազնացությունը դադարում է:

Յնվրոպական մասի գետերը բանական թեքությունների վրայով հոսում են դեպի Հյուսիսային Բևեռային ծովը, Բալտիկ ծովը (Ատլանտյան օվկիանոսը), Սև և Կասպից ծովերը:

Դեպի Հյուսիսային Բևեռային ծովը հոսող գետերից աչքի չեն ընկնում Պեչորան և Հյուս Դվինան:

Պետրոսն մեր յերկրի համար այնքան ել մեծ նշանակութիւնն չունի, վորովհետեւ նա հոսում է սակավ աղբարնակութիւնն ունեցող տեղերով և թափվում է ծովի այն մասը, վորը միայն շատ կարճ ժամանակով է ազատվում սառուցներից. բացի այդ՝ նա տարվա մեծ մասը սառած է լինում: Այլեւի մեծ է Հյուս. Դվինայի նշանակութիւնը: Նա իր ամբողջ յերկարութեամբ նավագնաց է: Նրա վրայով դեպի Արխանգելսկ փոխադրվում է մեծ քանակութեամբ փայտ: Բայց Հյուս. Դվինան նույնպես յերկար ժամանակով սառչում է:

ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասի հյուսիս-արեւմտյան անկիւնը հարուստ է լճերով, վորոնց մեջ իրենց մեծութեամբ աչքի չեն ընկնում: Ոճեզան և Լադոգան: Ոսեգան Սվիբ գետով միանում է Լադոգայի հետ: Լադոգայից սկսվում է Նեվա գետը, վորը մոտ 75 կիլոմետր յերկարութիւնն ունի և թափվում է ֆիննական ծոցը: Վորովհետեւ Նեվան սկիզբն է առնում լճից և ճանապարհին վոչ մի աչքի ընկնող վտակ չի ընդունում, այդ պատճառով նա վարարումներ չի տալիս, բայց յերբեմն արեւմտյան ուժեղ քամիները ծովի ջուրը մղում են գետի մեջ և դրանից Նեվան բարձրանում է և հեղեղում Լենինգրադի ցածրադիր մասերը: Լադոգայի մեջ թափվում է Վոլխով գետը, վորի վրա կառուցված է Վոլխովսոյ ելեկտրակայարանը:

Միջին ուսական բարձրութիւնից սկսվում են Արեւմտյան Դվինան, Դնեպրը, Դոնը և Վոլգան:

Արեւմտյան Դվինան թափվում է Բալտիկ ծովը. նրա ստորին հոսանքը պատկանում է Լատվիային:

Դնեպրը հոսում է դեպի Սև ծովը: Դնեպրոպետրովսկ քաղաքի մոտ նա ճեղքում է գրանիտի ժայռերը և գոյացնում սահանքներ, վորոնց պատճառով գետի այս մասը նավագնաց չէ: Սահանքների ջրային հսկայական եներգիան ոգտագործելու համար խորհրդային իշխանութիւնն այստեղ կառուցում է Դնեպրոսոյ ելեկտրակայարանը, վորը լինելու է ամենամեծ ելեկտրակայարաններից մեկն ամբողջ աշխարհում:

Դոնը թափվում է Ազովի ծովը. աջ կողմից ընդունում է Դոնեց վտակը: Դոնի ստորին հոսանքը նավագնաց է:

Միութեան Յեվրոպական մասի ամենամեծ գետը Վոլգան է, հոսում է դեպի Կասպից ծովը: Ճանապարհին աջ ու ձախ կողմից նա ընդունում է բազմաթիւ վտակներ, վորոնցից նշանավոր են Կամա և Ոկան: Վոլգան իր վտակներով ղողղում է Յեվրոպական մասի մակարդակի մոտ ³/₄-ը: Վոլգան նավագնաց է: Նրա վրայով լողում են բազմաթիւ շոգենավեր, վորոնք դեպի հյուսիս փոխադրում են հաց, նավթ և աղ, իսկ դեպի հարավ՝ գործարանային ապրանքներ, փայտ և այլն:

կասպից ծովի մեջ թափվում են նաև Ուրալը և Նմբան:

Ինչպես տեսանք, ԽՍՀՄ-ի Յեկրոպական մասի գետերը հարմար աշխարհագրական դասավորութիւն ունեն. նրանք սկսվում են լեռկերի կենտրոնական մասից և հոսում դեպի շրջապատող ծովերը, բայց դժ-

Նկ. 26. Գետերի սառցեման անդուլթիւնը.

բախտաբար այդ ծովերը լեռկորդական ծովեր են, իսկ ամենաջրառատ գետը՝ Վոլգան թափվում է լճի մեջ: Գետերից շատերն իրենց ակունքներով այնքան են իրար մոտենում, վոր նրանց կարելի չէ արհեստական ջրանցքներով միացնել և ալդպիսով ներքին հաղորդակցու-

թունն ավելի զարգացնել: Այդպիսի ջրանցքները և գետերի շնորհիվ
 Կասպից ծովը միանում է Բալտիկ ծովի հետ: Այդ ջրային կարևոր
 ճանապարհը, վոր կոչվում է Մառիցյան սիւսեմ, այսպես և կազմված:
 Վոլգա-Շեկանա-Բելոյե լիճը յեզերող ջրանցք—կովժա—Մարի-

ԽՍՀՄ-ի գետերի յերկարությունը յեվ սառցի ծածկոցի տեվողությունը
 (բւս Բիկաշովի)

Յերբ և բաց- վում	Վոր քաղաքի մոտ	Յերբ և սառ- չում	Գետի անունը	Գետի յերկա- րությունը (կիլոմետրե- րով)	Գետի նավա- գնաց կիլոմետրեր
4/VI	Ուրդորսկ	27/X	Ուր	5300	3574
15/VI 2/VI	Սեմիպալատինսկ Տորոլսկ	16/XI 7/X	Իրտիշ	3712	3403
1/VI 22/VI	Կրասնոյարսկ Տուրուխանսկ	12/XII 30/X	Յենիսեյ	5200	3200
22/VI	Յակուտսկ	28/X	Լենա	4600	4481
23/VI 20/VI	Բլազովենշենսկ Նիկոլանսկ	12/XI 9/XI	Ամուր (Շիրկայի և Արգունի խառ- նման տեղից)	2870	2870
18/VI 20/VI 18/VI 24/III	Ռիբինսկ Ն Նովոզորոդ Ստալինգրադ Աստարխան	24/XI 1/XII 15/XII 13/XII	Վոլգա	3660	3567
27/III	Կզլը-Ուրգա	18/XII	Սիր-Դարիա	2863	1300
4/VI	Ստրինա հոսանքում	3/XII	Ամուր-Դարիա	2394	469
13/VI 13/III	Ուրենբուրգ Դոնբայ	9/XI 3/XII	Ուրալ	2379	827
27/III 11/III	Կիև Խերսոն	18/XII 16/XII	Դնեպր	2139	1992
25/III	Ռոստով	8/XII	Դոն	1808	1359
27/VI	Պերմ	23/XI	Կամա	1797	1215
6/VI 8/VI	Պուստոգորսկ Ն. Նովոզորոդ	13/X 27/XI	Պեչորա Ոկա	1647 1441	1433 1422
3/VI 13/VI	Վելիկի Ռոստով Արխանգելսկ	22/XI 6/XI	Կուր Զյուս. Դվինա	113 1297	418 1253
1/III	Կրասնոդար	30/XII	Կուբան	822	370
21/VI	Լենինգրադ	29/XI	Նեվա	75	75

նյախն միաշնող ջրանցք—Վիտեղրա—Ոսնեգան լիզերող ջրանցք—Սվիր-
կաղղոհան լիզերող ջրանցք—Նեվա: Ծրագրված և անցկացնել մի շատ
կարևոր ջրանցք Վոլգայի և Դոնի միջև, ալնտեղ՝ վորտեղ Վոլգայի և
Դոնի հոսանքներն իրար մոտենում են: Այդ ջրանցքով Վոլգան կը-
կապվի Սև ծովի հետ:

Մերձկասպյան դաշտավայրի գետերից շատերը ծովը չհասած
սաստիկ չորությունից ցամաքում են: Նույն չորության պատճառով
այստեղ պատահում են աղի լճեր: Գարնանն այդ լճերի մեջ մեծ քա-
նակութամբ ջուր և հավաքվում, իսկ ամառը գոլորշիանում է, թող-
նելով լճի տակ աղի հաստ շերտ: Այդպիսի լճերից նշանավոր են Նյ-
դոնը և Բասկուլնչակը, վորոնցից ամեն տարի ահագին քանակութամբ
աղ և ստացվում:

ԽՍՀՄ-Ի ՅԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՄԱՍԻ ՀՈՂԵՐԸ

Միության Յեվրոպական մասի տարբեր շրջաններում տարբեր
հողեր են գտնվում: Հողի տեսակը և հատկութունները կախված են
ալն յենթահողալին լեռնալին տեսակից, վորի վրա առաջ է յեկել այդ հողը:
Յեվրոպական մասի յենթահողերի սեծ մասը կավեր և ավազներ են:
Կուրսկ քաղաքից հարավ յենթահողը կազմված է, այսպես կոչված,
լյուսից, վորն ավելի փխրուն և վափուկ լեռնային տեսակ է, քան կավը:
Ուրեմն հող առաջացնող կարևոր ֆակտորներից մեկը յենթա-
հողն է:

Յերկրորդ կարևոր ֆակտորը կլիման է: Նման լեռնային տեսակ-
ները տարբեր կլիմայական պայմաններում տարբեր հողեր են առա-
ջացում: Այս վորովհետև կլիման ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասում դո-
նաներով (գոտիներով) և դասավորված, ուստի հողերը նույնպես գո-
նաներով են դասավորված:

Հողը կախված է նաև բույսերից և կենդանիներից: Բույսերը հողի
մեջ քաջբայվելով առաջացնում են մի առաջի որգանական նյութ, վորը
կոչվում է հումուս: Հողի գույնը կախված է հումուսի քանակից. վոր-
քան հումուսը շատ է, հողն այնքան ավելի մութ գույն է ունենում:
Սևահողը հարուստ է հումուսով:

Յեվրոպական մասը կարելի չէ բաժանել մի քանի հողալին գո-
տիները կամ զոնաների, վորոնցից մոխրահողալին և սևահողալին գո-
նաները բավական ընդարձակ տարածություն են բռնում:

Յեվրոպական մասի ամենահյուսիսային ցուրտ շրջաններում տա-
րածված են այսպես կոչված ռուդրային հողերը: Այս հողերը տարվա
մեծ մասը սառած են լինում: Իսկ նիւրբին շերտերի սառուցը նույն-
իսկ յերբեք չեն հալվում:

հողի մեջ գտնվում է սովորաբար 6—10% հումուս, բայց կան և աչնալիսի սևահողեր, վորոնց մեջ հումուսը կազմում է 16%: Բացի բույսերից կարևոր նշանակություն ունեն և այն մանր կենդանիները, վորոնք կերակրվում են հողի մեջ գտնվող քայքայվող որդանական նյութերով և նպաստում են այդ նյութերի շուտ քայքայվելուն. դրանով մեծանում է հողի ծավալը և ջուրն ու ողը կարողանում են հեշտության մեջ հողի մեջ և շատ խորը տարածվել: Դրան ավելացնենք և այն, վոր սևահողը մեծ քանակությամբ սննդարար նյութեր

Նկ. 29. ԽՍՀՄ-ի բուսական զոնաները.

և պարունակում: Ահա թե ինչու ԽՍՀՄ-ի սևահողային զոնան հաց և մատակարարում վոչ միայն Միության զանազան մասերին, այլև արտասահմանյան յերկրներին: Սեվտոհողային զոնան ԽՍՀՄ-ի ռեմնարանն է:

Սևահողային զոնայից հարավ. Սև և Ադովի ծովերի յեղեքքներով տարածվում են ռազմուսկային հողերը. շագանակային հողեր գտնվում են նաև Մերձկասպյան դաշտավայրում: Այս հողը շագանակի գույն ունի կամ մուգ է և պարունակում է 2—4 տոկոս հումուս. արգավանդ է, բայց ջրի պակասության պատճառով յերկրագործությունը մեծ դժվարությունների յ հանդիպում:

Մեր ձկնապլան դաշտավայրում պատահում են նաև զանազան տղեր պարունակող հողեր, վորոնք աղուհներ են կոչվում: Աղերի առատութեան պատճառով աղուհներում առանց արհեստական վորոգման հնարավոր չէ յերկրավործութեամբ պարապել:

Ասինային հողերը ցրված են Յեվրոպական մասի հյուսիսում, հյուսիս-արևմուտքում և Դնեպրից դեպի արևմուտք: Նրանք մուգ գույն ունեն, բավական թեթև և փխրուն են, բաղկացած են գլխավորապես քիչ քայքայված բուսական մնացորդներից, իսկ մի քանիսները նաև տորֆից:

Ճահճային հողերը ալախառն հողերի նման զոնաներով չեն տարածված. այդ պատճառով նրանք կոչվում են վոչ զոնային հողեր:

Առիւստանք. — ձամբ բարեկի վրա անցկացրեք Յեվրոպական մասի բոլոր զոնային հողերը:

ԽՍՀՄ-Ի ՅԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՄԱՍԻ ԲՈՒՍԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ

Առիւստանք Բարեկի հետ

1. Դիտեցեք խՍՀՄ-ի բուսական քարտեզը (այս գրքի նկարը և աշխարհագրական ատլասում զետեղված խՍՀՄ-ի բուսականութեան քարտեզը): Ամբողջ խՍՀՄ-ում և մասնավորապես նրա Յեվրոպական մասում ի՞նչ բուսական զոնաներ են գտնվում:

2. Այս կամ այն բուսական զոնան վոր հողային զոնայում է գտնվում:

3. Բուսական քարտեզի վրա քաշեցեք + 100-ի իզոտերմը (ոգտվել աշխարհագրական ատլասից, վորտեղ կարելի չէ գտնել խՍՀՄ-ի իզոտերմները): Այդ իզոտերմը վոր բուսական զոնայի հյուսիսային սահմանն է կազմում:

4. Յեվրոպական մասի վոր շրջաններում են տարածված փշատերև և սաղարթավոր անտառներ, տափաստաններ:

5. Վորտեղ են աճում այն ծառերը, վորոնցից լուցկու կոթեր են պատրաստում: Լուցկու տուփի վրա յեղած գրվածքով իմացեք թե լուցկու գործարանները վոր բուսական զոնայում են գտնվում:

Բույսերը կախված են կլիմայից և հողից, այդ պատճառով նրանք կլիմայի և հողերի նման նույնպես զոնաներով են դասավորված: Վորոշ չափով զոնաներով են տարածված նաև կենդանիները, վորովհետև նրանք կախված են կլիմայից և բուսականութեանից:

ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասը բույսերի և կենդանիների տարածման տեսակետից կարելի չէ բաժանել յերեք զոնայի՝ սուևորային, անտառային և տափաստանային:

Տուևգրային զոնան տարածվում է բևեռային շրջանից հյուսիս և բավական լայն շերտով ձգվում է հյուս. բևեռային ծովի չեղերքներից: Այս զոնայի մեջ են մտնում և ալն կղզիները, վորոնք ընկած են բևեռային ծովում, որինակ՝ Նոր Յերկիրը, Կուրուերը, Վայգաչը և այլն:

Ինչպես տեսանք, տունդրաները ցուրտ կլիմա ունեն. հուլիսի միջին բարեխառնությունը $+10^{\circ}$ -ից ցածր է ձմեռը դաժան է և յերկարատև. տունդրաները 6—9 ամիս ծածկված են լինում ձյունով:

Տունդրաների բնութիւնը շատ աղքատ է: Ամենուրեք տարածվում են մամուռներ ու զանազան բուսեք, իսկ ճահճային տեղերում զանազան ճահճային բույսերով, վորովհետև դեռինը 1—2 մետր խորութեան մեջ մշտապես սառած է լինում, այդ պատճառով այստեղ ծառեր չեն կարողանում աճել: Ծառերի փոխարեն պատահում են գաճաճ ուռիների և կեչիների, վորոնք փութում են գետնին և իրենց փոքրիկ սաղարթը գետնից շատ չեն բարձրացնում, վորովհետև գետնին ավելի տաք է, քան ողը:

Նկ. 30. Տունդրան ձմեռը.

Տունդրայում լեռկրագործութեամբ չի կարելի պարապել, բայց հարավային շրջաններում, անտառային զոնայի մոտերքը կարելի է մշակել կարտոֆիլ, բոդկ և սոխ:

Առանձնապես հետաքրքիր է տունդրային զոնայի կենդանական աշխարհը: Հյուս. բևեռային ծովի լեզերքներին և կղզիներին վրա ապրում են այնպիսի կենդանիներ, վորոնք հարմարվել են լեռկարատե ձմեռներին և բևեռային ծովի ցուրտ ջրերին:

Ձկներն առաւ են ու բազմազան, շատ կան մանավանդ ճառելի (հարինգ) փաղոս (տրեսկա), վորոնցով կերակրվում են միլիոնավոր մարդիկ:

Այստեղ ապրում են գիշատիչ սպիտակ առջը, վոր կերակրվում է ձկներով և փոկով, բելեռային աղվեսը, վորի մորթին բաժական թանգ

և դնահատվում: Ծովում լողում են խոշոր կաթնասուններ — կեսր, ծովացուլը և փակը, վորոնց կաշվի տակ ճարպի հաստ շերտ և գտնվում: Այդ ճարպը պաշտպանում և նրանց բևեռային ջրտերից:

Տունդրան ձմեռն աղքատ և կենդանիներով. ալստեղ ձմեռում են միայն կենդանիները, վորոնք ցրտից պաշտպանվելու միջոցներ ունեն (փափուկ փետուր, հաստ մորթի, ճարպ): Այդպիսի կենդանիներից են սպիտակ արջը, բևեռային բուռն, սպիտակ կաքավը և այլն: Հետաքրքիր և և ալն, վոր այդ կենդանիները ձմեռը սպիտակ գույն են ունենում, իսկ ամառը գորշ (պաշտպանողական գույն): Սպիտակ արջը սպիտակ ձյունի վրա աննկատելի կմնա:

Նկ 31. Հյուս. Բևեռային ծովում (սպիտակ արջ, ծովացուլ և փակ):

Ամառը տունդրան կենդանանում և. հարավից չվում են բազմաթիվ թռչուններ, վորոնք ալստեղ ձու են ածում, ձագեր հանում և ամառն անցնելուն պես նույն ճանապարհով ուղևորվում են դեպի հարավ:

Տունդրայում ապրում և նյուսիսային յեղեբունց, վորը կերակրվում և «մամուռով» (մի տեսակ քոս և): Տունդրայի բնակիչների համար յեղջերուն մեծ նշանակություն ունի, վորովհետև նա տալիս և սնունդ և հագուստ. բացի այդ՝ տունդրայի բնակիչները տեղից տեղ քոչելիս յեղջերուն ոգտագործում են վորպես լճկան կենդանի:

Տունդրաներից հարավ. մոխրահոդի զոնայում տարածվում են ընդարձակ անտառներ, վորոնք սկսվում են Յևրոպական մասի արևմտյան սահմանից և հասնում են մինչև Ռուսլյան լեռները:

Անտառային զոնայի հյուսիսային մասը ծածկված և զլխավորապես վեախեելի, իսկ հարավայինը՝ սաղաքավոր անտառներով: Փշատերև անտառների մեջ աչքի ընկնող տեսակներն են սոճին և յեղելին, իսկ սաղարթավոր անտառների մեջ՝ կեչին, հացին, թխկին, կաղնին, լորին և այլն:

Անտառային զոնայում արեւը յերկնակամարի վրա ավելի յեւարձանում, քան թե տունդրաներում. այդ պատճառով կլիման ալստեղ

համեմատաբար մեղմ է և հնարավոր է մշակել զարի, վարսակ, հա-
նար, և վուռ, իսկ սաղարթավոր անտառների շրջանում նաև ցորեն,
բանջարեղեն և պտղատու ծառեր (տանձենի, խնձորենի)։

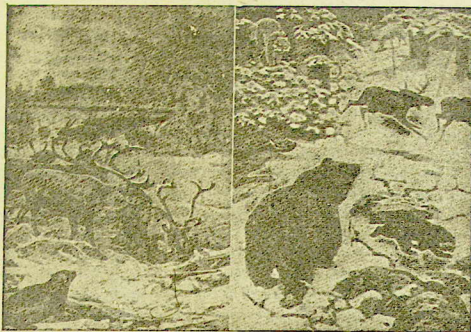
Նկ. 32. Փշատերև անտառներ.

Անտառային զոնայի կենդանիներից իրենց շատությամբ աչքի
լին ընկնում այկուռները. շատ կան նաև գայլեր և աղվեսներ. բացի դրա-
նից, այստեղ ապրում են արջեր, նապաստակներ, կղաքիսներ սա-
մույրներ և այլն, վորոնցից շատերն ունեն աղվամազ մորթի, ալդ-
պատճառով անտառային զոնայի բնակիչները մեծ քանակությամբ
վորսում են նրանց։

Ճահիճներում և լճերի մեջ ապրում են կռունկներ, արագիլ-
նի, վայրի բադեր և սագեր։ Դետերում և լճերում կան զանազան
ձկներ։

Անտառների զոնայից հարավ գտնվում է
Ցափաստանային զոնա
Ցափաստանային զոնան։ Բայց անտառային զո-
նան միանգամից չի փոխվում անտառների, այլ աստիճանաբար, այն-

պէս վոր տափաստանալին զոնայի հլուսխալին մասերում տեղ-տեղ ղեռեա կարելի չե տեսնել կղզիների ձևով անտառների:

Նկ. 33. Փշատերև անտառի կենդանիներ.

Տափաստաններում ամառը լերկարատե եւ չոր, իսկ ձմեռը՝ կարճ եւ սաղավաճյուն: Գարնանը տափաստանները ծածկվում են փարթամ եւ բազմաբան ծաղիկներով, իսկ ամառը արևի կիզող ճառագայթներից նրանք խանձվում են ու դեղնում: Շնորհիվ արգավանդ հողի, տափաստանները ներկայումս համարյա ամբողջապես մշակված են: Այստեղ մեծ հաջողությամբ մշակում են ցորեն, յեգիպտացորեն, ճակնդեղ, սեխ, ձմերուկ եւ այլն: Տափաստանների ամենահարուստ ջրը՝ ջանը սևահողալին զոնան է:

Տափաստաններում աչքի չեն ընկնում կրծողները, վորոնք փըխրուն լյուսի մեջ հեշտությամբ իրենց համար անցքեր են բացում եւ բներ շինում: Այդ կրծողներից նշանավոր են հաճախե արջամուկը (սուսլիկ), նագաբամուկը, գերմանակա նարջամուկը կամ համստերը եւ այլն: Գիշատիչներից պատահում են գայլեր եւ աղվեսներ, իսկ թռչուններից՝ արծիվը, արագիլը, կռունկը: Տափաստաններում շատ կան եւ միջատներ, վորոնցից մտնիսը մեծ քանակությամբ են տալիս արտերին:

Մերձկասպյան տափաստաններում պատահում են բոնձ (պելիկան) եւ հրաքոչուն (ֆլամինգո),

Ղրիմի հաւաքալային ծովափը, բազմաթիւ բարձր լեռներով պաշտպանված լինելով հյուսիսային ցուրտ քամիներից, կազմում է անկախ բուսական շրջան: Այստեղ աճում են զանազան մշտադալար ծառեր, վորոնք հիշեցնում են Միջերկրական ծովի յերկրները. այդպիսի ծառերից են, որինակ՝ ձիթենին, սեւանդրը. մագնոլիան, ցեցին, դափնին կիպարիսը և այլն:

ԽՍՀՄ-Ի ՌԱՅՈՆԱՅՈՒՄԸ

Ամենափոքր պետութիւնն անգամ իր տարբեր մասերում միևնույն կլիման և հողը չունի, ամեն տեղ բնակիչները միևնույն գործով չեն պարապում. մի տեղ զարգացած է գյուղատնտեսութիւնը, մի ուրիշ տեղ՝ արդյունագործութիւնը: Գյուղատնտեսական շրջաններում մի տեղ գերակշռում է հացահատիկների մշակութիւնը, մի ուրիշ տեղ տեխնիկական բուսերի մշակութիւնը, մի այլ տեղ՝ անասնապահութիւնը և այլն: Այսպիսով ամեն մի յերկիր թե իր բնական պայմանների և թե մարդու զբաղմունքի համեմատ կարելի չէ բաժանել այնպիսի առանձին-առանձին ռայոնների, վորոնցից ամեն մեկը տնտեսական ամբողջութիւն ունենա և իր տնտեսական բնույթով և բնական պայմաններով քիչ թե շատ տարբերվի հարևան ռայոններից: Իբրև որինակ կարելի չէ բերել Միութեան Յնդրոպական մասի կենտրոնական արդյունաբերական և կենտրոնական-սահողային շրջանը: Առաջին շրջանում գտնվում են մի շարք արդյունաբերական քաղաքներ (Մոսկվա, Իվանով-Վոդենսենսկ, Յարոսլավլ, Նիժնի-Նովոգորոդ և այլն), վորոնք արտադրում են Միութեան տարբեր մասերի համար գործվածքներ, մեքենաներ և այլն: Շրջանի բնակիչների գլխավոր զբաղմունքը արդյունագործութիւնն է: Նրանք ուրիշ շրջաններից ստանում են հաց, յուղ, միս, բամբակ, մետաքս, նավթ և այլն, իսկ դրա փոխարեն արտասահմանում են գործարանային ապրանքներ (գործվածքներ, ներկեր, մեքենաներ և այլն):

Բոլորովին այլ պատկեր ունի Կենտրոնական-Սահողային շրջանը վորը հորևան է կենտրոնական-արդյունաբերական շրջանին (տես ԽՍՀՄ-ի քաղաքական քարտեզը, 9-րդ շրջանը): Այստեղ գերակշռում է գյուղատնտեսութիւնը բնակիչները դրսից ստանում են գործարանային ապրանքներ գործվածքներ, մեքենաներ և այլն), իսկ արտահանում են հաց և այլ սննդամթերքներ.

ԽՍՀՄ-ի ռայոնացման խնդրով զբաղվել են թե առանձին գիտնականներ և թե միջանի պետական հաստատութիւններ: Յերկիրը ռայոնների բաժանելիս նրանք ղեկավարվում էին այս կամ այն հատ-

կանխելով, որ ինակ, հողժողկոմը ռալոնի սահմանները վորոշելիս նկատի ունենալ հետևյալ հատկանիշները՝ կլիման, հողը, հողի արգավանդութիւնը, պետքական հողի քանակը և այլն, բաց նկատի էն առնում չերկրի լեռնադրութիւնը, նավագնաց գետերը, հանքային հարստութիւնները և այլն, վորոնք ժողովրդական տնտեսութեան համար այնքան կարևոր նշանակութիւն ունեն:

Հետագայում Միութեան ռալոններ խնդրով սկսեցին զբաղվել Հանրապետութեան բարձր որդանները: Որհուրդներ 8-րդ համառուսական համագումարը խնդրի լուծումը հանձնեց Կենտգործկոմին: Պետպլանում կազմվեց մի հատուկ հանձնաժողով յերկիրը ռալոնների բաժանելու համար: Հանձնաժողովը ռալոնների սահմանները վորոշելիս նկատի ունեցաւ Միութեան երկտրիֆիկացիայի պլանը, այդ ռալոնի տնտեսական հեռանկարները և մասնագիտացումը, Միութեան տնտեսութեան շահերի տեսակետից:

Պետպլանի նախադժով Միութեանը բաժանվեց հետևյալ ռալոններ ի կամ շրջաններ ի:

ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՅԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒՄ

1. Հյուսիս-արմտյան,
2. Հյուսիս-արեւելյան,
3. Արեւմտյան,
4. Կենդրոնական-արդյունագործական,
5. Վլատկա-Վեալուգոյի,
6. Միջին-վոլգյան,
7. Ուրալյան,
8. Հարավ-արեւմտյան,
9. Հարավային հանքարդյունագործական,
10. Կենտրոնական-սեահողային,
11. Ստորին-վոլգյան,

ԱՍԻԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒՄ

12. Կովկասյան*)
13. Արեւ. Կիրգիզական)
14. Արեւել. Կիրգիզական)
15. Արեւմտյան-Սիբիրական

*) Կովկասյան շրջանը ներկայումս բաժանվում է յերկու առանձին շրջաններ—Հյուսիս-Կովկասյան և Անդրկովկաս:

**) Այժմ Կազակստանը վերցնում են վորդես մի շրջան:

16. Յենիսեյյան
17. Ալտայան
18. Լենա-բայկալյան
19. Յակուտական
20. Հեռավոր-արևելյան*)
21. Թուրքեստանի կամ Միջին Ասիական (Միջին Ասիա):

Վարչական ռայոնացում.— Պետք է նկատել, Վոր պետականի ռայոնների սահմանները միշտ չեն համապատասխանում նահանգներին սահմաններին. հաճախ մի նահանգը բաժանվում է մի քանի տնտեսական շրջանների մեջ, այսինքն միևնույն նահանգի մի մասն անցնում է մի տնտեսական շրջանի, նույն շրջանի մյուս մասերն անցնում են ուրիշ շրջանների: Այդ պատճառով միևնույն տնտեսական շրջանի տերրիտորիայում գտնվող 5-6 նահանգական է 60-70 գավառական կենտրոնների փոխարեն մնում է մեկ շրջանային և մոտ 15 գավառային (ոկրուգային) կենտրոն: Որինակ, Հյուսիս-Կովկասյան յերկրի տերրիտորիայում առաջ գտնվում էլին Տերեկի շրջանը, Կուբանի շրջանը, Մտավրոպոլի նահանգը, Սևծովյան նահանգը, Դոնի շրջանի մի մասը. այժմ այդ բոլորը կազմում են մի վարչական միավոր, վորի կենտրոնն է Ռոստովը:

Վարչական ռայոնացումը դեռևս վերջացած չէ Վերջնականապես հաստատված կարելի չե համարել հետևյալ շրջանները (մարզերը).— Ուրալյան, Լենինգրադի, Կենտրոնական-Սևահողային, Միջին-վոլգյան շրջանները. Հյուսիս-Կովկասյան և Հեռավոր արևելյան յերկրները:

Ա. ՈՒԿՐԱԻՆԱՅԻ ՍԽԸ **)

(Պետսպլանի VIII յեղ IX տրանցներ)

Ասխատանց քաղաքի վրա.

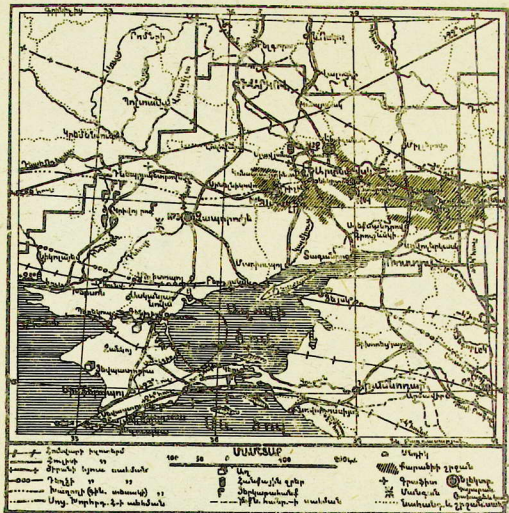
ՊՄՆՄ-ի քարտեզի վրա ցույց տալ՝

1. Ուկրաինայի սահմանները, սահմանակից շրջանները և ոտար պետությունները:
2. Դնեպր, Դնեստր և Դոնեց գետերը:
3. Սև և Ազովի ծովերը:
4. Կիև, Զերնիդոլ, Պոլտավա, Ուգեսսա, Պարկով, Դնեպրոպետրովսկ, Արտեմովսկ, Մաալին, Նիկոլայև քաղաքները:
5. Բաթում—Ուգեսսա—Կիև, Բաթում—Սևաստոպոլ—Պարկով ճանապարհները:

*) 15—20 շրջանները կազմում են Արևել. Սիբիր. մեր դասընթացի մեջ Արևելյան Սիբիրը վերցված է արմուղապես:

**) Հյուսիս-Կովկասյան յերկրներն անցնելուց հետո նպատակահարմար է անցնել Ուրալնային:

Ուկրաինայում ամեն մի քառ. կիլոմետրի վրա ապրում է 65 մարդ, այսինքն մոտ 10 անգամ ավելի, քան Միուլթյան ֆեոդալ մասերում: Այդ խտությունը բացատրվում է Ուկրաինայի նպաստավոր բնական պայմաններով—հրաշալի սևահող, ծովի մոտիկություն, տաք կլիմա, քարածուխ և յերկաթ:

Նկ. 35. Ուկրաինայի (Հարավ-արևելյան շրջանի) քարտեզը.

Ամբողջ Միուլթյան հացի բերքի $\frac{1}{3}$ -ը, ստացվող աղի $\frac{1}{2}$ -ը, քարածխի $\frac{4}{5}$ -ը, թուղի $\frac{3}{4}$ -ը, և շաքարի $\frac{4}{5}$ -ը Ուկրաինան է տալիս: Մեր տնտեսության խոշոր չեղելու սլուններ—հացի արտահանությունը և ծանր ինդուստրիան $\frac{3}{4}$ -ով Ուկրաինայի հետ են կապված:

Ուկրաինայի բնակչության ցեղական կազմը.

Ուկրաինացիներ	80%
Ռուսներ	9,2%
Հրեաներ	5,4%
Այլ ցեղեր	5,4%

Բնությունը.—Ուկրաինայի ժակերեկույթը մի ընդարձակ հարթություն է, վորը հյուսիս-արևելքում միանում է Միջին Ռուսական բարձրության հետ, հյուսիս-արևմուտքում՝ Պոլեսեյի դաշտավայրի հետ, իսկ հարավում ձգվում է մինչև Մեկ Ազովի ծովերի յեղերքները։ Նրա միջով արևմուտքից դեպի արևելք ձգվում է Բալային Եաբը, վորը կտրելով Դնեպրի հոսանքը, առաջացնում է նշանավոր Դնեպրյան սահմանները։ Ահա այդ սահանքներում է, վոր կառուցվում է Միուլյան ամենախոշոր ելեքարոկայաններից մեկը՝ Դնեպրոստրոյը։

Կլիման ընդհանուր առմամբ ցամաքային է, բայց ավելի մեղմ է, քան թե յվրոպական մասի կենտրոնի կլիման։ Ձմեռը խիստ չե, ամառը չափավոր տաք է։

Միջին տարեկան բարեխառնությունն ամբողջ Ուկրաինայի հավասար է $+8^{\circ}$ ։ հունվարի միջին բարեխառնությունը Կիևում— 6° է, իսկ Նարկովում— 8° ։

Հուլիսի միջին բարեխառնությունը Կիևում $+19^{\circ}$ է, Նարկովում $+21^{\circ}$ ։

Այստեղից յերևում է, վոր Ատլանտյան ովկիանոսի ազդեցությունն Ուկրաինայում թույլ է, և բարեխառնության տատանումները բավական մեծ են։

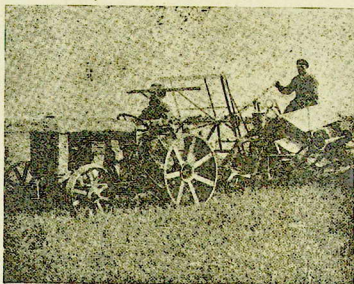
Տեղումների միջին քանակը հասնում է մոտ 500 միլիմետրի և թափվում է գլխավորապես ամառը։ Այսպիսով մթնոլորտային տեղումները միանգամայն բավարար են գյուղատնտեսության համար։ Բայց դժբախտաբար յերբեմն փչում են արևելյան և հարավ-արևելյան չոր քամիներ, վորոնք չորացնում են հասկերի միջի հատիկները և դարձնում նրանց մանր ու թեթև։ Հողը շատ է և մեծ մասը բաղկացած է սևվահողներից։ Շնորհիվ իր այդ բնական նպաստավոր պայմանների, Ուկրաինան հացի բերքով առաջին տեղն է բռնում ամբողջ Միուլյան մեջ։

Ջրադուրներ.—Ուկրաինայի բնակիչների գլխավոր զբաղմունքը գյուղատնտեսությունն է։ Շնորհիվ արգավանդ սևահողի և նպաստավոր կլիմայի, հացահատիկների մշակությունը հսկայական չափերի չե հասել։ Հացահատիկների մեջ առաջին տեղը բռնում է ցորենը, վորն

իր լավ հատկութիւններէ շնորհիւ մեծ հռչակ ունի Արեւմտեան Յեվրոպայում: Ուկրաինան հաց եւ մատակարարում վոչ միայն Միութեան հացի պակասութիւնն ունեցող շրջաններին, այլ և Արեւմտեան Յեվրոպային: Նա Միութեան ամենամեծ բեմաւարտնն է: Ուկրաինայից արտասահման ուղարկվող գյուղատնտեսական մթերքների մոտ 70%-ը հացահատիկներ են:

Տեխնիկական բույսերից Ուկրաինայում շատ տարածված եւ բաւարի ցանկնդեղը: Ճակնդեղի մշակման հետ կապված եւ և մեր բաւարի արտադրութիւնը: Ուկրաինայում գտնվում են շաքարի մի շարք խոշոր գործարաններ, վորտեղ ճակնդեղից մեծ քանակութեամբ շաքար են ստանում: 1926 թ. ամբողջ ԽՍՀՄ-ում ստացվել եւ 983 հազար տոնն շաքար, վորի 1/6-ից ավելն Ուկրաինան եւ տվել:

Ճակնդեղի մշակութեան լաւն ծավալվելը հեղաշրջեց Ուկրաինայի յերկրագործութիւնը: Հացահատիկների հետ միաժամանակ մշակելով ճակնդեղ, յերկրագործը հարկադրված յեղավ թողնել-լեռադաշտեան սիստեմը և անցնել քառադաշտեան սիստեմին: Բացի այդ ճակն-

Նկ. 38. Հունձը արակտորի ոգնութեամբ.

դեղի ցանքսերը ստիպեցին հողն ավելի խնամքով մշակել և պարարտացնել հանքային պարարտանութեամբ: Այս բոլոր մեծացրեց հողի արգավանդութիւնը և բարձրացրեց բերքատվութիւնը:

Ուկրաինայում մեծ տեղ են բռնում և այգիները, վորտեղ մշակում են խնձոր և տաճնձ, իսկ հարավային Ուկրաինայում նաեւ ծիրան, դեղձ և խաղող:

Պակաս տարածված չեն սեխը և ձմեռուկը:

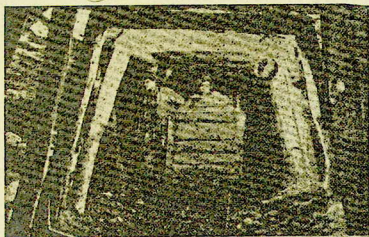
Վերջերս Ուկրաինայում սկսեցին մշակել Կեմաֆ բույսը, վորից պարկեր են գործում:

Անասնապահությունը կարևոր տեղ է բռնում Ուկրաինայի ժողովրդական տնտեսության մեջ: Պահում են մեծ քանակությամբ խոշոր յեղջուրավոր անասուններ (մսացու), ինչպես և խոզեր ու վոշխարներ:

Ուկրաինայի բնական հարստությունների մեջ առաջին տեղը բռնում են յերկաքը և ֆալածուխը:

Քարածխի հանքը գտնվում է Դոնեցի ավազանում (Դոնի աջակողմյան վտակներից մեկն է) և բռնում է 20 հազար քառ. կիլոմետր տարածություն: Քարածխի պաշարը հաշվում են մոտ 60 միլիարդ տոնն:

Դոնեցի այդ քարածխային ավազանը, կամ ինչպես ասում են Դոնբասսը քարածխի արտադրությունը առաջին տեղն է բռնում ամբողջ Միության մեջ: ԽՍՀՄ-ում ստացվող ամբողջ քարածխի $\frac{3}{4}$ -ը Դոնբասսն է տալիս:

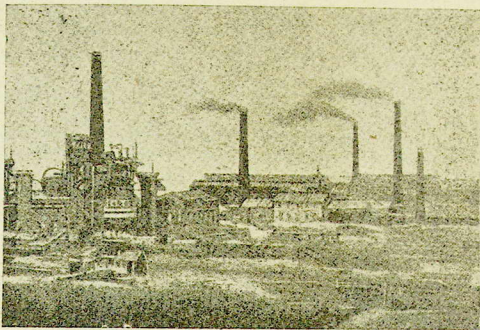

Նկ. 37. Դոնբասս. Հանքահորում վազոնիկը բարձում են քարածխով.

Դոնեցի քարածխի շերտերը տեղ-տեղ ուղղակի գետնի լեռեսն են գուրս գալիս կամ շատ խոր չեն գտնվում: Այս հանգամանքը հեշտացնում է քարածխի արտադրությունը: Մյուս կողմից այդ քարածխին աչքի յե ընկնում իր վորակով. նա տալիս է կոֆու, վորն անհրաժեշտ է մետալուրգիայի համար:

Յերկաթահանքերը գտնվում են թե Դոնբասսում (Լուդանսկ քաղաքի մոտ) և թե Կրիվոյ Ռոգում (Դնեպրից արևմուտք):

Կրիվոյ Րոգի յերկաթահանքի մեջ պարունակվում է մոտ 60% յերկաթ: Բացի այդ նա հեշտ է հալվում:

Նկ. 38. Գործարան Դոնբասում.

Այսպիսով Ուկրաինայում կողք-կողքի գտնվում են կոքսացող քարածուխ և դյուրահալ յերկաթահանք: Այդ պատճառով Դոնբասում, ինչպես և Կրիվոյ Րոգում կառուցվել են մի շարք մետալուրգիական գործարաններ, վորտեղ մեծ քանակությամբ թուջ, պողպատ և յերկաթ է ստացվում:

Սարկովում, Դնեպրոպետրովսկում այդ յերկաթից ու պողպատից պատրաստում են զանազան մեքենաներ, իսկ Նիկոլաևում նաև նավեր:

Մյուս հանքերից հիշենք մանգանը, աղը և սնդիկը:

Մանգանի հանքերը գտնվում են Նիկոպոլ քաղաքի մոտ (Դնեպրի աջ ափին) և գործ են ածվում վոչ միայն Ուկրաինայի մետալուրգիայի կարիքների համար, այլև արտահանվում է:

Աղի արտադրությունը հսկայական չափերի յն հասել: Ամբողջ Միութիւնի մեջ գործածվող աղի 50%-ը Ուկրաինան է տալիս:

Սնդիկը նույնպես միութենական նշանակություն ունի:

Հնգամյա պլանը.—Հնգամյա պլանի համաձայն Ուկրաինայում պետք է ընդարձակվեն ինտենսիվ կուլտուրաների ցանքսերը (շաքա-

րի ճակնդեղը, կարտոֆիլը և այլն) և այդ կուլտուրաների վերամշակու-
թյունը, Որինակ, ճակնդեղի ցանքսերը պետք է աճեն 68⁰/₁₀-ով,
իսկ արտադրվող շաքարի քանակը պետք է կրկնապատկվի: Մանր
ճյուղերից կարելի չե ընդարձակել խաղողի և ծխախոտի մշակութու-
թյունը և այդեդործությունը:

Ուկրաինայի քարածխային և մետալուրգիային արդյունաբերու-
թյունը բացառիկ տեղ է ընդունում ԽՍՀՄ-ի ժողովրդական տնտեսու-
թյան մեջ: Այդ պատճառով հնգամյա պլանի մեջ առանձնապես ուշա-
դրություն է դարձնվում այս շրջանի վրա: Կառուցվելու չեն յերկու
խոշոր ելեկտրական լերկաթուղիներ, վորոնցից մեկը—Կրիվոյ Րոզը
Դոնբասսի վրայով միացնելու չե Ստալինգրադի հետ (Վոլգայի ափին),
իսկ մյուսը՝ Մարիուպոլիցը Դոնբասսի վրայով—Մոսկվայի հետ:

Կրիվոյ Րոզ-Դոնբասս-Վոլգա գիծը կեժանացնի քարածխի և լեր-
կաթահանքի փոխադրությունը. մյուս կողմից այդ գծով Դոնբասսի
քարածուխը կհասցվի Ուրալ և այսպիսով Դոնբասսի քարածուխը և
Ուրալի լերկաթահանքը կկապվեն իրար հետ:

Դոնբասս-Մոսկվա գիծը հնարավորություն կտա քարածուխն ավելի
ձեռնառու պայմաններով հասցնել կենտրոնական արդյունագործական
շրջանին: Ներկայումս կառուցվում են Դնեպրի ելեկտրոկայանը (Դնեպ-
րոստրոլը—372 հազար կիլովատտ) Շտերովկան (152 հազար կիլովատտ),
Խարկովի 44 հազար կվ.) և Կիևի (44 հազար կվ.) ելեկտրոկայան-
ները, վորոնց եներգիան դարձ կտա գործարանային կյանքին. կբաց-
վեն մետալուրգիական և քիմիական բաղմաթիվ գործարաններ: Մե-
տաղագործության ասպարիզում առաջին հերթին արտադրվելու չեն
վագոններ, շոգեկառքեր և նավեր:

Ուկրաինայի արդյունագործությանը հնգամյա պլանով հատկաց-
վում է 4.201 միլիոն ռուբլի, վորի խոշոր մասը (մոտ 3642,7 միլիոնը)
ծախսվելու չե ծանր արդյունաբերության զարգացման վրա:

ԳԼԽԱՎՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

Խաղկով—417 հազար բնակիչ. Ուկրաինայի վարչական, քաղա-
քական և կուլտուրական կենտրոն. հացի առևտուր. շոգեկառքերի և
վագոնների կառուցում, ելեկտրո-տեխնիկա. գյուղատնտեսական մեքե-
նաներ. կոնֆետի գործարաններ:

Կիև—514 հազար բնակիչ. լերկաթուղային հանգույց. կաշվի,
կոշիկեղենի, ծխախոտի, լուցկու գործարաններ, սղոցարաններ. կուլ-
տուրական կենտրոն:

Ողեստա—421 հազար բնակիչ. նավահանգիստ, հացի արտահանութիւն. ջրաղացներ, կաշվի և կոշկեղենի արտադրութիւն. գլուղատնտեսական մեքենաներ:

Գնեպրոպեսովսկ—մետալուրգիական խոշոր գործարաններ, մեքենաների արտադրութիւն. բանվորական կենտրոն:

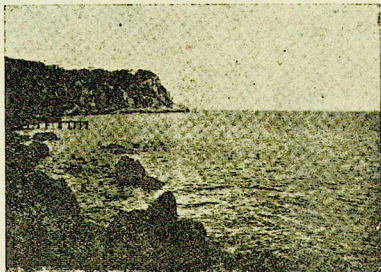
Արսեմովսկ, Լուգանսկ յեւ Սեալիւն—արդյունագործական և բանավորական խոշոր կենտրոններ:

Նիկոլայեւ—նավահանգիստ, հացի արտահանութիւն. ելեվատորներ, ջրաղացներ. մեքենաների արտադրութիւն:

Մարիուպոլ—քարածխի և հացի արտահանութիւն. ջրաղացներ մետալուրգիական և մետաղագործական գործարաններ:

ՂՐԻՄԻ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԾՈՎԱՓԸ ԽՍՀՄ-Ի ԿԵՆՍԱՐԱՆՆ Ե

Իր բնութիւն գեղեցկությամբ միանգամայն ուրույն տեղ ե գրավում Ղրիմի հարավային ծովափը, այսինքն այն ծովափնյա տեղ շերտը, վոր ընկնում ե Ղրիմի լեռների և ծովի միջև:

Նկ. 39. Ղրիմի հարավային ծովափը.

Ղրիմի այդ ծովափը պաշտպանված լինելով հյուսիսային ցուրտ քամիներից, ունի տաք յեւ մեղմ կլիմա: Ձմեռ համարյա չի լինում: Յաւտայում տարեկան միջին բարեխառնութիւնը $+13^{\circ}$ ե, իսկ հունվարինը՝ $+3,5^{\circ}$: Ամառը շատ շոգ ե լինում. հուլիսի միջին բարեխառնութիւնը հասնում ե մինչև $+23^{\circ}$:

Ղրիմի լեռներին հարավային լանջերի հողը գլխավորապես կրա-
 լին է և բավական հարմար և խաղողի մշակության համար: Իր նը-
 պաստավոր կլիմայի պատճառով Ղրիմի հարավային ծովափը, մանա-
 վանդ այնտեղ, վորտեղ արհեստական վոռզուումը կիրառվում է, ծածկ-
 ված է փարթամ և բազմադան բուսականությամբ. այստեղ մեծ հաջո-
 րությամբ աճում են դափնիներ, մագնոլիա, ձիթենի, ոլիանդը, մըշ-
 տադարար նոճի և այլն: Ընդարձակ տարածություններ ծածկված են
 խաղողի և մրգի այգիներով, վորտեղ մշակում են ընտիր խաղող, դեղձ,
 ծիրան և այլ մրգեր: Ղրիմի խաղողը բավական քաղցր է և լավ դինի-
 լի տալիս, այդ պատճառով գինեգործությունը բավական տարածված
 է Ղրիմում:

Ղրիմում մշակում են նաև ծխախոտ, վորը լավ վերակ ունի:

Ղրիմի ափերի մոտ վորսում են մեծ քանակությամբ ձկներ, վո-
 րոնց մեծ մասից պատրաստվում են պահածոներ (կոնսերվներ): Կոն-
 սերվների արտադրությունը կենտրոնացած է Կերչում և Քալաիկայում:

Ծովափից վոչ հեռու գտնվում են բազմաթիվ լճեր, վորտեղից
 ստացվում է աղ:

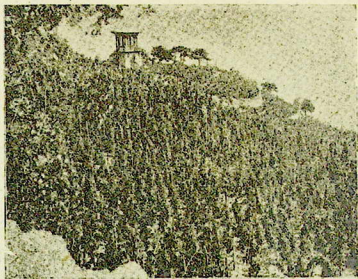

Նկ. 40. Սեվաստոպոլի խորշը: Սև-ծովյան նավատորմի կայանը:

Ղրիմի հարավային ափը, շնորհիվ իր սքանչելի կլիմայի, հան-
 դիսանում է համամիութենական կենսադանը: Ամեն տարի այստեղ ա-
 հագին քանակությամբ ժողովուրդ է գալիս հանգստանալու, ծովում
 լողանալուն և բժշկվելու համար: Առանձնապես շատ գալիս են թոքախ-
 աավորներ, վորոնք այստեղ թեթևություն են զգում:

Ղըրմի կենսաբանում կառուցված են բազմաթիվ սանատորիաներ և հանգստյան տներ: Այդ հանգստյան տներն ու սանատորիաներն են ուղարկվում, համարյա կոոր տարին, ամբողջ Միությունից բազմաթիվ բանվորներ և ծառայողներ:

Մինչև հիմա բանվորներն իրենց առողջությունը վերականգնելու և հանգստանալու համար բոլորովին մոռտք չունեյին այդ սքանչելի, գեղեցիկ տեղերը, վորովհետև համարյա այդ ամբողջ ամիը պատկանում էր հարուստ բուրժուազիային և նախկին թագավորական ընտանիքի անդամներին: Նրանք այստեղ կառուցել էին փառահեղ պալատներ և ամառանոցներ, վորոնցից ողտվում էին միայն մի խումբ մարդիկ, իսկ մնացած ազգաբնակչությունը հնարավորութուն չունեին ուղնիսկ այդ պալատները դիտելու: Այժմ այդ բոլորը դարձել և ամբողջ ժողովրդի սեփականություն. այստեղ բացվել են ամբողջ Միության բոլոր յերեխաների համար բազմաթիվ մանկական պաղուծներ Լիվադիայի պալատի մի մասը դարձրել են թանգարան, վորը գտնվում է Լուստոլկոմի հսկողության տակ, մյուս մասը՝ տրված է Առողջութին, վորն այստեղ կազմակերպել է գյուղացիական կուռոս:

Նկ. 41. Պաղոդի այգիներ Ղըրմում.

Կենտրոնական կուրորտը Յալա քաղաքն է. նրանից դեպի արևմուտք ընկնում են՝ Լիվադիան, Ալուպկան, Ն. Սիմեիզը, իսկ դեպի արևելք՝ Գուրգուֆը, Ալուշտան և ուրիշները Վորպես ծովային կուրորտներ, վոր չափազանց ողտակար՝ և մանավանդ յերեխաների համար, հայտնի չե Յեվպատորիան իր ընդարձակ պլատով:

Իրենց բուժիչ հատկութիւններով հալտնի յին նուլնպես Ղրիմի մի քանի լճերը, առանձնապես Սաքսի լիճը, վոր գտնվում է Յեվպատարիայի մոտ և Չոկրակսկին, վոր գտնվում է Կերչի մոտ:

Ղրիմի Ինքն. ՍՈՂ լուսավորութեան կենտրոնը Սիմֆերոպոլն է:

Ղրիմի ծովափում գտնվում և հանրապետութեան կարևոր զինվորական նավահանգիստ՝ Սեվաստոպոլը, ինչպես նաև առևտրական նավահանգիստներ՝ Կերչը և Ֆեոդոսիան:

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ-ՍԵՎԱՅՈՂԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆԸ

Առթասանգ Բարեկի հեռ

ԽՍՀՄ-ի քարտեզի վրա ցույց տալ.

1) Կենտրոնական-Սևահողային շրջանի սահմանակից շրջանները, 2) գլխավոր յերկաթուղիները, 3) Ոկա և Դոն գետերը, 4) Վորոնեժ, Կուրսկ, Ուրյոլ, Տամբով և Կոզլով քաղաքները:

Կենտրոնական-Սևահողային շրջանը գտնվում է Ուկրաինայից հյուսիս: Նրա մակերևույթի մեծ մասը հարթ է և ծածկված արգասիք սեղանողով, վորից և շրջանն ստացել է իր անունը:

Կլիման մեղմ է. միջին տարեկան բարեխառնութիւնը հասնում է $+5^{\circ}$ -ից մինչև $+7^{\circ}$: Մթնոլորտային տեղումներ կազմում են մոտ 500 միլլիմետր, վորը միանգամայն բավարար է տեղում մշակվող բույսերի համար: Այսպիսով բնական պայմանները բավական նպաստավոր են գյուղատնտեսութեան զարգացման համար:

Շրջանը գտնվում է ծովից հեռու և չունի աչքի ընկնող նավագնաց և երկաթուղական եներգիա ստանալու համար հարմար գետեր. մյուս կողմից նա զուրկ է վոչ միտն քարածխից, ալ և փայտի ածուխից (անտառները սակավ են): Ահա այդ է պատճառը, վոր Կենտրոնական-Սևահողային շրջանի բնակչութեան գլխավոր պարագլուխը կազմում է վոչ թե առևտուրը և արդշունագործութիւնը, ալ գյուղատնտեսութիւնը: Շրջանից արտահանվում է գլխավորապես գյուղատնտեսական պրոդուկտներ—հաց, անասուն, միս, յուղ, կանեփ և շաքար. ներմուծվում է հանքային արդշունագործութեան պրոդուկտներ.—նավթ, քարածուխ, աղ, փայտ, ձուկ, գործվածքներ, յերկաթե գործիքներ և ալ պարագաներ:

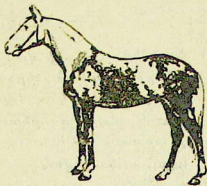
ԽՍՀՄ-ի վոչ մի շրջանում այնքան հող չի վարված, վորքան Կենտրոնական-Սևահողային շրջանում. ինչ վոր կարելի յեր վարել, վարված է: Հացահատիկների մեջ առաջին տեղը բռնում են հաճառը, կորեկը և վառսակը:

Շաքարի նակնդեղի, ծխախոտի, կանեփի և արեվածաղկի մշակութունը համամիութենական նշանակություն ունի:

Պտտացանքսերը և խոտահարքերը շրջանում մեծ տեղ չեն բռնում, այդ պատճառով նա անասուններով ապահով չի: Անասունների մեջ աչքի չեն ընկնում ձիերը: Որլովի և Վորոնեժի ձիերը հնչակված են ամբողջ Միության մեջ:

Արդյունադրությունը թույլ և և վերածակում և գլխավորապես գյուղատնտեսական պրոդուկտներ: Կարեոր և հիշել արի գործը, միքանցունքունը, (արեածաղկի սերմից), ռաֆաի և սպիրտի արտադրությունը:

Բնակչության խտությունը յեվ արագադրը — Կենտրոնական — Սևհողային շրջանի բնակչության գլխավոր զանգվածը ռուսներն են, շրջանի հարավային մասերում ապրում են նաև Ուկրայինացիներ:

Նկ. 43. Որլովի արագավազ ձի.

1926 թ. մարդահամարի տվյալների համաձայն ամեն մի քառ. կիլոմետր տարածության վրա ապրում է մոտ 58 մարդ: Այսպիսով իր բնակչության խտությամբ Կենտրոնական-Սևհողային շրջանը չերկրորդ տեղն է բռնում ամբողջ Միության մեջ (առաջին հարավ-արևմտյան շրջանն է, Ուկրաինայում): Բայց հարավ-արևմտյան շրջանում գյուղատնտեսությունն անհամեմատ ավելի ինտենսիվ է, քան Կենտրոնական-Սևհողային շրջանում: Այդ է պատճառը Կենտրոնական-Սևհողային շրջանի բնակչությունը չի կարողանում բավարարվել գյուղատնտեսության արդյունքով և ստիպված է լինում անցնել Դոնբասս, Հյուսիսային Կովկաս, Կենտրոնական-արդյունաբերական շրջանը և այլն: 1896 թվականից մինչև 1921 թ., այսինք 25 տարվա ընթացքում այստեղից գաղթել են մոտ 1 միլիոն մարդ:

Հնգամյա պլանը. — Կենտրոնական-Սևհողային շրջանի գյուղատնտեսությունը բարձրացնելու համար հատկացված է այս հնգամյակի ընթացքում 500 միլիոն ռուբլի: Առանձնապես ուշադրություն է դարձվում տեխնիկական բույսերի ցանքսերի ընդարձակման վրա. հողաշինարարության և մեխորիացիայի վրա. ընդարձակվելու չեն խոտաբույսերի ցանքսերը, վերով կը բարձրանա և անասնապահությունը: Բիրջատովությունը մեծացնելու համար ուժեղացվում է արհեստական պարարտացումը: Բայց վորքան էլ զյուղատնտեսությունն ինտենսիվ դարձ-

վի, այնուամենայնիվ նա չի կարող բաւարարել ամբողջ շրջանի բնակչության կարիքներին: Միաժամանակ անհրաժեշտ է, վոր գյուղատնտեսական արդյունագործութունը նույնպէս ինդուստրացիի, աշխնքն աշդ արդյունագործութունը պետք է այնքան բարձրացնել, վոր տեղական գյուղատնտեսութւան տված հում նյութն ամբողջապէս տեղական գործարաններում մշակվի: Հնգամյակի ընթացքում արդյունագործութւան մեջ դրվելու է մոտ 421 միլիոն ռուբլի:

ԳԼԽԱՎՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

Վորոնժ — Շրջանի վարչական կենտրոնն է. յերկաթուղային հանգույց: Հացի և թրեածաղկի սերմի մթերում. ձկնի, կաշվի գործարաններ. գյուղատնտեսական մեքենաների արտադրութւուն:

Կուրսկ — Հացի և թրեածաղկի սերմի մթերում. ջրաղացներ. կոշկեղենի արտադրութւուն:

Ուլյով — Ոկալի վրա. կանեփի վերամշակութւուն. գյուղատնտեսական մեքենաների արտադրութւուն:

Տամբով — Հացի մթերում. ջրաղացներ. կոշկեղենի արտադրութւին:

Կազով — Ջրաղացներ. սպանդանոցներ. սառցրած մսի գործ:

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆ

Ֆեխասանով Բարսեղի հետ

1. ԽՍՀՄ-ի քարտեզի վրա դուք կենտրոնական արդյունագործական շրջանը, ցույց տվեք հարևան շրջանները (աշխարհ. ատլաս, ԽՍՀՄ քաղ. քարտեզ):

2. Ցույց տվեք Մոսկվա — Յերևան, Մոսկվա — Տաշկենտ, Մոսկվա — Վլադիվոստոկ, Մոսկվա — Արևմտադնի, Մոսկվա — Լենինգրադ, Մոսկվա — Մինսկ, Մոսկվա — Ուկրաինայի, Մոսկվա — Սևաստոպոլ, յերկաթուղիները:

3. Ցույց տվեք շրջանի զլխավոր քաղաքները, դրանք նշանակված են քարտեզի վրա:

Կենտրոնական — արդյունագործական շրջանը գտնվում է ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասի կենտրոնում և իր արդյունագործությամբ ու առևտրով առաջին տեղն է բռնում ամբողջ ԽՍՀՄ-ում:

Նա Միության արդյունագործական յեղ առեկտրական կյանքի սիւսըն է:

Բնությունը: Շրջանի մեծ մասը դաշտավայր է աննշան բարձրութւթյուններ գտնվում են միայն նրա արևմտյան մասում:

Յերկրի ամբողջ մակարդակի մոտ $40^{\circ}/_{10}$ -ը դեռևս ծածկված է անտառներով, վորոնց հյուսիսային մասը փեւտերել է, իսկ հարավայինը խառն:

Հողը բերրի է (մոխրահող, ճահճոտ և տորֆային հողեր): Կլիման չափավոր ցամաքային է. տարեկան միջին բարեխառնությունը հասնում է 3° -ից մինչև 5° : Մթնոլորտային տեղումները մոտ 500 միլիմետր են: Շրջանի միջով հոսում են մեծ և ջրառատ գետեր, ալդ պատճառով ել նա բավական լավ է վռոդվում և չերաշտները հազվագյուտ չերևութ են:

Հողմ նյութով և վառելանյութով շրջանը աչքի չի ընկնում, չնայելով վոր արդյունագործությունը խոշոր չափերի չի հասել: Այստեղ գտնվում է ցածր վորակի բարածուխ (Յենթա-Մոսկովյան ավա-

Նկ. 45. Բյաղանի զեղջիւհիներ.

դան) և տորֆ: Նա չունի վոչ կոթսացող քարածուխ, վոչ նավթ և վոչ ել աչնպիսի ջրային եներդիա, վոր հնարավորություն տար մեծ ելեկ-

տրակայարաններ կառուցելու, Ճիշտ և յերկարամեջի պաշարը մեծ և, բայց այդ յերկաթահանքը ժամանակակից մեռալլուրդիայի համար առանձին հետաքրքրություն չի ներկայացնում, վորովհետև քիչ յերկաթ և պարունակում (50% -ից պակաս): Գյուղատնտեսական հում նյութից աչքի յե ընկնում վուշը և կարսոֆիլը:

Ձնայիլով իր այս աննպաստ պայմաններին, շրջանը կարողացավ արդյունագործությունը առաջին տեղը բռնել Միության բուրը շրջանների մեջ: Այդ բանին նպաստեց նրա աշխարհագրական դիրքը: Գտնվելով Միության Յերոպական մասի կենտրոնական մասում, նա գետերով կապվում և հարեան շրջանների հետ:

Շրջանի կենտրոնից՝ Մոսկվայից սկսվում են լասանմեկ լերկաթուղիներ, վորոնք ԽՍՀՄ-ի հեռավոր մասերը կապում են կենտրոնական արդյունագործական շրջանի հետ: Գետերով և լերկաթուղիներով շրջանը ԽՍՀՄ-ի զանազան մասերից ստանում և բամբակ, բուրդ, քարածուխ, նավթ, մետաքս և այլն ու այդպիսով դառնում արդյունագործական կենտրոն: Բավական և հիշել հենց այն, վոր ԽՍՀՄ-ի ամբողջ բանվորության $\frac{1}{3}$ -ը այս շրջանում են գտնվում:

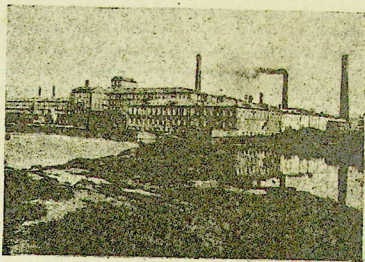
Զբաղվում են Արդյունագործությունը կենտրոնական արդյունագործական շրջանում հսկայական չափերի յե հասել: ԽՍՀՄ-ի գլխավոր գործարաններն ու ֆաբրիկաներն այս շրջանում են գտնվում:

Այստեղ և կենտրոնացած մեր բամբակեղենի համարյա ամբողջ արտադրությունը, վորով աչքի յեն ընկնում մանավանդ Մոսկվան և Իվանով-Վոդենսկայի, Այդ ֆաբրիկաների բամբակն ստացվում և Միջին Ասիայից (Ուզբեկստանից), Անդրկովկասից և մասամբ Հյուսիս-Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներից: Բամբակից այստեղ պատրաստում են չիթ, միտկալ, սատին և այլն, վորոնք Արևմտյան Յեվրոպայի գործվածքներից իրենց վորակով հետ չեն մնում և նույնիսկ մրցում են նրանց հետ: Այդ բամբակի գործվածքները տարածվում են վոչ միայն Միության հեռավոր մասերում, այլև ասիական շուկաներում, մանավանդ Պարսկաստանում:

Շրջանի ֆաբրիկաներում մեծ չափով պատրաստում են նաև բրդի և վուելի գործվածքներ: Վուշի ֆաբրիկաներով աչքի յեն ընկնում մանավանդ Յարոսլավլը և Կոստրոման:

Շրջանի ամբողջ բանվորության $\frac{2}{3}$ -ը տեքստիլ արդյունագործություն մեջ և աշխատում: Համամիութենական նշանակություն ունի նաև մեքենաէլեմարտական արդյունաբերությունը: Մոսկվայում և Սորմովոյում (Նիժնի Նովգորոդի մոտ) գտնվում են հսկայական գործարաններ, վորտեղ պատրաստում են վագոններ, շոգեկառքեր, նավեր

և այլն: Նիժնի Նովգորոդում կառուցվում է մի մեծ գործարան, վորտեղ շինվելու լեն մեծ քանակությամբ *srwksnrnbnr* ամբողջ Միության համար:

Նկ. 46. Որեխովո—Ջուլյեվոյի մանուֆակտուրան.

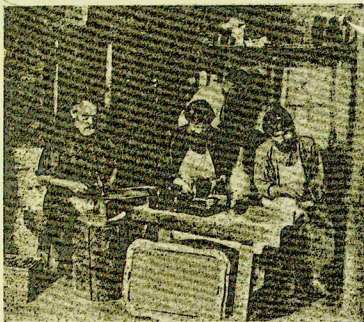
Հիշենք նաև համաժողովրդական նշանակություն ունեցող կոնֆեաեղենի ֆաբրիկաները («Մոսկվորոմ») ապակեղենի, զանազան հոտավետ սապոնների, կաշվեղենի գործարանները և այլն, վորտեղ պատրաստած ապրանքները տարածվում են հյուսիսային բևեռային ծովից մինչև Սև ու Կասպից ծովերը և Միության արևմտյան սահմաններից մինչև Հեռավոր Արևելքը:

Չնայելով վոր արդյունագործությունը այդ չափ զարգացել է, շրջանի բնակչության խոշոր մասը պարապում է յերկրագործությամբ, բայց սեփական հացը չի բավականանում և խՍՀՄ-ի հացահատ շրջաններից ամեն տարի մեծ քանակությամբ հաց է ներմուծվում: Դեռ պատերազմից առաջ բնակչությունն սկսել էր կրճատել հացի ցանքերը և զարկ տալ գլխավորապես տեխնիկական բույսերի (վուշի, կարտոֆիլի) մշակության և խոտացանությամբ:

Դյուղատնտեսությունն սկսում է հարմարվել քաղաքային բնակչության պահանջներին: Խոշոր քաղաքների շուրջը զարգանում են պրոդուկտիվ անասնապահությունը, բանջարաբուծությունը և այգեգործությունը, վորոնք այդ քաղաքներին մատակարարում են թարմ կաթնեղեն, կանաչեղեն, վարունգ, սոխ, կաղամբ, տանձ, խնձոր, բալսկազ և այլն:

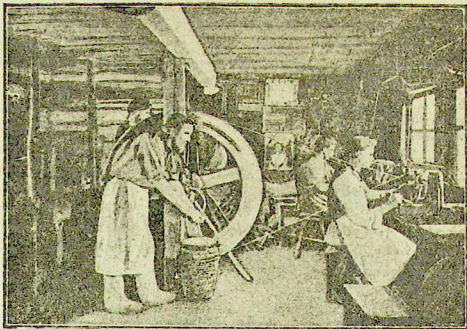
Վորովհետև կենտրոնական-արդյունագործական շրջանի հացը բերքի ամենահաջող տարիներում անգամ չի բավականանում, այդ պատճառով գյուղացիներն ստիպված են ապրուստի այլ աղբյուրներ գտնել. նրանցից շատերը գնում են քաղաք աշխատելու, մյուսներն իրենց տներում դանազան իրեր են շինում ու վաճառում:

Տնայնագործական արդյունագործությունը կարևոր նշանակություն ունի շրջանի բնակչության համար: Այդ արդյունագործությամբ զբաղվում են միլիոնավոր ձեռքեր: Տնայնագործները Տուլայում պատրաստում են ինքնայնուհներ, Պավլովո քաղաքում՝ կոդպեքներ, Վոսմալում՝ դանակներ, մկրատներ, Յարոսլավի և Կոստրոմայի նահանգներում՝ քաթան, գդալներ՝ խսիրներ, տուփեր, մասնավորապես Կոստրոմայի նահանգում՝ ականջոդեր, մատանիներ և արծաթե ու արուվրե դանազան զարդարանքներ:

Նկ. 47. Տնայնագործներ: Մատուցարաններ են պատրաստում,

Մոսկվայի մոտակա ուլյոններում զարգացել են կահկարասիքի արդյունագործությունը, մետաքսե պորժվածքների, ճենապակե ամանների, կավե խաղալիքների արտադրությունը և այլն:

Նկ. 48. Տնայնագործների գործած կարասիք.

Կենտրոնական-արդյունագործական շրջանը
նախնական օրջանի
կապը ՆՍՀՄ-ի մյուս
օրջանների հետ

Կենտրոնական-արդյունագործական շրջանը
մյուս շրջաններից ներմուծում է գլխավորա-
պես հում նյութ և սննդամթերք. այսպես որ-
նակ Կենտրոնական Սեահողային շրջանից նա
ներմուծում է հաց, Բագվից՝ նավթ, Դոնբա-

սից՝ քարածուխ, Ուրալից՝ աղ, Վոլգայից, Արևմտյան Սիբիրից, Հյուս-
կովկասից, Կադակստանից՝ անասնապահական արդողուկտներ, Աստրա-
խանից՝ ձուկ, Ուզբեկստանից՝ բամբակ և այլն:

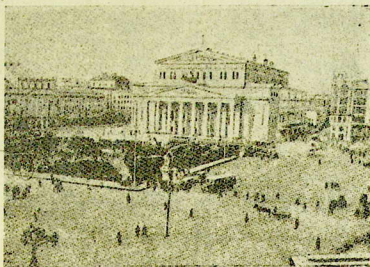
Դրա փոխարեն այս շրջանը արտահանում է գործարանային
ապրանքներ, գլխավորապես մանուֆակտուրա, ապա դանադան մեքե-
նաներ, սապոն և այլն:

Այդ ապրանքների բաշխման գործում Մոսկվան բացառիկ նշա-
նակութիւն ունի, վորովհետև այստեղ են գտնվում բոլոր սինդի-
կատների և բանկերի վարչութիւնները, Կենտրոնական բիրժան և
այլն:

Հնգամյա պլանը, Կառավարութիւնն առանձնապես ուշադրութիւն
եղարձնում Կենտրոնական արդյունագործական շրջանի արդյունագոր-
ծության զարգացման վրա: Այդ յերևում է հենց տնի գումարի քա-
նակից, լիւր հատկացվել է շրջանին այս հնգամյակում: 2.820,2 մի-

լիոն ոււրլույց տեքստիլ արդյունադործութիւնը բաժին է ընկնում 897,2 միլիոն ոււրլի, մետաղադործական և հլեկտրատեխնիկական արդյունադործութիւնը 1.050 միլիոն քիմիական արդյունադործութիւն 205,1 միլիոն և այլն:

Գյուղատնտեսութիւն տապարիզում մեծ ուշադրութիւն է դարձ-
վում անասնապահութիւն և տեխնիկական բույսերի մշակութիւն վրա:
Պետք է ընդարձակվին վուշի, խոտաբույսերի ցանքսերը. մեծ չափե-
քի պիտի հասնի նաև կոլտնտեսութիւնները ցանքսերը:

Նկ. 49. Սվերդլովի հրապարակը: Պետական մեծ թատրոնը, վորտեղ գումարվում է
ԽՍՀՄ-ի խորհուրդների համագումարը.

Պլանը մեծ տեղ է տալիս նաև շրջանի ելեկտրիֆիկացիային ռայո-
նական ելեկտրակայարանների կարողութիւնը հնգամյակի ընթացքում
(1927/28—1932/33) պետք է 282 հազար կիլովատտից հասնի 1.100
հազար կիլովատտի:

ԳԼԽԱՎՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ.

Մոսկվա 2.026 հազար բնակչով (1926 թ. մարդահամարի տվյալնե-
րով), ԽՍՀՄ-ի գլխավոր քաղաքը և արդյունադործական, քաղաքական և
կուլտուրական կյանքի կենտրոնը: Մոսկվայում և գումարվում Միու-
թյան իշխանութիւն գերագույն որգանը խորհուրդների համագումարը:
Այստեղ կենտրոնացած են պետական գերագույն հիմնարկութիւնները
ԽՍՀՄ-ի կենտրոնական Գործադիր Կոմիտեն և Ժողովրդական Կոմի-

սարների խորհուրդը Կոմունիստական Կուսակցութեան Կենտրոնական
Կոմիտեն և այլն:

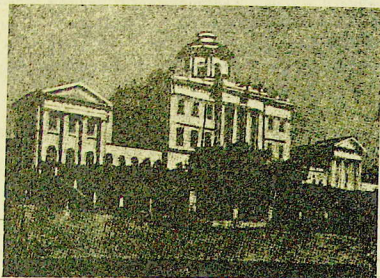

Նկ. 50. Մոսկվայի Կրեմլը.

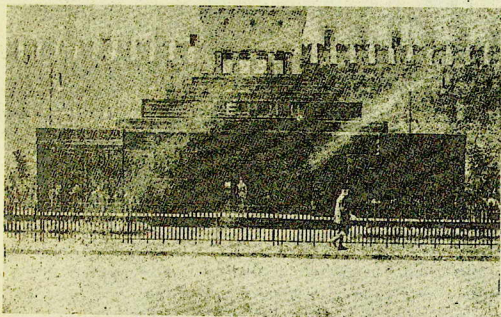

Նկ. 51. Ազատութեան արձան Մոսկվայի խորհուրդների շէնքի մոտ:

Մոսկվայում գտնվում են նաև յերկու համալսարան, վորոնց
կլինիկաները հայտնի լին ամբողջ Յեվրոպայում, միութենական նշա-
նակութիւն ունեցող թանգարաններ, կենդանաբանական պարկը և
Բուսաբանական ազդին, Լենինի մավղուելը և հայտնի զործիչներէ
արձանները:

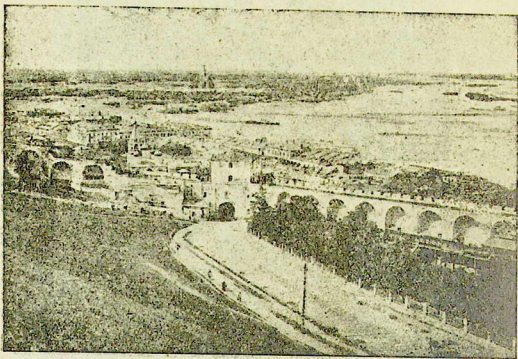
Նկ. 52. Լենինի տնվան համամիութենական գրադարան.

Նկ. 53. Լենինի մավղուելը.

Մոսկվան Միոթյան առևտրի սիրտն է. նա գտնվում է 11 յերկաթուղիների հանգույցում և ապրանքներ է մատակարարում ՊՍՀՄ-ի բոլոր մասերին: Այստեղ կենտրոնացած են պետական խոշոր տրեստները և սինդիկատները:

Նիժնի-Նովգորոդ, Յերկաթուղային և Ջրային ճանապարհների հանգույց. գտնվում է Ոկայի գետաբերանում, վորտեղ Ոկան խառնվում է Վոլգայի հետ: Գետային խոշոր նավահանգիստ: Արդյունագործական կենտրոն (մետաղագործական) նրա մոտ գտնվում է Սորմովոն (վագոնների և շոգեկառքերի գործարան) և Բալասնան (թղթի խոշոր ֆաբրիկա):

Նկ. 54. Նիժնի Նովգորոդ.

Կոստրոմա: Նավահանգիստ Վոլգայի վրա. փայտի առևտուր, վուշի արդյունադործություն:

Յարոսլավլ: Նավահանգիստ Վոլգայի վրա. Մոսկվա Արխանգելսկ յերկաթուղու վրա: Վուշի արդյունագործություն:

Տվիլի: Նավահանգիստ Վոլգայի վրա. տեքստիլ արդյունագործություն:

Իվանովո-Վոդենսենսկ, Բամբակի գործվածքների ամենախոշոր կենտրոնը, Սոսովետական Մանչխա տերս:

Տուլա: Մետաղագործութուն:

Ուսիսովո-Ջուլևկո: խոշոր տեքստիլային կենտրոն:

ԱՐԵՎՍՏՅԱՆ ՇՐՋԱՆ

Առիթմիկ Բարձրագույն հիմն

1. ԽՍՀՄ-ի բարեփոխման գործը Արևմտյան շրջանը. նրա արևմտյան կողմի վրա ոտար պետություններ կան:

2. Այս շրջանի մեջ վեր միութենական հանրապետությունն է մանուկ. գտեք նրա գլխավոր քաղաքը: Յուրյ տվեք հարևան շրջանները:

3. Գրեցեք գրքի բարեփոխման և նրա վրա գտեք շրջանի գլխավոր քաղաքները Մինսկ, Սմոլենսկ, Բրյանսկ, Գոմել, Վիտեբսկ. գետերը Դնեպր Պրիպյատ և Բելառուսիան վտակներով, Արևմտյան Գոմել:

Բնութագրում: Արևմտյան շրջանի մակերևութի մեծ մասը դաշտավայր է: Արևմտաօտոմ բարձրանում է Բելոռուսական բարձրությունը, իսկ արևելքում՝ Միջին ռուսական բարձրությունը: Ամենացածր մասը գտնվում է հարավում և կոչվում է Պոլսոյ: Պոլսոյն ծածկված է ընդարձակ ճահիճներով, այդ պատճառով բնակչությունն այստեղ շատ նոսր է և գյուղատնտեսությունն էլ զարգացած չէ: Կլիման Արևմտյան Յիվրոպայի խոնավ է ԽՍՀՄ-ի չոր կլիմաների միջին տեղն է բռնում: Միջնորոտային տեղումները հասնում են 550 — 600 միլլիմետրի. ձմեռը համեմատաբար մեղմ է (հունվարի միջին բարեխառնությունը — 6,5⁰ է, մինչդեռ հարևան կենտրոնական-արդյունագործական շրջանում նա հասնում է — 11⁰-ի):

Շրջանն ամբողջապես գտնվում է խառն անտառների զոնայում և սելանոդից գուրկ է:

Բնական հարստություններից աչքի յին ընկնում յերկաթաքանդակ և ֆոսֆորիտ, վորոնք ցածր վորակ ունեն: Սպիտակ ածուխի պաշարը մեծ չէ, վորովհետև գետերը յերկրի մակերևութի հարթ լինելու պատճառով դանդաղ են հոսում այսպիսով բնական պայմանները նպաստավոր չեն թե գյուղատնտեսության և թե արդյունագործության համար:

Ջրադրույթ: Արևմտյան շրջանի բնակչությունը բաղկացած է գլխավորապես բելոռուսներից, ռուսներից, հրեաներից և մասամբ լա-

*) Մանչխա տերս Անգլիայի բամբակի արդյունագործության կենտրոնն է:

առջին տեղերից մեկը: Կարճօրէն գործ և ածվում սպիրտ քաշելու, անասուններ կերակրելու համար: Լաչն չափով տարածված են վուժի և կանկալի մշակութայինը: Վուշը և կանկալը արտահանվում են: Հացահատիկները (համար և վարսակ) յերկրորդական նշանակութիւն ունեն շրջանի համար և չի բավականանում պակասորդը (մոտ 3 միլիոն կվինտալ) ներմուծվում և Ուկրաինայից և Կենտրոնական-սեանդային շրջանից:

Շնորհիվ առատ կերի (կարտոֆիլ, ցանովի խոտեր, բնական մարդադեղիններ), շրջանն ապահովված է պրոդուկտիվ անասուններով: Խոզաբուծութեամբ շրջանը բռնում և առաջին տեղը Միութիւն Յնվորդական մասում:

Չափազանց կարևոր նշանակութիւն ունի շրջանի տնտեսութեան համար անհատ: Գոռնիկով շուկաներին ափսի մոտ, քան հյուսիսի խուլ անկյունները, Արեմտեան շրջանը շատ վաղուց կարողացել է դարձապէս անհատին տնտեսութեամբ: Ծառեր կտրտել և գերանների փոխադրութիւնը գյուղացիների կարեորդարազանցներէից մեկն է:

Արդիւնաւորութիւնը հիմնվում է զախաւորապէս տեղական հում նյութի վրա: Ալսպէս որինակ, կարտոֆիլի հետ կապված է սպիրտի յիվ ոսլայի արդյունաբերութեամբ, խոզաբուծութեամբ տալիս է մեծ քանակութեամբ խոզամազ. վորով արեմտեան շրջանն առաջին տեղն է բռնում ՍՍՀՄ-ում: Սղսցարտնեհում սղսցում են տախտակ ու շինարարական ալ փայտեր, գործարաններում պատրաստում են մեծ քանակութեամբ լուցիի բաղը, փայտից ձյութ են հանում և ալլն կան նաեւ վուշի, բամբակի և բրդի գործարաններ: Ափսի կարեոր են ապակեղենի և ցեմենտի արտադրութեամբ:

Լուցիին, խոզամազը, վուշը, կանեիը, շինարարական փայտը, ցեմենտը և ապակեղենը ունեն համամիութենական նշանակութիւն:

Հնգամյա պլանը: Հնգամյա պլանն առանձնապէս ուշադրութիւն է դարձնում տեխնիկական կուլտուրաների և ցանովի խոտերի մակարդակի ընդարձակելու վրա. առաջինը պետք է մեծանա 30—400/0-ով, իսկ յերկրորդը նուշնիսկ 70—1000/0-ով: Հացահատիկներին հատկացրած մակարդակը համարյա անփոփոխ է մնում: Ծահիճների չորացնելը հերթական խնդիրներից մեկն է ամանավանդ վոր շրջանը գերբնակված է և դուշդացիութիւնը սակափահող է:

Հատկացրված 420 միլիոնի մեծ մասը ծախսվելու է արդիւնաւորութեան ալն ճուղերի վրա, վորոնք մշակում են տեղական հում նյութ բաց ալքաթող չի արվում և ալն ճուղերը, վորոնք բերովի հում նյութով են ալն ատում (մետաղադործական արդյունաբերութիւն):

ԳԼԽԱՎՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

Միևսկ. — Բեւոռուսիայի Միշ կենտրոնն է, հացի և փայտի առևտուր. կաշվի, հագուստի, կոշիկների և սպիրտի գործարաններ:

Սմոլենսկ. — Վարչական կենտրոն, յերկաթուղային հանգույց նալահանգիստ Դնեպրի վրա. փայտի, վուշի, հացի առևտուր. ողոցարաններ, հագուստեղենի, սպիրտի գործարաններ:

Բրյանսկ. — Յերկաթուղային հանգույց. նալահանգիստ Դնեպրի վրա: Բրյանսկի արդյունագործական ռայոնի կենտրոն (լուցկի, ցեմենտ, մեքենաներ, ապակեղեն, սղոցարաններ):

Վիսեբոկ. — Յերկաթուղային հանգույց: Հայտնի յե վուշի, կաշվի, կոշիկի, հագուստի, խոլամագի գործարաններով:

Դոմեյ. — Առևտրական և արդյունագործական կենտրոն:

I. ԼԵՆԻՆԳՐԱԴԻ (ԼՅՈՒՍԻՍ-ԱՐԵՎՍՏՅԱՆ) ՇՐՋԱՆ

Ա. խառանգ Բարեկի հետ

1. **ՊՍՆՄ**-ի քաղաքական քարտեզի վրա գտեք հյուսիս-արևմտյան շրջանը՝ ցույց տվեք հարևան շրջանները, սառ պետութիւնները և նրա ակերը վողողող ծովերը:

2. Մասշտաբի միջոցով իմացեք թե շրջանի հյուսիսային սահմանից մինչև հարավայինը քանի կիլոմետր է:

3. Ցույց տվեք Լենինգրադ — Մոսկվա, Լենինգրադ — Մուրմանսկ, Լենինգրադ — Պսկով — Վարչավա, Լենինգրադ — Վոլոգդա յերկաթուղիները:

4. Կարելի յե՞ Լենինգրադից և Մուրմանսկից ծովային ճանապարհով Ամերիկա գնալ:

5. Գրեք միջ զետեղված և հյուսիս-արևմտյան շրջանի քարտեզը. նրա վրա զբտեք Բարենցի և Սպիտակ ծովերը, Ֆիննական ծոցը, Լոդզգա, Ունգա, Բելոյի, Իսկեն, Զուգ լճերը. Նեվա, Սվիր, Վոլխով, Շեկանա, Կովմա, Վիտեբրա գետերը, Լենինգրադ, Պսկով, Նովոդոբրո, Պեթրովոզսկ, Ջերպովեց, Մուրմանսկ քաղաքները, Կրոնշտադտ ամրոցը (Ֆիննական ծոցում):

6. Շրջանի ուրվագծային քարտեզի վրա ծովերը ներկեցեք կապույտ գույնով, սահմանների վրայով կարմիր գիծ քաշեցեք և նշանակեցեք վերը հիշած անունները. գրեցեք սահմանակից պետութիւնների անունները:

Բնությունը. — Հյուսիս-արևմտյան շրջանը հյուսիսից հարավ ձգվում է 1,500 կիլոմետր. հյուսիսում նա բևեռային շրջանից անցնում է, իսկ հարավում հասնում է 57° հյուսիսային լայնութիւն, այսինքն համարյա մինչև Մոսկվայի լայնութիւնը:

Հյուսիսից հարավ այսչափ ձգված լինելով, Հյուսիս-արևմտյան շրջանը իր բնությամբ և մարդու տնտեսական գործունեությամբ, բնականաբար, չի կարող միատեսակ լինել: Նա բաժանվում և հետևյալ յերեք մասերի՝ Կոլա քերակղզի, Կաբելիս և հարավային մաս, վորը լճերի շատությամբ պատճառով կոչվում և Լճերի յերկիր:

ԿՈԼԱ ԹԵՐԱԿԴՁԻ

Կոլա թերակղզին, բացառությամբ իր հարավային անտառապատ շրջանների, տունդրային զոնայում և գտնվում. այդ պատճառով նա ունի ցուրտ, դաժան կլիմա և տունդրային, քարքարոտ հող: Համեմատաբար մեղմ կլիմա ունի Մուրմանի ծովափը. Գոլֆշտրոմ տաք հո-

Նկ. 57. Պամորներ.

սանքը վողողում և այս մասը և նրա կլիման այնքան մեղմացնում, վոր բեկուային շրջանից հյուսիս ծովը չերեք չի սառնում: Թերակղզու բնական պայմանները յերկրագործության համար այնքան տնայապատ են, վոր վարելահողերը կազմում են նրա ամբողջ մակարդակի հագիվ 1 % -ը:

Բնակչությունը.— Կոլա թերակղզու բնակչությունը շատ նոսր և (ինչո՞ւ), բայց հենց այդ քիչ բնակչությունն անգամ չի կարողանում իր սեփական հացով բավարարվել և ապրում և զլխավորապես բերովի հացով:

Թերակղզու ներսն ապրում են լոպարները, վորոնք գեղին

ցեղին ևն պատկանում: Նրանք ձմեռը իրենց յեղջերուների հետ քոչում են տեղից տեղ, իսկ ամառը, թողնելով յեղջերուներին տնխնամ, ուղևորվում են ծովափ և պարապում ձկնորսությամբ:

Մուրմանի ծովափին, գլխավորապես ամառը, ապրում ևն ռուսները—«պամորները», վորոնք իսկական ձկնորսներ են:

Զբաղմունքը.— Թերակղզու բնակիչները գլխավորապես ձկնորսությամբ են պարապում:

Նկ. 58. Կարեւններ.

Դիւթաւոր ձկնորսարանները գտնւում են Մուրմանի ծովափին:

Այստեղ վորսում են մեծ քանակութեամբ փողոշներ (տրեսկա), վորը հլուսխապին յերկրների բնակչութեան սիրած կերակուրն և Չուկը վորսում են կարթերով, վորոնք հազարներով ամբարցրած են լինում 3—5 կիլոմետր ճերկարութեան ունեցող պարանների վրա: Ձկների գլուխները կտրում են, չորացնում են և պահում ձմեռվա համար: Ըարդից «ձկան չուկ են ստանում, իսկ մարմինը տակառների մեջ աղում են և փոխադրում Արխանգելսկ վաճառելու համար: Շոգենաւերը շորջում են ձկնորսարանները և թողնում աչնտեղ ալլուր, աղ և ալլ ապրանքներ, իսկ փոխարենը վերցնում են ձուկ:

Բացի փողոշից Բարենցի ծովում վորսում են տառեխ, սալմոն, փոկ և այլն: Փոկի կաշվից լավ պայուսակներ են ստացւում: Մեծ քանակութեամբ ձուկ վորսում են նաեւ Սպիտակ ծովում:

Ճիշտ և հլուսխալին Բեկոալին ծովը ձկներով շատ հարուստ և, բայց մեր ձկնորսները նրանց չեն կարողանում ոգտագործել, վորովհետեւ հար-

Նկ. 59. Լոպար.

մար նազվեր չունենէ: Առաջառտալոր նազվերով ծովափից շատ հեռու գնալ չի կարելի: Բնեռային ծովում հաճախ կատաղի փոթորիկներ են լինում: Նորվեգացիներն ու անգլիացիները լավ նազիր և ձկնորսական հարմար պարագաներ ունեն. այդ պատճառով նրանք կարողանում են բաց ծով դուրս գալ և մեծ քանակութեամբ փողոջ վորսալ: Յերբեմն ել ոգտվելով իրենց նազիւրի արագութեանից մտնում են մեր ծովերը և ձուկ վորսում:

Ինչպես ասացինք, Կոլա թերակղզու հարավային մասը ծածկված է անտառներով, այդ պատճառով բնակիչների համար նշանակութուն ունի նաև անտառի արդյունաբերութունը: Վերջին տարիներս, Մուրմանի լեռնաթուղին անցկացնելուց հետո, լեռանդուն կերպով սկսել են այս անտառները շահագործել:

ԿԱՐԵԼԻԱ

Կարելիան գտնվում է Կոլա թերակղզուց հարավ, փշատերև անտառների զոնայում, այդ պատճառով կլիման այստեղ յերկրագործության համար ավելի նպաստավոր է, քան թե Կոլա թերակղզու վրա: Միջին տարեկան քառիսառնութունը կազմում է մոտ $+2^{\circ}$, մթնոլորտային տեղումները հասնում են 300—500 միլիմետրի: Բալտիկ ծովը գոլՖշտրոմ տաք հոսանքը և յերկրում ցրված բազմաթիւ լճերը մեղմացնում են կլիման: Բայց վորովհետև հողը յերբի չի, այդ պատճառով բնակիչների գլխավոր պարագաները վոշթի յերկրագործութունն է, ալ անտառի արդյունաբերութունը:

Կարելիան անտառների աշխարհ է. նրա ամբողջ մակարդակի 84% -ը ծածկված է անտառներով, 9% -ը խոտանարքով և հաղիվ 7% -ը վարելահողերով:

Բնակիչները բաղկացած են գլխավորապես ռուսներից յեվ կաբելներից, վորոնց խոշոր մասը զբաղվում է անտառի արդյունաբերութեամբ: Նրանք կտրտում են ծառերը և կերանները յերկաթուղով կամ յետերով փոխադրում են սոցցարաններ: Այստեղ պատրաստում են տախտակ և շինարարական ալ փայտեղեն, վորոնց կամ արտասանման են ուղարկում կամ փոխադրում ՈՍՀՄ-ի այն շրջանները, վորոնք փայտի կարիք ունեն: Կարելիայում կան և այնպիսի գործարաններ, վորտեղ փայտից թուղթ են պատրաստում: Ներկայումս կառուցվում են թղթի նոր գործարաններ, վորոնցից ամենամեծը լինելու յի Կոնգոպոգայի շրջանում: Կոնգոպոգայի գործարանն արդեն պատրաստ է և տարեկան կտա մեղ մոտ 250 հազար տոն թուղթ:

Անտառները հարուստ են աղվամաղ դադաններով ու թուչուններ:

քով, իսկ զետերը և լճերը՝ զանազան ձկներով: Բնակչության մի վորոշ մասն էլ պարապում և վորսորդությամբ և ձկնորսությամբ:

Բայց անտառի արդյունաբերությունը, ինչպես և յերկրագործությունը, անասնապահությունը, վորսորդությունն ու ձկնորսությունը, չեն բավարարում բնակչության կարիքներին. այդ պատճառով մեծ քանակությամբ աշխատավորներ ամեն տարի գնում են յերկաթուղու վրա ծառայելու. այստեղ նրանք նավեր են բարձում, բեռներ են դատարկում և այլն:

Կարելիայի միջով հարավից դեպի հյուսիս անցնում է Մուրմանի յերկաթուղին, վորը սկսվում է Լենինգրադից և վերջանում է Մուրմանսկ քաղաքում: Այս նույն շրջանով է անցնում Մարինյան ջրային սխտամբ, վորով յերթեկեկում են մեծ քանակությամբ ապրանքատար նավեր: Այդ նավերը դեպի Լենինգրադ փոխադրում են փայտ, նավթ, աղ և այլն, իսկ Լենինգրադից ԽՍՀՄ-ի զանազան մասերի համար գործարանային ապրանքներ, որինակ, կրկնակոշիկներ, հեռախոսի խողովակներ, մեքենաներ և այլն:

ԼՃԵՐԻ ՅԵՐԿԻՐԸ

Հյուսիս-արևմտյան շրջանի հարավային մասը, ինչպես ասացինք, շատ հարուստ է լճերով և դրա համար էլ նա կոչվում է Լճերի յերկիր:

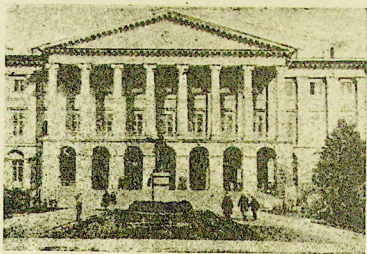
Հողը բերրի չէ, բայց կլիմայական պայմանները յերկրագործության համար բավական նպաստավոր են: Առլանտյան ովկիանոսի մոտիկության պատճառով ձմեռն այստեղ խիստ չէ, իսկ ամառը՝ շոգ: Մթնոլորտային տեղումները հասնում են մոտ 500 միլլիմետրի:

Անտառներն ընդարձակ տարածություն են բռնում, մանավանդ Նովգորոդի և Ջերեպովեցի շրջաններում: Այդ անտառները բաղկացած են գլխավորապես յեղևնիներից, վորոնց հետ խառն աճում են նաև սաղարթավոր ծառեր: Անտառներում շատ կան աղվամազ զազաններ և թռչուններ, իսկ լճերում՝ ձկներ:

Բնակիչները.— Բնակիչները բաղկացած են գլխավորապես ուսուներից, կան քիչ թվով նաև կարելներ, եստեր և լատիշներ: Բնակչությունն խիտ չէ և անհավասար է տարածված. խիտ բնակչություն ունի Լենինգրադի շրջանը:

Առևտրացանքը.— Լճերի յերկրում բնակչությունը գլխավորապես յերկրագործությամբ և զբաղվում. ցանում են հաճար և վարսակ, բայց բերքը չի բավականանում: Առանձին ուշադրություն են դարձնում վուեի մշակության վրա: Վուշը լավ թելիկներ է տալիս և պատերազմից առաջ մեծ քանակությամբ արտահանվում էր:

Լենինգրադի շրջանում զարգացել և բանջարաբուծությունը և կաթնատնտեսությունը, վորը Լենինգրադի բնակչությանը մատակարարում և թարմ բանջարեղեն և կաթնեղեն:

Նկ. 60. Լենինգրադի Մոսկովի և Լենինի արձանը.

Բնակչության ոժանդակ պարապմունքներից կարևոր և հիշել անտառային տաղյուճաբերությունը: Գյուղացիները կտրտում են ծառերը և գերանները գետերով փոխադրում, ածուխ են այրում, ձյուղ են ստանում, պատրաստում եր տակառներ, սահնակներ, նավակներ և այլն: Նրանք զբաղվում են նաև վորսորդությամբ և ձկնորսությամբ:

Շատերն ել գնում են քաղաք աշխատանքի, մանավանդ շատ մարդ և գրավում Լենինգրադը:

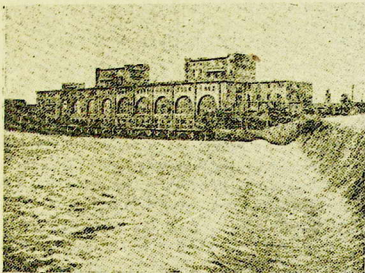
Ֆաբրիկա-գործարանային տաղյուճաբերությունը կենտրոնացած և զլխավորապես Լենինգրադում և նրա շրջակայքում:

Լենինգրադը ներկայումս ամբողջ ԽՍՀՄ-ում յերկրորդ արդյունագործական կենտրոնն և Մոսկվայից հետո, բայց վորպես առևտրական նավահանգիստ արտաքին առևտրի տեսակետից առաջինն և: Լենինգրադում և կենտրոնացած մեր ծանր ինդուստրիայի աչքի ընկնող մասը՝ «Բոլշեևիկ», «Կարմիր Պուտիլովեց» և այլ պետական խոշոր գործարաններով: «Կարմիր Պուտիլովեցը» 1924 թ. տվեց առևտրական տրակտորները, վոր յայնքան կարևոր են մեր գյուղատնտեսության համար: Լենինգրադում են գտնվում հսկայական նավաշինարաններ, վորտեղ պատրաստում են ռազմական և առևտրական նավեր: Մեծ հռչակ ունի ճենապակիու գործարանը, վորի համար որինակներ

են պատրաստում հալտնի գեղարվեստագետներ, իսկ գործարանի ապրանքները ուղարկում են արտասահմանյան ցուցահանդեսները և մեծ հաջողութիւն են ունենում: Լինինգրադում գտնվում է ռետինի ֆաբրիկան՝ «Կրասնի տրեուգոնիկը», վորը պատրաստում է ամբողջ ԽՍՀՄ-ի համար կրկնակոշիկներ, ավտոմոբիլի շիններ, ռետինե խողովակներ, դնդակներ և այլն: Հայտնի չեն նաև «Դրուժնալա գորկա» ապակե գործարանը, ելեկտրամեքենաշինարարական տրեստը՝ «Ելեկտրիկ», «Ելեկտրոսիլա» և այլ գործարաններով, ինչպէս և ելեկտրատեխնիկական տրեստը, վորը իր «Սվետլանա» գործարանում պատրաստում է ելեկտրական լապտերներ և այլն:

Կան և ուրիշ շատ գործարաններ ու ֆաբրիկաներ:

Լճերի լերկրի ուրիշ գործարաններից կարևոր է հիշել ապակու և լուցկու գործարանները, վորոնք գտնվում են Նովոգորոդի շրջանում:

Նկ. 61. Վոլխովի հիդրոէլեկտր. կայանը.

Հյուսիս-արևմտյան օբր-
ջանի նօսնակութիւնը
ամբողջ ԽՍՀՄ-ի համար

Հյուսիս-արևմտյան շրջանի ալ տաքին առե-
տուրը և արդյունագործութիւնը համամիու-
թենական նշանակութիւն ունեն:

Գտնվելով ԽՍՀՄ-ի հյուսիս-արևմտյան ան-
կունում, այս շրջանը Բալտիկ և Հյուս. Բևեռային ծովերի վրայով
առևտրական մեծ հարաբերութիւն ունի Արևմտյան Յեվրոպայի ար-
շյունագործական յերկրների, Անգլիայի, Գերմանիայի, Ֆրանսիայի,
Բելգիայի հետ. մշուս կողմից նա Վոլգա—Նեվա ջրային սիստեմով
կապվում է վոչ միայն Յեվրոպական մասի միջին շրջանների հետ,

այլ և Ուրալի, Կասպից ծովի, Միջին ասիայի, Պարսկաստանի և Կովկասի արևելյան ափերի հետ (Բագու, Մախաչ-Կալա):

Շրջանի արդունադործության նշանակության մասին արդեն խոսեցինք, հիշենք միայն, վոր Լենինգրադում կան այնպիսի գործարաններ, վորոնք միակն են ամբողջ ՌՍՀՄ-ում:

Սելեքտիվիկացիա. — Հյուսիս-արևմտյան շրջանում ներկայումս աշխատում են հետևյալ ելենկտրակայանները՝

1. «Կրասնի ոկտյարը», գտնվում է Լենինգրադի մոտ, աշխատում է տորֆով:

2. «Վոլիսովստրոյ», գտնվում է Լենինգրադից մոտ 110 կիլոմետր հեռու, Վոլիսով գետի վրա. աշխատում է սպիտակ ածուխով:

Կարելիաում արդեն վերջացել է «Կոնդոստրոյ» հիդրոէլեկտրակայանը, Կոնդոստրոյի մոտ, Պետրոգրադոսկից 55 կիլոմետր հեռավորության վրա:

Կառուցվում է «Սվիրստրոյը», Սվիր գետի վրա:

ԳԼԽԱՎՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

Լենինգրադ. — Նախկին մայրաքաղաք. Մոսկվայից հետո բնակիչների թվով ամենամեծն է: Առևտուր արևմտյան Յիվրոպայի հետ: Նրա վրայով արտահանվում է փայտեղեն, վուշ, հաց. ներմուծվում են՝ մեքենաներ, քարածուխ, բամբակ, ջուտ, կաուչուկ: Յերկաթուղային կարևոր հանգույց է: Արդյունադործական խոշոր կենտրոն: Միութենական նշանակություն ունեցող կուլտուրական կենտրոն:

Կրոնեստադ. — Ռազմա-ծովային ամրոց է, պաշտպանում է Լենինգրադը ծովի կողմից:

Պսկով. — Վուշի մթերում արտահանության համար: Սղոցարաններ, կաշվի և այլ գործարաններ:

Նովոգորոդ. — Վուշի մթերում արտահանության համար: Սղոցարաններ, փայտագործական արդյունաբերություն:

Պետրոգրադսկ. — Կարելիայի Ինքն. հանրապետության կենտրոնը: Գտնվում է Մուրմանսկ տանող չերկաթուղու վրա:

Մուրմանսկ. — Նավահանգիստ է. նրա վրայով ներմուծվում է բամբակ Ամերիկայից:

Բորովիչի. — Կերամիկա, սղոցարաններ, թղթի, կաշվի գործարաններ:

ՀՅՈՒՍԻՍ-ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՇՐՋԱՆ

Ա.Օլստասանի Բարեկի վրա

1. ԽՍՀՄ-ի քարտեզի վրա գտեք Հյուսիս-արևելյան շրջանը: Ցույց տվեք նրա հարևան շրջանները:

2. Նույն քարտեզի վրա գտեք:

ա) Սպիտակ, Բարենցի և Կարայի ծովերը, Կոլդուև, Վայգաչ և Նոր-Յեկերի կղզիները, Կանին թերակղզին, Պեչորա, Հյուսիս. Դվինա գետերը:

բ) Արխանգելսկի, Վոլոգդա, Վելիկի Ուստյուգ, Ուստ-Սիստոլսկի, Կոտլաս քաղաքները:

3. Համար քարտեզի վրա շրջանի ծովերը ներկեցե՞ք կաղույտ գույնով, սահմանները վրայով կարմիր գիծ քաշեցե՞ք: Նշանակեցե՞ք վերը հիշած անունները:

Հյուսիս-արևելյան շրջանի մակերևույթը, բացառությամբ մի քանի աննշան բարձրությունների, դաշտավայր է, վորը թեքված է դեպի Հյուսիսային Բևեռային ծովը: Հենց այդ ուղղությամբ էլ հոսում են շրջանի գետերը՝ Ունգան, Հյուսիս. Դվինան, Մեզենը և Պեչորան:

Շրջանի հյուսիսային մասը բռնված է ընդարձակ սուևդրաներով, վորոնք արևելքում հասնում են մինչև Ուրալյան լեռնաշղթան: Տունդրաների կլիման շատ խիստ է. միջին տարեկան բարեխառնությունը 4° է. գետերը յերկար ժամանակ սառած են մնում (Պեչորան սառուցյով ծածկված է մնում 200 ուր): Այսպիսի պայմաններում, բնականաբար, մարդիկ չեն կարող յերկրագործությունը պարապել. այդ է պատճառը, վոր տունդրաներում շատ քիչ մարդ է ապրում. կարելի չե անցնել տասնյակ ու հարյուրավոր կիլոմետրեր և չպատահել վոչ մարդու, վոչ էլ նրա բնակարանին:

Տունդրաներից հարավ սկսվում է անտառների շրջանը՝ ապագան: Այստեղ անտառներն ընդարձակ տարածություն են բռնում և բաղկացած են դլխավորապես փշատերև ծառերից, վորոնց մեջ գերակշռում են լեղենին ու սոճին: Շատ անտառների կան մանավանդ Պեչորայի ավազանում: Պեչորայի ավազանը լեղենի անտառների աշխարհ է: Այստեղ այժմ էլ կարելի չե գտնել այնպիսի հսկա ծառեր, վորոնցից նավի կայմեր են շինում: Շրջանի դլխավոր հարստությունն այս անտառներն են: Բնակիչները ծառերը կտրատում են և գերանները լաստերով փոխադրում գետերի գետարեքանները, վորտեղ գտնվում են սղոցարաններ. Այդ սղոցարաններում պատրաստում են արտասահման ուղարկելու համար շինարարական փայտեղեն և ապա նավերով փոխադրում Արևմտյան Սիվերովա, գլխավորապես Անգլիա, Դերմանիա և այլն:

ԲՆԱԿԿՆՈՐԵՐ

Հյուսիս--արևելյան շրջանը ԽՍՀՄ-ի Յեվ-
րոպական մասի շրջանների մեջ տերրիտորիա-
յով ամենամեծն է, բայց բնակիչների թվով՝ ամենափոքրը։ Միջին
հաշվով ամեն մի քառակուսի կիլոմետր տարածության վրա ապրում
է ընդամենը 2 մարդ։ Նոսր բնակչություն ունի, մանավանդ, Պեչո-
րայի ավազանը։

Բնակիչների մեծ մասը ռուսներ են բացի ռուսներից այստեղ
ապրում են նաև ֆիննական ժողովուրդներ—սամոյդներ և կոմի (զեր-
յացիներ)։

Կոմի (զերյացիները) կաղմել
են ինքնավար շրջան, վորի գըլ-
խավոր քաղաքն է Ուս-Սիսլովկա։
Քաղաքային բնակչությունը
100%-ից էլ պակաս է։ Այսպիսով
շրջանն իր բնակչության բնույ-
թով գյուղացիական կարելի չէ
համարել։

Ջրալուսնի։ Ինչպես ասա-
ցինք, Հյուսիս-արևելյան շրջանի
գլխավոր հարստությունը ան-
տառներն են, վորոնք ընդուն են
մոտ 55 մի իոն հեկտար տարա-
ծություն։ Այդ անտառները կաղ-
մում են ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական
մասի անտառների $\frac{1}{3}$ -ը և ավելի
մեծ են, քան Նորվեգիայի, Շվե-
դիայի և Ֆինլանդիայի մակար-
դակը միասին վերցրած։

Անտառների առատության
պատճառով զարգացել է անտա-
ռային արդյունաբերությունը։

Գետերի գետաբերաններում շինված են սղոցարաններ, մանա-
վանդ Հյուս. Դվինայի գետաբերանում և Ուեգա քաղաքում։ Այդ գոր-
ծարաններում տախտակ ու գերաններ են քաշում և Արխանգելսկի
վրայով փոխադրում գլխավորապես արտասահման։ Գյուղացիները վար-
ձով կտրում են անտառը, գերանները լաստերով փոխադրում են գոր-
ծարանները, մտնում են սղոցարաններն աշխատելու։ Հատերն էլ սոճի
ծառերի կոճղերից խեժ են ստանում և տակառներով ուղարկում Ար-

Նկ 63. Կոմի (զերյացիներ)։

խանգելակ, ալստեղից ել փոխադրում են գործարանները, վորտեղ ալդ խեժից սկիպիտար են պատրաստում:

Նկ. 64. Սամոհյներ.

Վոլոգդայի և Հյուս. Դվինայի նահանգներում շատ գյուղացիներ վուշից գործում են ընտիր հաշիաներ և սրբիչներ, փայտից պատրաստում են տուփեր և ալլն:

Հյուսիս արևելյան շրջանում չերկրագործությունը բնական աննպաստ պայմանների պատճառով զարգացած չի: Ցանում են հաճար, վարսակ և գարի, բայց սեփական հացը չի բավականանում և տարվա ընթացքում գործածվող հացի 50%-ը բերվում է ուրիշ շրջաններից: Ավելի կարևոր նշանակություն ունի վուշը. Հյուսիսային Դվինայի նահանգում կա մի մեծ ֆաբրիկա, վորտեղ մեծ քանակությամբ քաթան են գործում:

Բնական պայմաններն ավելի նպաստավոր են անասնապահության համար, վորովհետև գետերի հովիտներում բնական ընդարձակ արոտատեղեր ու խոտահարքեր կան: Պահում են մեծ քանակությամբ լաթնատու կովեր, վորոնք կոչվում են խոլոգորյան: Շրջանում կան

յուղի գործարաններ, վորտեղ ընտիր լուղ են պատրաստում. հայտնի ժանապանդ Վոլոգդայի լուղը, վորը մեծ ընդունելութիւն ունի վոչ միայն Մոսկվայում և Լենինգրադում, այլև արտասահմանյան շուկաներում:

Շրջանի վորոշ մասերի համար կարևոր նշանակութիւն ունեն ձկնորսութիւնը և վորսորդութիւնը, իսկ տունդրաների սամոնդների համար՝ յեղօքապահութիւնը:

Շրջանի տնտեսական կյանքի համար կարևոր նշանակութիւն ունեն ջրային (գետային) ճանապարհները. Հյուսիսային Դվինայի Սուխոնա վտակը և Մարինյան սիստեմը միացնող ջրանցքները բարելավելու դեպքում, շրջանը կկապվի Բալտիկ ծովի հետ. իսկ Հյուսիսային Վիչկգդա վտակը և Կաման միացնող ջրանցքը վերանորոգելու դեպքում, նա կկապվի նաև Ուրալի հետ: Ծրագրված և միացնել Պիչորան Կամայի հետ. աշխատանքներն արդեն սկսված են:

Ծրագրված և հնգամյակի ընթացքում անցկացնել նաև միջանի յերկաթուղիներ:

Անտառային տնտեսութիւնը բարձրացնելու համար հնդամյա պլանի համաձայն ծախսվելու յե 300 միլիոն ռուբլի:

ԳԼԽԱՎՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

Հյուսիս-արեւելյան շրջանի քաղաքները ամբողջապես ջրային ճանապարհների հետ են կապված:

Արխանգելսկ. — Գտնվում և Հյուս. Դվինայի գետաբերանի մոտ: Փայտի արտահանութեան խոշոր նավահանգիստ. արտահանվում և նաև վուշ, կաշի, մորթի և սիրիրական հաց: Շրջանի համար նրա վրայով ներմուծվում և քարածուխ, մեքենաներ, բրինձ, թիյ, և ձուկ: Ունի մոտ 30 սզոցարան:

Վոլոգդա. — Յերկաթուղիների հանգույց. յուղի գործարաններ:

Վելիկի-Ուսյուգ — Մորթիների պատրաստութիւն:

Ուս Սիսլովսկ — Կոմի շրջանի կենտրոն, Մորթիների պատրաստութիւն:

Կոսլա — Վլատկա-Կոտլաս յերկաթուղու վերջին կետն և:

ՎՅԱՏԿԱՎԵՏԼՈՒԳԱՅԻ ՇՐՋԱՆ

Վլատկա-Վետուզաչի շրջանը գտնվում և Կենտրոնական-արլյու-նագործական և Ուրալյան շրջանների միջև, Վլատկա և Վետուզա գետերի ավազաններում: Այդ գետերից Վլատկան թափվում և Կամայի մեջ, իսկ Վետուզան, ուղղակի Վոլգայի մեջ:

կլիման խիստ է. դեռերը մոտ 170 որ սառած են մնում: Հողը բերրի է: Յերկրի ամբողջ մակարդակի 55⁰/₀-ը ծածկված է անսառով, վորը շրջանի գլխավոր հարստությունն է կազմում:

Վյատկա-Վեալուգայի շրջանը շինարարական փայտ և մատակարարում Միջին-Վոլգայի, Ստորին-Վոլգայի շրջաններին, Դոնբասին, Հյուս. Կովկասին, Նույնիսկ Բազլին և Կրասնոդոսկին (Կասպից ծովի ափին)

Բնակիչներն են ռուսները, վոսյակները, քարաբները, պեմյակները և Մաքի (չերեմիսները):

Նրանց գլխավոր զբաղմունքն է վայսի գործը, յերկագործությունը և ճնայնագործությունը:

Յերկրագործությունը զարգացած է. հաճախ բավականանում է բայց ցորենը ներմուծվում է: Ավելի կարևոր նշանակություն ունի վուռի մշակությունը: Վուշն ուղարկվում է Կենտր.-արդյունաբերական շրջանը:

Շրջանի բնակչության համար փայտի գործը մեծ նշանակություն ունի, վորովհետև բազմաթիվ գյուղացիներ կտրում են ծառերը և գերանները գետերով փոխադրում:

Արդյունագործությունը շատ թույլ է. համամիութենական նշանակություն ունի լուցկու և մորթու արդյունագործությունը: Քաղաքային բնակչության տոկոսով շրջանը վերջին տեղն է բռնում Միության յեղբորական մասում: Դա ցույց է տալիս, վոր շրջանում դարգացած է վոշ միայն արդյունագործությունը, այլև անվտուրը:

Գյուղատնտեսության և արդյունագործության հետամնացության պատճառով շրջանում զարգացել է ճնայնագործությունը: Պատրաստում են գեղաներ, մետաղի իրեր, կահկարասիք, դպրոցական պիտույքներ և այլն: Բացի այդ՝ բազմաթիվ գյուղացիներ աշխատանքի լին գնում Ուրալի և Կենտրոնական-արդյունագործական շրջանների գործարանները և շատերը դրանցից այլևս գյուղ չեն վերադառնում:

Այս հնգամյակում շրջանին հատկացրած է 143 միլիոն ռուբլի, վորը ծախսվելու լի սղոցարաններ, թղթի և անտառաքիմիական գործարաններ հիմնելու համար: Գյուղատնտեսության ասպարիզում զարգանալու լի վուռի մշակությունը, խոտացանումը և անասնապահությունը (պանրի և յուղի արտադրություն):

ԳԼԽԱՎՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

Վլասկա. Յերկաթուղային հանգուլց: Կաշվի գործարան, լուցկու-
ֆաբրիկա, սպորտարաններ:

Իմելսկ Վոյապենների ինքնավար շրջանի կենտրոն: Մետաղա-
գործություն և կաշվի գործարաններ:

Կրասնոկոլեայսկ. Մարիյական ինքնավար շրջանի կենտրոն:

ՈՒՐԱԼՅԱՆ ՇՐՋԱՆ

Առխաասանի Բարսեղի վրա

1. Քարակղի վրա ցույց տվեք Ուրալյան շրջանը*)
2. Ուրալյան լեռնաշղթան այդ շրջանի մեջ ինչ ուղղությամբ է ձգվում:
3. Գտեք հարևան շրջանները:
4. Ցույց տվեք այն գետերը, վտրոնք սկսվում են Ուրալյան լեռներից և հոսում
են գետի արևելք ու արեմուտք: Այդ գետերը Միուլթյան վոյ գլխավոր գետերի վտակ-
ներն են:
5. Բաշկիրական ԻՍՖՆ սահմանների վրայով կարմիր գիծ քաշեցեք. նրա մայ-
րաքաղաքի անունն ընդգծեցեք:
6. Շրջանի յերկաթուղիները վոր քաղաքների վրայով են անցնում:

Ուրալյան շրջանն ահագին տարածություն և բռնում Ասիայի և
Յիվրոպայի սահմանում և կարծես Միուլթյան Յիվրոպական մասը
միացնում և Ասիական հետ:

Թեպետ Ուրալյան շրջանի բնակչություն մեծ մասը գյուղատըն-
տեսություն է պարապում և գյուղատնտեսությունն իր արտադրանքի
արժեքությունը գերազանցում է արդյունաբերությունը, բայց և այն-
պես այդ շրջանը համարվում է ավելի շուտ արդյունաբերական, քան
գյուղատնտեսական. գյուղատնտեսությունն արտադրանքի մոտ 7/8-ը
մնում է շրջանում, մինչդեռ արդյունաբերության արտադրանքի 3/4-ից
ավելին շրջանից արտահանվում է: Այսպիսով Միուլթյան ժողովրդական
սեփեսություն մեծ Ուրալյան շրջանի կառավոր սեղ է բռնում վորպես ար-
դյունագործական, հասկապես լեռնագործարանային շրջան:

Բնությունը Ամբողջ շրջանի միջով հյուսիսից դեպի հարավ ձգ-
վում է Ուրալյան լեռնաշղթան, վորը բաղկացած է միջանի գուղահեռ
շղթաներից: Ուրալյան լեռները կազմում են մի ջրբաժան գիծ Միու-
լթյան Յիվրոպական մասի գետերի և Ուրի ավազանի միջև: Ունենալով

*) Ուրալյան շրջանը ներկայումս տարբերվում է սեպտյանի գծած շրջանից.
այժմ Ուրալյան շրջանի կցված է նաև Ուրի շրջանի մի մասը, իսկ Բաշկիրական
հանրապետությունը հանված է:

շատ հին ծագում, այդ լեռնաշղթան ջրի և մթնոլորտի աղդեցությունից ալյնքան և քայքայվել և մաշվել, վոր շատ տեղ, մանավանդ միջին մասում, նա կորցրել և լեռնալին լանդշաֆտի բնույթը և լուրջ արգելք չի հանդիսանում բնակիչներին հարաբերության համար:

Նկ. 66. Վոդուխեր.

Հյուսիսից դեպի հարավ ձգված լինելով ավելի քան 1.500 կիլոմետր, Ուրալյան շրջանն իր տարբեր մասերում միևնույն բնական պայմանները չունի: Հյուսիսային մասն ունի դաժան կլիմա. այստեղ Հյուսիսային Բևեռային ծովի կողմից փչում են ցուրտ քամիներ և սառնամանիքները հասնում են մինչև -40° : Հողը բերրի չէ: Անտառները գլխավորապես փեաօսերիկ են և բաղկացած են յեղենուց և սոճուց:

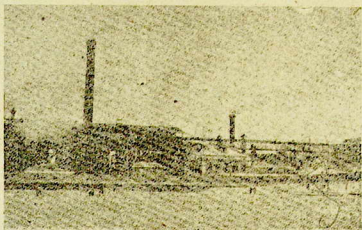
Շրջանի միջին մասում բնական պայմաններն ավելի նպաստավոր են. միջին տարեկան բարեխառնությունը հասնում է մինչև $+2^{\circ}$ -ի բայց կլիմայի սուր տատանումները վատ աղդեցություն են անում կուլտուրական բույսերի, մանավանդ աշնանացան հացահատիկների վրա, վորոնք ձմեռները յերբեմն ցրտատար են լինում, իսկ բանջարեղենը կարճ ամառվա ընթացքում յերբեմն չի հասնում: Այստեղ հողը նույնպես բերրի չէ:

Հարավային մասը չոր է, ամառը շատ շոգ է լինում և յերբեմն ցանքսերը յերաշտից փնասվում են: Այստեղ քամիները փչում են գլխավորապես Կազակստանի չոր տափաստանների և Միջին Ասիայի կողմից և իրենց հետ աննշան խոնավություն են բերում:

Հողն ավելի արգավանդ է, քան թե Ուրալյան շրջանի մյուս մասերում, վորովհետև տեղ-տեղ պատահում են ընդարձակ սևահողեր:

Այդ պատճառով եւ հացի բերքն այստեղ այնքան մեծ է, վոր մի մասն արտահանվում է:

Բնական հարստություններ. Ուրալի բնական հարստությունները մեծ են ու բազմազան: Այդ հանքերի մեջ առաջին տեղը բռնում է յերկարահանքը, վորից հսկայական լեռներ են գոյացել (Մագնիտնայա, Բլագոդատ, Վիսոկայա): Ուրալի լեռկաթահանքը վորակով առաջինն է ամբողջ Միուսթյան մեջ:

Նկ. 67. Մետալուրգիական գործարան Ուրալում.

Ուրալի արեւելյան լանջերը հարուստ են պղնձահանքով, վորի մեջ չերբեմն պատահում են վոսկի և արծաթ:

Ուրալը հարուստ է նաեւ վոսկով և պլատինով. Պլատինի համաշխարհային պաշարի մոտ 90⁰/₁₀-ը գտնվում է Ուրալում: Տարեկան ստացվում է 5—6 հազար կիլոգրամ պլատին, վորի մեկ կիլոգրամն արժէ 2500 ռուբլի:

Մուս մետաղներից հիշենք քրոմը, կոբալտը, նիկկելը, ցինկը:

Ուրալում է գտնվում Միուսթյան ամենամեծ պաշար ունեցող աղահանքերից մեկը, վորը բավական մեծ տարածություն է բռնում: Հետազոտելով այդ տարածության միայն ¹/₃₅ մասը, գտել են, վոր այդչափ տեղում պարունակվում է մոտ 1.600 միլիոն տոնն աղ, վորից 100 տարվա ընթացքում ստացվել է միայն 35 միլիոն տոնն: Այդ աղահանքերի կողքին (Սուլիկամսկ քաղաքի մոտ) գտնվում է նաեւ մեծ կալիումակաճ աղեր, վորով վարելահողերը պարարտացնում են:

Սուլիկամսկի աղահանքերի մոտ գտնվում է Բարաձուխ, վորը սահայն կոքս չի տալիս և հետևապես մետալուրգիայի համար մեծ նշա-

նակությունն չունի: Ուրախ աչքի յե ընկնում նաև թանգարժեք քարերի պաշարով: Իր գեղեցկութեամբ համաշխարհային հռչակ ունի մանավանդ գրեուխսը (Սվերզլովսկի մոտ):

1929 թվին Ձուսովսկիյե-գորոդկի քաղաքի մոտ գտնվեց նավթ: Բնակչությունը. — 1926 թ. մարդահամարի տվյալների համաձայն Ուրալի շրջանի բնակչության խոշոր մասը (90%-ը) ռուսներ են՝ այնուհետև աչքի յեն ընկնում րաքաղները և բաշկիրները (30%), պեմյակները (20%), Շրջանի հյուսիս-արևելյան մասում ապրում են աստ-յակները, վոգուլները, սամոդեդները և այլ ցեղեր:

Բնակչությունը կենտրոնացած է գլխավորապես շրջանի միջին մասում, վորտեղ զարգացած է արդյունադործությունը: Այստեղ մի քառակուսի կլիմանոր տարածություն վրա մոտ 30 մարդ է ապրում: Հյուսիսային և հարավային մասերը նոսր բնակչություն ունեն:

Ջրադմուներ. — Ուրալյան շրջանի հյուսիսային մասն ինչպես տեսանք դաժան կլիմա ունի և հողերի մեծ մասն անհարմար են յերկրագործության համար. ցանում են գլխավորապես գառի, բայց բերքը չի բավականանում բնակչության կարիքներին: Այդ պատճառով բնակիչների գլխավոր պարապմունքը կազմում են վարսորդությունը (սկյուռների վորսը) և ձկնորսությունը:

Միջին մասի բնական պայմանները յերկրագործության համար ավելի նպաստավոր են. այստեղ մշակում են վորսակ և հաճախ: Առաջին տեղը վարսակն է բռնում, վորովհետև նրանով կերակրում են այն ձիերին, վորոնք գործարանների համար զանազան նյութեր են փոխադրում:

Հարավային մասի բնակիչները համարյա բացառապես յերկրագործությամբ են պարապում: Սևահողում ցանում են ցորեն, վորից հաջող տարիները մեծ բերք են վերցնում, բայց յերբեմն ել յերաշտից այդ ցանքսերը փչասվում են: Մեծ հաջողությամբ այստեղ մշակում են նաև սեխ, ձմերուկ և դդուռ:

Ուրալյան շրջանի հարավային և հարավ-արևելյան մասերն աչքի յեն ընկնում հացի առատությունը, իսկ հյուսիսային մասերն ընդհակառակը, հացի պակասություն ունեն: Ընդհանուր առմամբ շրջանը հացի ավիցուկ է տալիս:

Փնտաճապահությունը զարգացած է գլխավորապես շրջանի հարավային և հարավ-արևելյան մասերում, վորտեղ պահում են կաթնատու և մսացու կենդանիներ: Շղթայի մոտ մասերում թվով առաջին տեղն աշխատավոր անասուններն են բռնում: Դա բացատրվում է նրանով, վոր գլուղացիները սալիիրով ուրալյան գործարանների համար զանազան նյութեր են փոխադրում:

Հանճային արդունաբերություն.—Հանճային արդունաբերությունը մեծ նախընթացի վարձացել է շրջանի միջին մասերում, վորտեղ զանազան հանքերի մեծ պաշար կա: Այստեղ հալում են պողպատ, քուռ, յերկաթ և պղինձ, վորոնք համամիութենական նշանակություն ունեն: Բայց զծախտաբար, ուրալյան քարածուխն ինչպես ասացինք կոքս չի տալիս, այդ պատճառով հանքը հալելու համար զործ են տծում գլխավորապես փայտի ածուխ: Վերջերս չուգունն սկսել են հալել նաև կոքսով, վորը ստացվում է կուղենցկի քարածխի ավազանից (Սիրերում):

Փուլվեթնակի (Բլավոդատ լեռան մոտ), Նիժնի-Տադլիսկի (Վխուկայա լեռան մոտ), Մոսովիլիսի (Պերմի մոտ) մետալուրգիական գործարանները հռչակված են ամբողջ Միության մեջ:

Պղնձի արտադրություն հայտնի չեն կալաոինսկի և Նիժնի-Կիշտիմսկի գործարանները, վորոնք միությանը պղինձ մատակարարող գործարանների մեջ առաջին տեղն են բռնում:

Ուրալի հանճային արդունաբերության մեջ կարևոր տեղ են բռնում վոսկից և պլատինը: Վոսկու արտադրությամբ աչքի չեն ընկնում Սվերդլովսկի և Ջլատոուստի բայոնները, վորտեղ դուրացիները արտելներ են կազմում և ջրի միջոցով վոսկին շոկում ավազից:

Սվերդլովսկի մոտ է կենտրոնացած նաև զմեռուխի արտադրությունը: Բազմաթիվ տնայնագործներ հղկում են այդ թանգագին քարերը և շուկա հանում:

Կամա գետի ավազանում, Փելկամսկ քաղաքի մոտ ստացվում է մեծ քանակությամբ աղ:

Ֆերկաքուզայից ցանցը զարգացած չէ, և դեռ այսօր ել տոնավաճառները կարևոր դեր են կատարում ապրանքների փոխանակություն: մեջ: Ուրալի ամենամեծ օգնավաճառը տեղի յե ունենում Սվերդլովսկում: Սիրերից բերում են գլխավորապես մորթիներ, իսկ Կենտրոնական արդունագործական շրջանից գործվածքներ և այլ գործարանային ապրանքներ: Պեչորայի լեռկրում առևտրով հայտնի յե Չերդին քաղաքը: Հյուսիսային Ուրալի համար այստեղ բերվում է հաց, քեյ, աղ և գործվածքներ, իսկ դրա փոխարեն արտահանվում է մորթի:

Ուրալյան շրջանի միջով է անցնում Փիբիուսկանց մեծ յերկաքուղին: Չելյարինսկը կարևոր լեռկաթուղային հանգույց է:

Հեգամյա պլանը.—Ուրալյան շրջանի հանճային հարստությունները շահագործելու համար Խորհրդային իշխանությունն այս հնգամյակի ընթացքում ծրագրել է.

1. Հիմնել լեռեք մեծ մետալուրգիական գործարաններ, վորոնցից

ամեն մեկը հալելու յե տարեկան 660 հազար տոնն թուջ. այդ գործարաններն աշխատելու յեն Կուզնեցկի քարածուխով:

2. Նորոգել փայտի ածուխով աշխատող գործարանները և բարձր վորակի թուջ ստանալու համար հեռավոր անտառային ռալոններում Կառուցել նորերը:

Յերբ ալդ գործարանները պատրաստ էլինեն, Ուրալը 1932—33 թվին մեկ կտա 2.000 տոնն թուջ (1913 թ. ստացվում եր 901 հազար տոնն):

3. Միաժամանակ առաջ ե գնում և մեքենաների արագրուրումը: Ծրագրվում ե կառուցել նոր գործարաններ Սվերդլովսկում (մեքենաներ, գործիքներ), Նիժնի-Տագիլում (վագոններ), Միասսում (գլուղատնտեսական խոշոր մեքենաներ), Զիլյաբինսկում (սերմացաններ և քամող մեքենաներ), Զլատոուստում (գերանդիներ), Պերմում և Տոբոլսկում (նավեր):

4. Բացի սե մետալուրգիայից և նրա վրա հիմնված մեքենաշինութլունից՝ Ուրալում մեծ ապագա ունի նաև գուճավոր մեքալուրգիան և քիմիական արգյուճագործութլունը:

Ձեռք առած միջոցների շնորհիվ հնգամյակի վերջում Ուրալը կտա 37 հազար տոնն պղինձ (փոխանակ 13 հազարի):

Քիմիական արգյունագործութլան մեջ գլխավորապես ուշադրութլուն ե դարձվում պարաթանցութերի արագրութլան վրա:

Հնգամյակի վերջում Ուրալը Միութլան քիմիական արգյունագործութլան մեջ կունենա հետևյալ տեսակարար կշիռը—ծծմրաթթվի արտադրութլուն՝ 35⁰/₀, պարարտանյութերի արտադրութլուն՝ 25⁰/₀ և աղայի արտադրութլուն՝ 40⁰/₀:

Ուրալի արգյունագործական շինարարութլան վրա հնգամյակի ընթացքում հատկացրվել ե 1,500 միլիոն ռուբլի, վորից 550 միլիոնը ծախսվելու յե սե մետալուրգիայի զարգացման համար, մոտ 200 միլիոնը՝ մեքենաշինութլան համար, 75 միլիոնը՝ գունավոր մետալուրգիայի համար և 200 միլիոնը քիմիական արգյունագործութլան համար:

5. Ուրալի հանքային արգյունագործութլան զարգացման ամենամեծ դժվարութլուններն են ճանապարհների բացակայութլունը և մեքալուրգիական վառելանյութի պակասութլունը:

Հնգամյա պլանն ուշադրութլուն ե դարձնում նաև Ուրալի այս վարիքների վրա:

Պեռք ե ուժեղացնլի տեղական ածխահանքի արտադրութլունը, ինչպես և Կուզնեցկից քարածխի ներմուծումը: Ալդ տեղական քարածխով ե աշխատում Կիզիլովսկի ելեքտրակայանը:

6. Կիւղասնեսեւոյրյան ասպարիզում ծրագրվում է հետեւյալը:

Հուսիսային Ուրալում զարկ է տրվում կաթնատնտեսութեանն ու խոզաբուծութեանը, միաժամանակ ընդարձակվում են վուշի և խոտաբույսերի ցանքսերը:

Ուրալի արդյունադործական մասում ուշադրութեան և դարձվում բանջարաբուծութեան, կիրի մշակույթների և կաթնատնտեսութեան զարգացման վրա:

Հարավային Ուրալում ծրագրվում է ընդարձակել ցորենի ցանքսերը, զարգացնել մսատու անասունների քանակը և ձիաբուծությունը:

Հնդամյակի վերջում պետք է կոլլեկթիվացած լինեն գյուղական տնտեսութունների 170%-ը:

Այսպիսով վերը հիշած բոլոր միջոցները Ուրալը կդարձնեն միութեան արդյունադործական խոշոր շրջաններից մեկը, վորը Միութեան զանազան մասերին կմատակարարի վոշ միայն մեծ քանակութեամբ բարձր վորակի մետաղ, ալլև մեքենաներ, պարարտանյութեր, գունավոր մետաղներ և այլն:

ԳԼԽԱՎՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

Սվերդլովսկ (136 հազար բնակիչ). շրջանի գլխավոր կենտրոնը յերկաթուղային հանգույց. Ուրալի արդյունադործութեան կազմակերպչական կենտրոն և ամենամեծ առևտրական քաղաքը՝ մետաղի մշակութուն, մեքենաների արտադրութուն, ալրաղացներ, լուցկու և կաշվեղենի արտադրութուն, վուշի ֆաբրիկա. բանվորական կենտրոն:

Պետլա: Գտնվում է Կամայի վրա, Զուսովայի վտակի խառնարանի մոտ. փայտեղենի և մետաղային բեռների փոխադրութուն դետովայստեղից և սկսվում Կամայի նավագնացութունը. Միրիւրի հացը և Ուրալի թուջը յերկաթուղիներից այստեղ փոխադրվում են նավերը և տեղափոխում դետով դեպի ցած. իսկ նավերից նավթը և գործիքները փոխադրում են վադոնները և յերկաթուղով հասցնում Ուրալի զանազան մասերին: Զրաղացներ, սղոցարաններ, կաշվի գործարաններ: Նրա մոտ է Մոտովիլիխի մետաղադործարանը:

Զելլաբինսկ: Յերկաթուղային հանգույց, հացի մթերում, յուղի գործարաններ, սպանդանոցներ, կաշվի գործարաններ, գյուղատնտեսեքենաների գործարան:

Տրոյեկ: Տափաստանային քաղաք. հացի մթերում, կազակատանից ստանում է մեծ քանակութեամբ անասուններ, սպանդանոցներ: Տրոյեկի վրայով Ուրալի առևտուր է անում Միջին Ասիայի հետ:

Նիժնե-Տապիսկ, Նադեժդինսկ և Զյառուսը — խոշոր հանքային արդյունադործական և բանվորական կենտրոններ:

ԲԱՀԿԻՐԱԿԱՆ ԻՍԽՀ

Բաշկիրական ԻՍԽՀ գտնվում է Կամայի վտակներից մեկի՝ Բելա-յա գետի ավազանում: Նրա արևելյան մասը լեռնոտ է և ծածկված անտառներով, իսկ արևմտյանը հարթ է և ծածկված պարարտ սևահողով: Այդ արևմտյան մասը Բաշկիրիայի ռեևմադանն է:

Բնակչության 40⁰/₀-ը ռուսներ են, 24⁰/₀-ը բաշկիրներ, 17⁰/₀-ը թաթարներ:

Բնակչության 91⁰/₀-ը պարապում է գյուղատնտեսությամբ: Ընդհանուր պրոդուկցիայի 70⁰/₀-ը գյուղատնտեսությունն է տալիս: Ցանում են հաց, ցորեն, վարսակ և կորեկ: Անասնապահությունը զարգացել է գլխավորապես հարավ-արևելյան լեռնոտ շրջաններում: Պահում են մեծ քանակությամբ ձիեր: Ձիու կաթից բաշկիրները պատրաստում են ընտիր կումիս. ամեն տարի բազմաթիվ հիվանդներ (գլխավորապես թոքախտավորներ) ուղևորվում են Բաշկիրիա կումիսով բժշկվելու համար:

Ուսումնական պարապմունքներից հիշենք մեղվաբուծությունը, անտառի տնտեսությունը, վորսորդությունը:

Բաշկիրիայի լեռնային շրջանը հարուստ է յերկաքարանոցով, բայց հանքային արդյունաբերությունը թույլ է և միութենական նշանակություն ունեն միայն Բելորեցկի գործարանները:

Բաշկիրիան արտահանում է հաց, միս, յուղ, կաշի, փայտ, ձու և մեղր:

Գլխավոր քաղաքն է Ուֆա (սղոցարաններ, շրաղացներ և կաշվի գործարաններ)

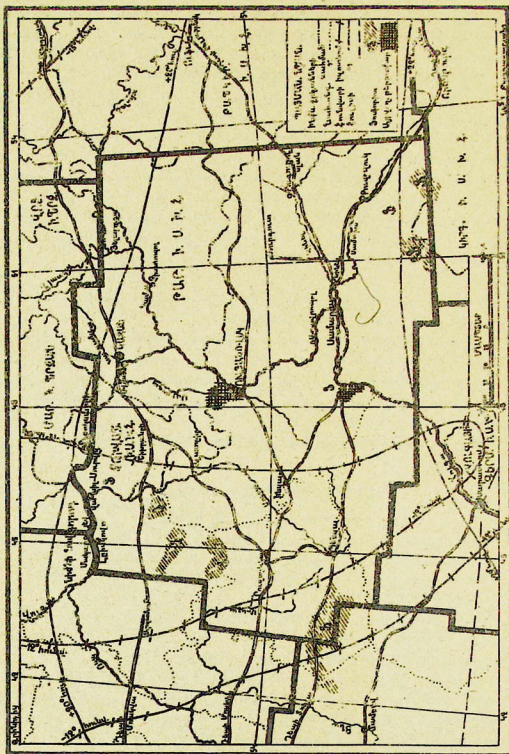
ՄԻՋԻՆ-ՎՈԼԳԱՆ ՇՐՋԱՆ

ԱՅԻԱՏԱՏԱՆԻ ԲԱՐՏԱԳԻ ԽԵՍ

1. ՈՍՆՄ-ի քարտեզի վրա ցույց տալ Միջին-վոլգյան շրջանը:
2. Գտնել ա) Վոլգան և Կաման, բ) Չուվաշական և Թաթարական հանրապետությունները, գ) Սամարա, Կազան, Ուլյանովսկ, Պենզա. Սիզերան, Չերոկասերի և Որենբուրգ, դ) յերկաթուղիները:

Միջին-Վոլգայի շրջանը տարածվում է Վոլգայի ավազանի միջին և Կամայի ավազանի ստորին մասերում: Այդ շրջանի մեջ են մտնում նաև քարաօրական չուվաշական հանրապետությունները:

Վոլգա գետով շրջանը բաժանվում է չերկու մասի—արևմտյան և արևելյան: Արևմտյան մասը (կամ Վոլգայի աջ կողմը) բլրաշատ բարձրություններ են, տեղ-տեղ ծածկված անտառներով, իսկ արևելյան, ընդհակառակը, հարթ է և տափաստանային բնույթ ունի:

կլիման ցամաքային է. մթնոլորտային տեղումները, մանավանդ արևելյան մասում շատ քիչ են, այդ պատճառով ել հաճախ խիստ լեռաշունեից ցանքսերը վնասվում են:

Շրջանի հողը շատ արգավանդ է, վորովհետև տիրող հողը սելավափողն է. հարավ-արևելյան մասերում պատահում են նաև շագանակագույն հողեր.

Բնակիչները Միջին-Վոլգյան շրջանի բնակչության մեծ մասը ռուսներ են. թաթարական հանրապետության մեջ աչքի չեն ընկնում թաթարները, չուվաշական հանրապետության մեջ՝ չուվաշները. բալական մեծ թիվ են կազմում մուրգվան:

Բնակչության խտությունը համեմատաբար մեծ է. 1 քառ. կիլոմետրի վրա մոտ 40 մարդ է ապրում (ավելի քան Անդրկովկասում):

Նկ. 69. Վոլգայի շրջանով.

Անասնաբույծները, Բնակիչների գլխավոր զբաղմունքը գյուղատնտեսությունն է. Հացահատիկներից առաջին տեղը բռնում է համարը, չերկրորդ տեղը վարճանացան ցորենը և վարսակը: Շրջանը տալիս է հացի ավելցուկ, վորը փոխադրվում է հացի կարիք ունեցող շրջանները: Վերջերս զգալի չափով մեծանում են կարտոֆիլի և արևածաղկի ցանքսերը:

Գյուղացիներն իրենց հողը մշակում են հին ձևերով ու գործիքներով: Դաշտամշակության հետամնաց սիստեմի պատճառով բերքը հաճախ անհավող է լինում: Կոլտնտեսություններում և խորհրդային տնտեսություններում հողն անհամեմատ ավելի լավ են մշակվում և բերքն էլ մեկ հեկտարից ավելի շատ է, քան գյուղացու անհատական տնտեսության մեջ:

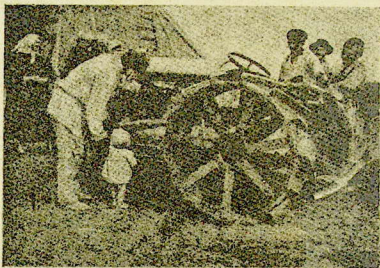
Շրջանն անասունների թվով աչքի չի ընկնում խոշոր եղջյուրավոր անասունները շատ քիչ են, բայց վոլխարներ ու խոզեր շատ կան. այդ պատճառով շրջանը համարվում է վոլխարաբուս և խոզաբուս շրջան: Միսը, յուղը, կաշին արտահանվում է:

Նկ. 70. Չուվաշ կինը տրեխներ է գործում.

Գործարաններում և ֆաբրիկաներում մշակում են գլխավորապես գլուղառնտեսակա՝ արտադրանքների: Սամարյում զարգացել է ալյուր աղալու գործը, իսկ Կադանում՝ կաշվի սալոնի և մսի արտադրությունը:

Վոլգայի նեանակուրյուցի վոլգան կենդանությունն ու տալիս շրջանին: Գարնանը նավագնացությունը վերսկսվելուն պես նրա վրայով յերթենելում են զանազան մեծ ու փոքր նավեր, վորոնք զեպի վեր փոխադրում են գլխավորապես հաց և նավթ, իսկ դեպի ցած՝ փալտ և գործարանային ապրանքներ: Այդ ապրանքների մի

Նկ. 71. Տրակտորի յերևալը գլուղում.

մասը հենց տեղիս շրջանի պետքերի համար է գործադրվում, իսկ

մնացածը, դետով կամ յերկաթուղիներով փոխադրվում և Միության մյուս շրջանները:

Այս շրջանում խաչվում են Միութենական նշանակութուն ունեցող մի քանի խոշոր ճանապարհներ—1) Մոսկվայից և Լենինգրադից յերկաթուղիներով դեպի Կազակստան և Միջին Ասիա, 2) Մոսկվայից և Լենինգրադից ջրային ճանապարհով դեպի Կովկաս, 3) Մոսկվայից դեպի Ուրալ և Սիբիր, 4) Կամայի վերին հոսանքից դեպի Դոնբասը:

Վոլգայի նավահանգիստներում ապրանքներ բառնալն ու դատարկելը տարուստի լավ միջոց են տալիս շրջանի բնակիչներին:

ԳԼԽԱՎՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

Սաւառա: Յերկաթուղային հանգույց: Ջրաղացներ:

Կազան: Թաթարական ԻՍՍՀ կենտրոն: Յերկաթուղով միանում և Մոսկվայի և Սվերդլովսկի հետ, նավահանգիստ Վոլգայի վրա: Կաշվի, սապոնի և մոմի գործարաններ:

Ուլյանովսկ: Նավահանգիստ Վոլգայի վրա: Մահուդի ֆաբրիկաներ, սոցցարաններ. կաշվի, կոշկեղենի արտադրութուն: Յերկաթուղի:

Պեմզա: Լուցկու և թղթի ֆաբրիկաներ:

Չեբոկսարի: Չուվաշական ԻՍՍՀ կենտրոն:

Ռեբեբուրգ: Տափաստանային քաղաք: Առևտուր Կազակստանի և Միջին Ասիայի հետ. Ջրաղացներ, կաշվի գործարաններ: Յերկաթուղային գծի վրա:

ՍՏՈՐԻՆ-ՎՈԼԳԱՆ ՇՐՋԱՆ

Աժխտասանք քաղաքի հետ

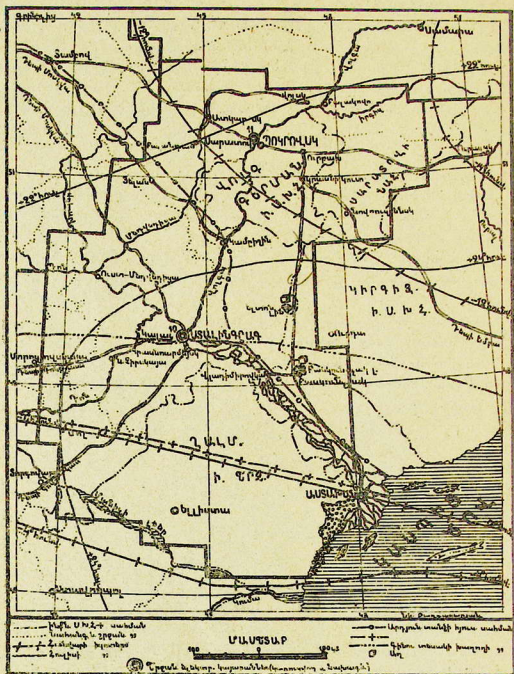
ԽՍՀՄ-ի քարտեզի վրա ցույց տալ:

1. Ստորին-Վոլգյան շրջանը և նրա սահմանները շրջանները:
2. Կասպից ծովը, Բասկուշակ և Ելտոն լճերը:
3. Վոլգա և Դոն գետերը:
4. Սուրասով, Սալինգրադ, Աստրախան և Պոկրովսկ քաղաքները:
5. Ղալմուխական և Վոլգայի գերմանացիների ԻՍՍՀ:

Ստորին-Վոլգյան շրջանը տարածվում և Վոլգայի ստորին և մասամբ միջին հոսանքի յերկու կողմերում և հասնում և մինչև Կասպից ծովը: Նրա մեջ մտնում են նաև Ղալմուխական ինքն. շրջանը և Վոլգայի գերմանացիների ԻՍՍՀ:

Բնությունը: Ստորին-Վոլգյան շրջանի մակերևույթի մեծ մասը դաշտավայր և վորի արևմտյան կողմում ձգվում և մեծավոլգյան բար-

ճՐՈՒՆԴՈՒՆՆԵՐԸ ԶԳՎԵԼՈՒՄ ԴԵՍՅԻ ՄԵԼԵԼԻՔ ՄԱԴ ԴԱՂԱՄԱՎՄԱՅԸ ԺԱՆՈՒՄ ԵՒ ԿԱՆՈՒՄ

Գտնվելով Ատլանդյան ովկիանոսից հեռու և հարևան լինելով ալյուրիսի չոր յերկրներին, վորպիսին հանդիսանում են կազակստան ու Միջին Ասիան, Ստորին-Վոլգյան շրջանն ունի խիստ ցամաքային կլիմա: Ամառվա և ձմեռվա միջին բարեխառնությունները տատանումները հասնում են մինչև 70° : Այսպես, որինակ, Աստրախանում ձմեռը բարեխառնությունը յերբեմն իջնում է մինչև -33° , իսկ ամառը բարձրանում է մինչև $+38^{\circ}$:

Մթնոլորտային տեղումները քիչ են և շրջանի հարավ-արևմտյան մասում հազիվ 200 միլլիմետր են կազմում: Բացի այդ՝ նրանք շատ անհավասար են թափվում. յերբեմն յերկարատև յերաշտների միջոցին հանկարծ անձրևային հեղեղներ են թափվում, վորոնք սրբում, տանում են դետնի վերին արգավանդ հողաշերտը:

Հողերը բազմազան են. հուսիսում պատահում են զլխավորապես սևավանդեր, վորոնք զեպի հարավ-արևելք փոխվում են կավահողերի և ավազահողերի. տեղ-տեղ հանդիպում են աղուտներ, իսկ կասպից ծովի մոտ մասերում նաև փխրուն ավազներ:

Բնակիչները: Բնակչության գլխավոր մասը կազմում են, ռուսները, Վոլգայի գերմանացիների հանրապետության մեջ ապրում են զեր-

Նկ. 73. Ղալմուխներ.

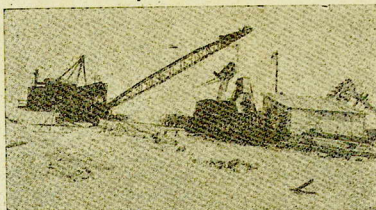
մանացիները, իսկ հարավ-արևելքում—Ղալմուխական ինքնավար շրջանի մեջ--ղալմուխները: Քանի վոր շրջանի հյուսիսային մասում բնական պալմաններն ավելի նպաստավոր են, ուստի բնակչությունն ալստեղ համեմատաբար խիտ է. զեպի հարավ բնակչությունը հետզհետե նոսրանում է:

Զբաղմունքը: Ստորին-Վոլգայան շրջանի բնակչության համար կա-
րևոր նշանակություն ունեն գյուղատնտեսությունը (հյուսիսում հացահա-

Նկ. 74. Ղալմուխի կերիտկան (վրանը):

տիկների մշակություն, իսկ հարավում՝ անասնապահություն), ձկնա-
սուրյունը և աղի արտադրությունը:

Նկ. 75. Բասկունչակ լճից մեքենաների միջոցով աղ ստանալը.

Միություն ցանքսի 90%-ը, անասունների 100%-ը այս շրջանում
են գտնվում. բացի այդ՝ նա տալիս է ամբողջ Միության մեջ ստաց-
վող աղի 1/4-ը և վորսվող ձկան կեսը:

Բայց դժբախտաբար Ստորին-Վոլգայան շրջանի գյուղատնտեսու-
թյունը դեռևս եքստենսիվ է, վորի գլխավոր պատճառը պետք է հա-

մտրել աշխարհագրական աննպաստ դիրքը և ճանապարհների բացա-
կայութիւնը:

Նկ. 76. Բասկունչակ լճից նախնական ձկերով աղ ստանալը:

Հացահատիկներից տարածված են գարնանացան ցորենը և առնա-
նացան հաճաբ տեխնիկական բույսերից հյուսիս-արևմտյան մասում
մշակում են արեվածադիկ, Վոլգայի գերմանացիների հանրապետության
մեջ՝ ծխախոտ և մետաղաք:

Յերկրագործության հետ մեծ արդյունք ստացվում է նաև բան-
ջարարւծութիւնից և այգեգործութիւնից: Աստրախանի մոտ ստացվում
է մեծ քանակութեամբ խաղող:

Ստորին-Վոլգայի շրջանը համարվում է անասուններով հարուստ
շրջաններից մեկը ամբողջ Միութեան մեջ: Բայց անասնապահու-
թեանը նույնպէս եքստենսիվ եւ Հարավային մասերում մասնավորա-
պէս զարմուկների շրջանում անասուններին ամբողջ տարին արածացնում
են և ամենևին չեն հոգում ձմեռվա համար խոտի կամ այլ կերի պա-
շար հավաքելու: Կաթնասնտեսութիւնը զարգացած չէ: Անասունների
մեջ աչքի լին ընկնում ձիերը, յեղը, իսկ հարավում նաև ուղար: Մեծ
չափով տարածված է և վոլխարը:

Վոլգայի ավազանի ստորին մասում զարգացել է ձկնորսութիւնը,
վորն իր չափերով առաջին տեղն է բռնում ամբողջ միութեան մեջ:

Վորսած ձուկը աղում, չորացնում և ապխտում են և այդ վիճա-
կում ուղարկում Միութեան զանազան մասերը: Ձկնորսութեան կեն-
տրոնն Աստրախանն է:

Սլոն և Բասկունչակ լճերից ստացվում է մեծ քանակութեամբ աղ,
վորը լերկաթուղիներով փոխադրվում են Վոլգայի նավահանգիստները:

Ֆարերկա-գործարանային արդյունագործությունը զարգացած է։ Սարստովում գտնվում են մի շարք եղեմադացներ, իսկ Ստալինգրադում մետալուրգիական գործարան և սոցարաններ։

Վերջերս Ստալինգրադում կառուցվեց քաղաքների մի մեծ գործարան։

Ստորին-Վոլգյան շրջանը միշտ էլ հարուստ է լեռնային և մետաքսական չերկաթուղիների բացակայությամբ հնարավորություն չեկին տալիս այդ միևրքները հասցնել Միություն գլխավոր շուկաները։

Երազրված Կրիվոյ-Րոդ—Դոնբասս—Ստալինգրադ չերկաթուղին և Վոլգո-Դոնյան ջրանցքը մեծ դարկ կտան շրջանի տնտեսության զարգացմանը։ Վոլգա-Դոնյան ջրանցքը հնարավորություն կտա Դոնբասսից քարածուխ ներմուծել, և մյուս կողմից՝ արտասահման ուղարկել ցորենի ավելցուկը։

Միաժամանակ ուղարկություն պետք է դարձնվի գյուղատնտեսությանն ինտենսիվ դարձնելու վրա։ Ստորին-Վոլգյան շրջանում, ինչպես և Յևրոպական մասի հարավ-արևելյան մյուս տեղերում մթնոլորտային տեղումների պատճառով հաճախ բերքը պակաս է ստացվում։ Հետևապես այդ չոր երկրագործության շրջանները հատուկ խնամք են պահանջում։ Պետք է մշակել կերի խոտեր (սավույտ) և արմատապտուղներ, վորոնք մի կողմից հողը կլավացնեն, իսկ մյուս կողմից կծառայեն վորպես կեր անասունների համար։ Բացի այդ՝ անհրաժեշտ է կովի վարելահողերը հանգստացնելու ինչպես և մոլախոտերի դեմ, վորոնք սպառում են հողի մեջ գտնվող, առանց այն էլ քիչ խոնավությունը։

ԳԼԽԱՎՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

Քաղաքները գտնվում են գլխավորապես Վոլգայի ափին։ Ամենամեծ քաղաքները գտնվում են այնտեղ, վորտեղ չերկաթուղին միանում է Վոլգային։

Սարասով, Կուլտուրական կենտրոն. նավահանգիստ Վոլգայի վրա. ալրաղացներ, սագոնի, ձեթի գործարաններ։

Պոկրովսկ։ Վոլգայի գերմանացիների հանրապետության գլխավոր քաղաքը, վորտեղից սկսվում են դեպի Ուրալսկ և Աստրախան տանող չերկաթուղիները։

Սալիկգրադ, Խոշոր նավահանգիստ է Վոլգայի վրա. չերկաթուղային հանգույց. ալստեղ նավթը և ձուկը Վոլգայից բարձվում է զրնացքներին կենտրոնական արդյունագործական շրջանի և Դոնբասսի համար, Վերին-Վոլգայից բերվող փայտը Հյուսիսային Կովկասի կամ

Դոնըրասի համար և ընդհակառակը, յերկաթուղով բերված ապրանքներն ալստիզ փոխադրվում են նավերը: Տրակտորները մեծ գործարան: Վոլգա Դոնյան ջրանցքը կմեծացնի նրա նշանակութունը:

Աստրախան: Զինորսութիան կենտրոն: Վոլսկ, Բալասով:

IV ԿԱԶԱԿՍՏԱՆ

Ա. Օխտասանի Բարսեղի հետ

ԽՍՀՄ-ի քարտեզի վրա ցույց տվեք Կազակստանի ԽՍՀ սահմանները:

Դուք

1. Տյան-Շան և Ալտայ լեռնաշղթաները:

2. Կասպից ծովը, Արալյան և Բալխաշ լճերը:

3. Ուրալ, Նմրա, Իրտիշ (Տոբոլ և Իշիմ վտակներով), Իլի, Սարի-սու, Սիր-Դարևա և Ամու-Դարիա գետերը:

4. Ալմա-Աթա, Սեմեյպոլստինսկ, Ակմոլինսկ, Պետրոպոլիսկ, Ակալուբինսկ Կուստանայ, Կզըլ-Որդա քաղաքները:

5. Կարա-Կալպակներ ինքնավար շրջանը:

Կազակստանի ԽՍՀ (Կազակստանը) բռնում է մի ընդարձակ տարածություն, վորը ձգվում է Վոլգայից և Կասպից ծովից մինչև Ալտայան լեռները և Սիրբրի սահմաններից մինչև Միջին Ասիայի հանրապետությունները՝ Ուզբեկստանն ու Թուրքմենստանը: Նրա մեջ և գտնվում նաև Կարա-Կալպակների ինքնավար շրջանը:

Բնությունը: Կազակստանն իր մակերևույթի կազմությամբ ներկայացնում է մի միապաղաղ հարթություն, վորը վորոշ տեղերում ծովի մակերևույթից ցածր է գտնվում: Նրա հարավ-արևելյան ծայրամասում բարձրանում են Ալտայ և Տյան-Շան լեռները, վորոնց գագաթներից շատերը ծածկված են հավերժական ձյունով:

Կազակստանի կլիման խիստ ցամաքային է և չոր: Ամառվա և ձմեռվա միջին բարեխառնությունների տարանջամները շատ մեծ են: Յերբեմն ձմեռային սառնամանիքները հասնում են—40° և նույնիսկ—50°, իսկ ամառվա շոգը՝ +40° և նույնիսկ 50°, Ամառային շոգերի միջին ավազը տաքանում է մինչև 60—70°:

Ամենաչոր մասը գտնվում է Արալյան ծովի շուրջը, վորտեղ մթնոլորտային տեղումները կազմում են հազիվ 10 սանտիմետր: Քիչ թե շատ մթնոլորտային տեղումներ թափվում են հյուսիսում, վորտեղ յերբեմն փչում են արևմտյան քամիները:

Կազակստանում գետեր քիչ կան: Իրտիք հոսում է նրա հյուսիս-արևելյան ծայրամասով: Կազակստանի սահմաններում գտնվում է Ամուր-Դարիայի գետաբերանը, իսկ Սիր-Դարիան և Ուրալը՝ նավագնաց

չեն: Մնացած գետերն անշաշան մեծություն ունեն և ամառը, վորոշ տեղերում ցամաքում են և ունեն աղի ջուր, որինակ՝ Եմբան, Սարի-Սուն, Չուն և այլն: Բացի Իրտիշից (Տորոյ և Իշիմ վտակներով) բոլոր գետերը թափվում են ներքին, փակ ավազանների մեջ (Կասպից ծով, Արալյան ծով, Բալխաշ և այլն): Գետերից շատերը ավազաններին չըհասած կորչում են ավազների մեջ: Լճերի ջուրը մեծ մասամբ աղի կամ դառն-աղի համ ունի և խմելու համար անպիտք է: Ջկնորսական նշանակություն ունեն Արալյան ծովը, Բալխաշը և Եմբան:

Հողային և բուսական գոտիների տարածումը կախված է մթնոլորտային տեղումների բաշխումից: Հյուսիսային մասում, վորտեղ մթնոլորտային տեղումները հասնում են 30—40 սանտիմետրի, տարածվում են սեահոդային անտառա-տափաստանը և փետրախոտային տափաստանը: միջին մասում ընկնում են չոր տափաստաններ, վորոնք ունեն շագանակագույն և գորշ հողեր և վերջապես ավելի հարավ գտնվում են օղուտներ և ավազներ:

Չոր տափաստանները գարնանը ծածկվում են կանաչ խոտով, վոր սակայն ամառը խանձվում է և տափաստանները մերկանալով ընդունում են անապատի տեսք:

Բնակչությունը: Կազակստանում ապրում է մոտ 6 միլիոն մարդ, վորից մոտ 3 միլիոն կազակներ (կերգիդներ) են: Երկրորդ տեղը բռնում են ռուսները, վորոնք յեկվորներ են և վաղ ժամանակներից

Նկ. 77. Կազախ աղջիկ.

գաղթել են այստեղ: Ռուսները բնակություն են հաստատել գլխավորապես Կազակստանի հյուսիսային մասում՝ Իրտիշի, Իշիմի և Տորոյի

վերին հոսանքների ավազանում, վորտեղ բնական պայմաններն ավելի նպաստավոր են գլուղատնտեսության համար:

Բնակչությունը շատ նոսր է. միջին հաշվով մեկ քառ. կիլոմետր տարածության վրա ապրում է մոտ 2 մարդ: Այսպիսով Կազակստանը ՖՄՀՄ-ի ամենանոսր բնակչություն ունեցող շրջաններից մեկն է:

Ջրադուրեքը, Բնակիչների գլխավոր պրոդուկտն են անասնապահությունը: Անասունների քվով, ինչպես և անասնապահական պրոդուկտների ավելցուկով Կազակստանը Միության բոլոր շրջանների մեջ առաջին տեղն է բռնում: Կազակստանը Միության մեջ միակ շրջանն է, վորտեղ անասնապահությունից ստացված պրոդուկտների արժողությունը գերազանցում է գլուղատնտեսական մյուս ճյուղերի պրոդուկտների արժողությունը:

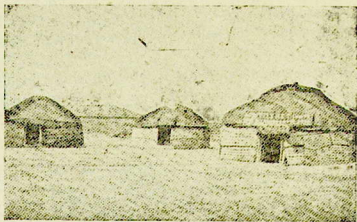
Նկ. 78. Ամառային քոչոր Կազակստանում.

Կազակները զբաղվում են գլխավորապես անասնապահությամբ: Ամբողջ տարին խոշոր ու մանր անասուններին նրանք արածացնում են դաշտերում և անասունների համար ձմեռվա կեր չեն հավաքում: Ամառվա վերջը քոչում են այնպիսի տեղեր, վորտեղ հեշտությամբ է կեր ձեռք բերվում, որինակ՝ անտառների յեզերքները, գետափերը և լեռների ստորոտները:

Ամառը, վորտեղ այդ հնարավոր է, կազակները քոչում են սարեր: Կազակները պահում են մեծ քանակությամբ վոչխարներ, խոշոր և չվոչխարավոր անասուններ, ձիեր և ուղտեր:

Ռուսների գլխավոր զբաղմունքը յեթրագործությունն է. ցանքանքի մոտ 95%-ը բռնված է հացահատիկներով: Բերքի հաջող տարի-

ներում անքան հաց և ստացվում, վոր մի մասը շրջանից արտահանվում ե: Բայց լեռքեմն ել ցանքսերը փչանում են լեռաշտից և մորեխներից: Ռուաները պարապում են նաև կաթնատնտեսությամբ (հյուսիսին մասում):

Նկ. 79. Կազակական գյուղ.

Մորեխը մի պատուհաս և կազակատանի համար: Յերբեմն նրանք ահագին խմբերով հարձակվում են դաշտերի վրա և վռնհացնում ցանքսերը: Վերջերս կառավարության աջակցությամբ բնակչութունը մեծ լեռանդով կռվում և մորեխների դեմ:

Նկ. 80. Մորեխը 25 կիլոմետր լայնության շերտով առաջ և շարժվում.

Բնական հարսուլքյուններ: Կազակատանը հարուստ և զանազան

հանքերով, վորոնց մեջ աչքի յեն ընկնում նավթը, քարածուխը, աղը, պղինձը, ցինկը, կապարը, վոսկին և այլն:

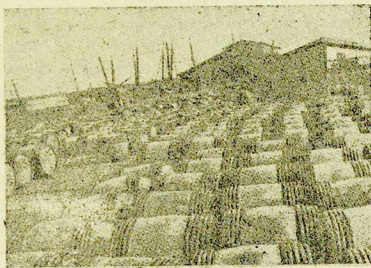
Նավթը գտնվում է նմրա գետի ավազանում և ունի համամիութենական նշանակություն: Մշակվում է:

Վոսկին ստացվում է Ուրալի հարավային ձյուղերում, իսկ պղինձը և աղը՝ Կազակստանի արևելյան մասերում:

Վոսկին, պղինձը յեւ աղը համամիութենական նշանակություն ունեն:

Յինկի և կապարի հանքերը շահագործելու համար կառուցվում է մեծ գործարան, վորը նույնպես կունենա համամիութենական նշանակություն:

Յեկվարուղիներ: Կազակստանի տնտեսության զարգացման ամենամեծ խոչնդոտներից մեկը պետք է համարել յերկաթուղային ցանցի վոչ բավարար լինելը: Որենբուրգ—Տաշկենտի գիծն անցնում է Կազակստանի հարավ-արևմտյան մասով, Սիբիրի յերկաթուղային գիծը «սահում»-ն նրա հյուսիսային սահմանով, իսկ Նովո-Նիբրիսկ—Բարանաուլ—Սիմիալապոլինսկ գիծը մոտենում է Կազակստանի հյուսիս-արևելյան ծայրին: Մնացած հսկայական տարածությունը զուրկ է յերկաթուղիներից և այդ պատճառով ուղտի կարավանները ալսորել գնակս մեծ նշանակություն ունեն, յերկրի տնտեսության համար:

Նկ. 81, Աբալյան ծով. Զիներով տակառներ յերկաթուղով ուղարկելու համար.

Ամբողջ Կազակստանի տնտեսության համար կարևոր նշանակություն կունենա Հարավային—Սիբիրական յերկաթուղին, վորն Որեն-

բուրգից Սեմիպալատինսկի և Բարնաուլի վրայով հասնելու յե Կուզ-
նեցկ և Մինոսինսկ: Այդ գծից առաջմ պատրաստ են Որենբուրգ—Որսկ
և Սեմիպալատինսկ—Բարնաուլ կտորները: Հարավային-Սիբիրական
մագիստրալը հնարավորություն կտա Կազակստանի հյուսիս-արևելյան
հարուստ շրջանների հացը և անասնապահական պրոդուկտները ափսի
ձեռնառն պայմաններով հասցնել Սև-ծովյան նավահանգիստներին
արահանելու համար: Մյուս կողմից այդ մագիստրալից կարելի է
անցկացնել լեռնորդական ճյուղեր դեպի հանքատեղերը և այդպիսով
զարկ տալ հանքային արդյունաբերությանը: Այս տարի կառուցվեց
մի շատ կարևոր լեռնաթուղային գիծ (Թյուրքեստան Սիբիրյան),
(վորով Սեմիպալատինսկը միանում ե Ալմա-Աթայի և Ֆրունզեյի հետ,
վերջինս գտնվում ե Կիրգիզիայի ԻՍՍՀ մեջ):

Հնգամյա պլանը, Հնգամյակի ընթացքում կառուցվելու յե մոտ
2 հազար կիլոմետր լեռնաթուղուն ունեցող լեռնաթուղային գիծ:

Արդյունագործական շինարարության հատկացրած 346 միլիոն
ռուբլոց 121 միլիոնը ծախսվելու յե նմալի նավթի, քարածխի ար-
տադրությունը բարձրացնելու համար, իսկ 149 միլիոնը՝ պղնձի, ցինկի,
և կապարի արդյունաբերության համար:

Կազակստանի հյուսիսային և հյուսիս-արևելյան մասերում պետք
ե զարկ տալ լեռնարդյունաբերության և կաթնատնտեսության, հաքավ-արև-
ելյան մասերում բամբակի մշակության և այգեգործության: Չոր տա-
փաստանների շրջանում նրոտային անասնապահությունը դեռևս կարե-
վոր դեր կխաղա Կազակստանի ժողովրդական տնտեսության մեջ:
Բայց այդ անասնապահությունը բարձրացնելու համար անհրաժեշտ
են մի քանի կարևոր միջոցներ—ձմեռային կերի պատրաստություն
տեսնելը, ազնվացնել անասունների ցեղը, զարգացնել անասնաբուժու-
թյունը և այլն:

Կազակստանի հյուսիսային մասում լաչն չափեր պետք ե ընդու-
նեն հացահատիկային կոլտնտեսությունները:

ԳԼԽԱՎՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

Ալմա-Աթա, Կազակստանի վարչական կենտրոնը, նրա վրայով
ե անցնում Թյուրքեստան—Սիբիրյան լեռնաթուղին. այգեգործու-
թյուն: Գտնվում ե Արգամանդ հարթության վրա, վորը վոռոգվում
ե մոտակա լեռներից հոսող գետակներով:

Կզըլ-Ուղա: Առևտուր տափաստանների հետ, նրա մոտ գտնվում
են քոչվորների բազմաթիվ ձմեռանոցներ: Որենբուրգ—Տաշկենտ գծի
վրա:

Թուրքիստան յեվ Զիմբեանդ: Որենքուրդ—Տաշկենտ յերկաթուղա-
լին զծի վրա առևտրական կենտրոններ:

Սեմիպալասիցսկ, Իրտիշի վրա, այստեղից սկսվում է կանոնա-
վոր նավագնացութուն Իրտիշի վրայով, այստեղից է սկսվում նաև
Թուրքիստան-Սիբիրյան յերկաթուղին. անասունների, բրդի և հացի
առևտուր, ջրաղացներ, սպանդանոցներ, կաշվի, սապոնի գործա-
րաններ:

Պավլոդար: Նավահանգիստ Իրտիշի վրա, միանում է Սիբիրի
յերկաթուղու և Նևիբաստուսի աղահանքերի հետ:

Պեսոպավլովսկ: Իշխմ գետի վրա, Կազակստանի միակ քաղաքն
է, վոր գտնվում է Սիբիրի յերկաթուղու վրա: Հացի և անասունների
առևտուր, ջրաղացներ, կաշվի, մսի կոնսերվների, կոշկեղենի գործա-
րաններ:

Կուստանայ: Հաց, անասուններ, ջրաղացներ, մահուղի ֆաբրիկա:

Ուրալսկ: Տափաստանային խճուղիների, հանգույց, յերկաթուղի
գետի Սարատով, հացի մթերույթ, անասուններ, կաշվի, սապոնի, մսի,
և ձկան կոնսերվների գործարաններ, սպանդանոցներ:

Գուրյեվ: Զինորսության կենտրոն Ուրալ գետի գետաբերանում:

V. ՄԻՋԻՆ ԱՍԻԱ *)

Պատասխան քարտեզի հետ

ԽՍՀՄ-ի քարտեզի վրա գտեք Միջին Ասիան

Ցույց տվեք, 1. Կասպից ծովը և Իսսիկ-Կուլ-լիճը, Տյան-Շան, Պամիր և
Կոպետ-Դաղ լեռները, Ամու-Դարեա, Սիր-Դարեա, Զարեվշան, Մուրղաբ և Ատրեկ
գետերը:

2. Կրասնովոդսկ, Աշխաբադ, Մերվ, Լենինսկ, (Զարջույ), Սամարղանդ, Ստա-
լինաբադ, (Դյուշամբե), Տաշկենտ քաղաքները:

3. Կրասնովոդսկ-Սամարղանդ-Տաշկենտ յերկաթուղային գիծը:

Միջին Ասիա (կամ Թուրքիստան) կոչվում է ԽՍՀՄ-ի այն մասը,
վոր Կասպից ծովից Պարսկաստանի ու Ավղանստանի սահմանների յեր-
կարությամբ ձգվում է մինչև Զինաստան: Նրա մեջ մտնում են
Ուզբեկստանի Սոհ (Սամարղանդ), Թուրքմենստանի Սոհ (Ասխաբադ),
Կիրգիզական ԻՍՍՀ (Ֆրունզե): Ուզբեկստանը և Թուրքմենստանը
միութենական հանրապետություններ են, իսկ Կիրգիզիան ԻՍՍՀ
մտնում է ՌՍՖՍՀ-ի մեջ, Այսպիսով Միջին Ասիայի սահմաններն
հյուսիսից Կազակստանը, հարավից Ավղանստանն ու Պարսկաստանը,

*) Տաշկենտի մասին խոսվում է առանձին:

արևմուտքից կասպից ծովը, իսկ արևելքից Չինաստանը, Այս սահմաններում Միջին Ասիան բռնում և մոտ $1\frac{1}{2}$ միլիոն քառակուսի կիլոմետր տարածութուն, վորի վրա համարձակ կարելի չէր տեղավորել Արևմտյան Յեվրոպայի լերեք մեծ պետութուն:

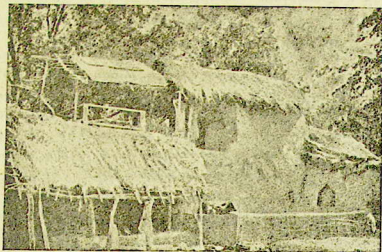
Նկ. 82. Թուրքմեններ.

Բնությունը: Ամբողջ Միջին Ասիան ներկայացնում և մի ընդարձակ ներքին ավազանը, վորի շրերը դեպի-Ովկիանոս լեք հունեն: Մինչդեռ բաց ավազան ունեցող յերկրներում գետերն իրենց ջրերի հետ միասին դեպի ծովերն ու ովկիանոսներն են տանում քայքայված լեռնային տեսակները, խորացնելով հովիտներն ու բազմապիսի դարձնելով լերկրի մակերևույթը, Միջին Ասիայում հակառակն և տեղի ունենում, քայքայված լեռնային տեսակները փռում են յերկրի ներսում այստեղ մեծ աշխատանք և կատարում քամին, վորը քայքայված նյութերը տեղափոխում և մի տեղից մյուսը և հավասարեցնելով լերկրի մակերևույթը նրան քիչ թե շատ միակերպ տեսք և տալիս:

Միջին Ասիայի մակերևույթի մեծ մասը հարթութուն և, վորը, ծածկված և ավազով: Ավաղները միջանի հարյուր քառակուսի կիլոմետր տարածութուն են բռնում և այստեղ կոչվում են «կում», որինակ՝ Կուրա-կում անապատը: Դամիների աղբյուրության տակ այդ ավազը տեղ-տեղ կուտակվելով գոյացնում և ավազալիք (բարխաններ), վորոնք քամոյ ուղղությամբ առաջ շարժվելով հաճախ ծածկում են արգավանդ տեղեր և բնակչությանը մեծ վնաս հասցնում:

Միջին Ասիայի լեռները բռնում են համարյա նրա ամբողջ տարածության $1\frac{1}{4}$ մասը, և ձգվում են գլխավորապես արևելքից դեպի

արևմուտք, նրանցից շատերը բարձրանալով հավերժական ձյան սահմանից վեր՝ ծածկված են ձյունով և սառցադաշտերով:

Նկ. 83. Ուլրեկի իրճիթը.

Պարսկաստանի սահմանով, Կասպից ծովից վոչ հեռու, ձգվում է Կուպես-դաղ լեռնաշղթան, վորն սկսվելով ցածր լեռներով արևելքում միանում է բարձրադիր Հիճդուկուտ լեռնաշղթային: Ավելի արևելք Հինդու-կուշի ճյուղերը միանում են Պամիր լեռնաշղթային: Պամիրից հյուսիս ձգվում են Զաալայան և Ալայան լեռնաշղթաները, վորոնցից դեպի հյուսիս-արևելք գտնվում են Տյան-Շան ձյունապատ լեռները:

Տյան-Շանի լեռները, Կովկասյան լեռների նման, համեմատաբար չերիտասարդ են, լեռնազույգման պրոցեսսները նրանց մեջ դեռ չեն վերջացել, այդ մասին վկայում են այն ավերիչ չերկրաշարժները, վորոնք հաճախ տեղի չեն ունենում այստեղ (առանձնապես Իսսիկ-կուլ լճի շրջանում): 1887 թ. ալգայիսի ուժեղ չերկրաշարժից կործանվեց Վերնի (այժմ Ալմա-Աթա) քաղաքը *):

Պամիրը գտնվում է Միջին Ասիայի հարավ-արևելյան անկյունում: Նա ունի քառակուսունու ձև և բաղկացած է մի շարք կարճ լեռնաշղթաներից, վորոնք ձգվում են արևելքից արևմուտք: Պամիրի լեռները ղժվարամասշեխի յեն. նրանք սուր դառիվայրերով մոտենում են իրար և սեղմելով հովիտները դարձնում են սրանց նեղ ու չերկար միջանցքներ: Զմռան բուքին այդ հովիտների վրայով ճանապարհները բոլորովին փակվում են, իսկ ամառը առատ անձրևներ են գալիս,

*) Միջին Ասիայի վերջին բաժանման ժամանակ այս քաղաքն անցավ Կաղակաստանին:

վորոնք ընակիչներին հնարավորութիւն են տալիս յերկրագործութեամբ պարապելու: Պամիրի ամենաբարձր գագաթը (Չինաստանի սահմաններում) Մուսագ Արան է, վորն ունի մոտ $7\frac{1}{2}$ կիլոմետր բարձրութիւն:

Կիման յել գետերը: Միջին Ասիան, գտնվելով ովկիանոսներից հեռու, ունի սուր ցամաքային կլիմա: Ամառը շոգը հասնում է մինչև $+40^{\circ}$ -ի և ավելի, իսկ ավազները տաքանում են նույնիսկ մինչև 70° ի: Ձմեռը սառնամանիքները հասնում են մինչև -30° , Յերկրի մեծ մասում մթնոլորտային տեղումները կազմում են 10—20 սանտիմետր: Վորը բավարարչէ յերկրագործութեան համար: Այդ պատճառով վոռոգման խնդիրը Միջին Ասիայի տնտեսութեան կորեոր խնդիրներից մեկն է: Քիչ թէ շատ մթնոլորտային տեղումներ թափվում են լեռների ստորոտներում, վորտեղ նրանք հասնում են 20—40 սանտիմետրի:

Գետերի մեծ մասն սկսվում է լեռներից: Լեռնային շրջաններում այդ գետերը հոսում են արագ և կատաղի, իսկ ցածրադիր շրջաններում նրանք այնքան են դանդաղում, վոր դառնում են տափաստանային գետեր: Վերին հոսանքներում գետերն ընդունում են բազմաթիվ վտակներ, վորոնք սկիզբն են առնում լեռների սառցադաշտներից կամ ձյունից, իսկ հարթութիւններում վտակներ ալլւս չեն ընդունում, նրանք նույնիսկ իրենց ջրերը կորցնում են, վորովհետեւ մի կողմից գետի ջուրը գոլորշիանում է, իսկ մյուս կողմից հարթութիւնների ընակիչները ջրանցքների միջոցով դաշտերը վոռոգելու համար ջուր են վերցնում:

Գետերը սովորաբար վարարում են ամառը, յերբ լեռներում ձյունը և սառուցն սկսում են հալվել և յերբ հովիտներում դաշտերի ու այգիների կարիքների համար ջրի մեծ պահանջ է զգացվում: Վարարումների ժամանակ հաճախ գետերն իրենց ավերից դուրս են գալիս և ծածկում ահագին տարածութիւններ: Ջրերը քաշվելուց հետո մնում է արգավանդ տիղմ:

Գետերից շատերը չեն հասնում լճերը և կորչում են ավազների մեջ:

Միջին Ասիայի գլխավոր գետը Ամու-Դարիան է, վորի ստորին հոսանքը գտնվում է Կադախտանում (Կարա-Կալպ-ի շրջանում): Նա սկսվում է Հինդու-Կուշի սառցադաշտներից և թափվում է Արալյան ծովը: Յերկրորդ մեծ գետը Սիւ-դարիան է, վորը սկիզբն է առնում Տյան-Շանի սառցադաշտերում. Նամանգանի մոտ նա ընդունում է Կարա-Դարիա գետը և վոռոգելով Ֆերգանի հարուստ հովիտը, հոսում է դեպի Արալյան ծովը: Մյուս գետերից հիշենք Իլին (թափվում է

Բալխաշ լիճը), Զետալիւան (մի ժամանակ թափւում էր Ամու-Դարեայի մեջ), Մուրղաբ և այլն:

Դեռերը գուրս գալով հարթությունները վռոգման ցանցով ցրվում են և իրենց ջրերով վռոգում են դաշտերն ու ալդինները, թողնելով հյուսիսում հսկայական տարածություններ առանց ջրի:

Միջին Ասիայի գլխավոր հողը ավազներն են: Մեծ տարածություններ բռնված են գորշ հողերով, վորոնք գտնվում են գլխավորապես գետերի միջև, թեքվածքներում, նախալեռներում, փոսերում, վորտեղ ջրեր են հոսում: Այդ գորշ հողերի վերին շերտը մոխրագույն է և հազիվ ջ տոկոս բուսահող է պարունակում: Մեծ տեղ են բռնում նաև կավահողերն ու աղուտները: Լեռնային շրջաններում հողերը դաւաժված են ուղղաձիգ գոտիներով ստորին գոտիները ծածկված են շաղանակագույն հողերով, իսկ ավելի բարձր գոտիները սևահողով:

Բուսական յեղ կենդանական աշխարհ: Միջին Ասիայի բուսականությունն աղքատ է: Հսկայական ավազոտ տարածություններ համարյա գուրկ են բույսերից, լեղածներն էլ հարմարվել են ավազների չոր կլիմային: այստեղ աճում են այնպիսի բույսեր, վորոնք քիչ ջուր են գոլորշիացնում, այդ պատճառով Միջին Ասիայի ավազների բույսերն ունեն շատ նեղ տերևներ, կամ տերևներից գուրկ են վերջին դեպքում տերևներին փոխարինում են կանաչ ճյուղերը: Անապատների միակ ծառը սափսաուլն է: վորն ունի կոշտաշատ ցողուն, ծուռ ու մուռ կանաչ ճյուղեր, վորոնց վրա նստած են սպիտակավուն թեփանման տերևներ, և շատ լերկաւ արմատներ, վորոնց միջոցով դեռնի խոր տեղերից նա կարողանում է խոնավություն ձգել: Տեղ-տեղ սաքսաուլը տարածվելով կազմում է անտառներ, սակայն այդ անտառները սաղիւր բոլորովին չեն տալիս (ինչո՞ւ): Կենդանի ելակը հնարավորություն չի ունենում թափնվելու արևի կիզիչ ճառագայթներից, այդ է պատճառը, վոր սաքսաուլի անտառում գուր չեք լսի թռչունների լերգն ու ծղրիդների ձայնը, կամ նույնիսկ տերևների սոսափյունը, միայն ուժեղ քամիների ժամանակ լսվում է ճյուղերի ճճոցը:

Սաքսաուլն աճում է ամրացած ավազուտներում փխրուն ավազներում աճող առաջին բույսերից մեկը ավազային ակացիան է, վորը մեծ պալքար է մղում այդ շարժվող ավազների դեմ: ավազները ծեծում, ալանդակում են նրան, քամին շատ անգամ նրա տակի ավազը քշում, տանում է և մերկացնելով արմատը, զրկում է հենարանից: Նա ընկնում է, բայց ծառը մնալով թաղված ավազների մեջ շարունակում է պալքարել կյանքի համար, նա սկսում է նոր արմատներ արձակել և նորից աճել:

կաժալին տափաստաններում գարնանը, սովորաբար վաղ ծաղկում են զանազան գեղեցիկ ծաղիկներ, ինչպես որինասկ՝ կակաչը, շուշանը և այլն: Այդ բույսերը կարծես շտապում են ողտագործել դեռևս հողում գտնվող խոնավությունը, արագ թափում են ծաղիկները, պտուղ տալիս և ամառային շոգը վրա հասնելուն պես մեռնում են:

Գետերի հովիտներում պատահում են խակափան անտառներ, վորոնք բաղկացած են ուռիներից և կաղամախներից, ինչպես և լեղևներում:

Լեռներում, 1.000 մետրից բարձր աճում են ընկուզենի, թխկի, խնձորենի և այլ սաղարթավոր ծառեր, ավելի բարձր պատահում են փշատերև անտառներ, վորոնցից բարձր փոփում են ալպյան մարգագետինները:

Կլիմայական բազմազան պայմանների պատճառով Միջին Ասիայի կենդանական աշխարհը նույնպես բազմազան է, հյուսիսային տեսակների հետ այստեղ պատահում են հնդկական և նույնիսկ աֆրիկական տեսակներ: Անասլատի կենդանիներն ունեն դեղնավուն դորշ գույն վորը նման է շրջապատող ավաղի գույնին: Այդ տեղերի ամենաբնորոշ կենդանիներն են մանր կրծողները՝ ճագարամուկը, պոնտական մուկը և այլն:

Միջին Ասիայի անասլատները սողունների թագավորութունն են. ունենալով խիտ զրահներ, վորոնք պաշտպանում են խոնավությունը կորցնելուց, այդ կենդանիները ազատ կերպով ման են գալիս 70° ունեցող ավաղներում և նրանցից շատերը կարողանում են ապրել նույնիսկ առանց ջրի: Պատահում են մեծ քանակությամբ մողեսներ, քուցավոր յեյ վոչ քուցավոր ոճեր և կրիաներ:

Մոշոր կաթնասուններից այստեղ գտնվում են ֆառայծեր և վայրենի ետեր, անտառներում, գետափերին պատահում են վառագներ, իսկ չեղեգնուտներում նաև վագր:

Լեռներում ապրում են խոշոր, տնված և չեղջյուրներով լեռնային խոյեր, լեռնալծեր, արջեր և այլն: Պամիրի լեռներում բնակիչներին անփոխարինելի ծառայութունն են անում լեռնային յեղր (չակը), վորին հեծնում են և բարձում:

Անվողնաշար կենդանիներից աչքի չեն ընկնում կաթիները և թուռավոր սարդերը:

Բնակչություն. Միջին Ասիայի բնակիչների թիվը ներկայումս հասնում է մոտ 8 միլիոնի, վորի կեսից ավելին ապրում և Ուղբեկստանում:

Բնակչության գլխավոր զանդվածը կաղմված է թուրքական ժո-

զովուրդներից բուրժուականներից, կազակներից լեվ ուզրեկներից, կիրգիզներից և իրանական ծագում ունեցող օղազիկներից:

Թուրքմեններն ապրում են գլխավորապես Թուրքմենստանում և կիսաքոչվորապես կյանք են վարում:

Ուզբեկների մեծ մասն ապրում և Ուզբեկստանում և նստակյաց և, նրանցից շատերը ջրանցքներ անցկացնելու մեծ հմտություն ունեն:

Կազակները (կազակ-կիրգիզները) ապրում են Միջին Ասիայի հյուսիս-արևելյան մասում, իսկ Կիրգիզները՝ Կիրգիզիայի ԻՍՖՀ մեջ:

Միջին Ասիայի բնիկ ժողովուրդները օղազիկներն են, վրոնք ապրում էին Ֆերգանի արգավանդ հովտում և պարապում էին լերկրագործությամբ: Հետագայում Ասիայի խորքից արշավեցին դեպի Միջին Ասիա թուրքական քոչվոր ժողովուրդները (թուրքմեններ, կիրգիզներ), վրոնք տաջիկներին մղեցին դեպի ալժմյան Տաջիկստանը:

Բնական պայմանների բազմազանության պատճառով բնակչությունը հավասարապես չի տարածված անապատներն ու լեռնային ընդարձակ տարածությունները անմարդաբնակ են, իսկ ռազիսներում բնակչության խտությունը հասնում է 100 և նույնիսկ 200 մարդու մի քառ. կիլոմետրի վրա: Միջին ասիական հանրապետությունների մեջ Ուզբեկստանն ունի ամենախիտ բնակչությունը, հենց այն պատճառով, վոր ռազիսներն այստեղ բավական մեծ տեղ են բռնում:

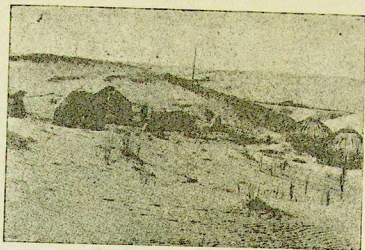
Ջրադուր, Միջին Ասիայի տափաստաններում և լեռներում բնակչության գլխավոր զբաղմունքը անասնապահությունն է, իսկ գետափերին և ընդհանրապես այնտեղ, վորտեղ հնարավոր է ջուր անց կացնել, բնակիչները պարապում են յերկրագործությամբ և սրա հետ կապված այգեգործությամբ և բանջարաբուծությամբ:

Ուղիսների այն զոնան, վոր ձգվում է լեռների ստորոտներում

Նկ. 84. Ուզբեկ.

և վոռոգվում ե լեռնային գետակներով, յերկրագործության համար ամենահարմար շրջանն է:

Նկ. 85. Թուրքմենների քոչատեղը կարա-կում անապատում.

Չոր և տաք կլիմայի պատճառով Միջին Ասիայում լավ բերք կարելի չէ ստանալ միայն արհեստական վոռոգման դեպքում, այդ պատճառով այստեղ տասնյակ կիլոմետր տարածությունների վրա անց են կացրած արհեստական ջրանցքներ, վորոնցով մոտակա գետերի ջրերը տանում են դաշտերը և վոռոգում:

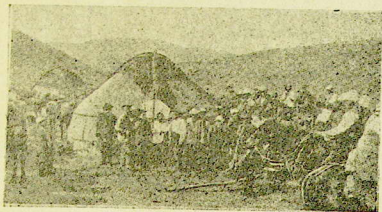
Արհեստական կերպով վոռոգվող հողերը Միջին Ասիայի բնակչության ապրուստի հիմքն են կազմում:

Շնորհիվ տաք կլիմայի այդ վոռոգվող հողերում հնարավոր է մշակել այնպիսի թանգարժեք տեխնիկական բույսեր, ինչպիսին են՝ բամբակը, խաղողը, ճակնդեղը և այլն:

Մանավանդ կարևոր նշանակություն ունի բամբակի մեակուրյունը, վորը տալիս է գյուղատնտեսության պրոդուկցիայի ամբողջ արժեքի $\frac{1}{3}$ -ը: Բամբակի մշակության տեղերն ունեն խիտ բնակչություն և մեծ քաղաքներ բամբակի մշակության տեղերով են անցնում յերկաթուղիները:

Միջին Ասիայի բամբակը փոխադրվում է կենտրոնական արդյունագործական շրջանը: (Իվանովո-Վոզնեսենսկ, Մոսկվա և այլն), վորտեղ այդ բամբակից պատրաստում են գործվածքներ ամբողջ ԽՍՀՄ-ի համար: Բամբակի մշակությունը կենտրոնացած է գլխավորապես Ուզբեկստանում:

Արտահանած բամբակի փոխարեն Միջին Ասիան ստանում է հաց և ֆաբրիկատներ: Բացի բամբակից Միջին Ասիայում տարածված և բրնձի և խոտաբույսերի մշակութունը:

Նկ. 86. Կիրգիզների համադումարը Ֆրունզե քաղաքի մոտ.

Հացահատիկները (ցորեն, գարի և կորեկ), մշակում են գլխավորապես այն վայրերում, վորոնք վոռոգվում են մթնոլորտային խոնավությամբ:

Այգիներում տարածված են դեղձ, ծիրանը, նուրբ, քրեմիկ, և խաղողը, բանջարանոցներում՝ սելսր և ձմեռուկը: Խաղողն ուղարկվում է ԽՍՀՄ-ի Յևվրոպական մասը, թարմ վիճակում կամ չորացրած (չամիչ) մի փոքր մասն էլ գործ են ածում գինի պատրաստելու համար:

Անասնապահությամբ գլխավորապես զբաղվում են քոչվորները — կիրգիզները, և թյուրքմենները: Անասունների մեջ առաջին տեղը վոչ-խարն և բռնում, տարածված են դմակավուր և կառակուլյան վոչխարները: Կտրակուլյան վոչխարի մորթին մեծ հռչակ ունի վոչ միայն ԽՍՀՄ-ում, այլև Յևվրոպայում: Խոշոր անասուններից կարևոր դեր է կատարում ձին, վորը ծառայում է տափաստաններում տեղափոխվելու համար և ամառը տեղացիներին տալիս է ընտիր խմիչք-կումիս:

Ցարական կառավարութունը թույլ չեր տալիս, վոր Միջին Ասիայի տեղական արդյունաբերութունը զարգանա: Բուրժուաժայի ամար ձեռնտու եր, վոր Միջին Ասիայի հում նյութը փոխադրվի Խուսաստանի միջին շրջանները, իսկ դրա փոխարեն ուսաստանի բորժարանային ապրանքները փոխադրվեն Միջին Ասիա: Այսպիսով արական կառավարութունը Միջին Ասիայի վրա նայում եր վորպես ի գաղութի վրա, վորին կարելի չեր շահագործել իր բուրժուազիայի գտին:

Շնորհիվ խորհրդային իշխանության ձեռք առած միջոցների Միջին Ասիայի արդյունադործությունը նոր սկսում է առաջ գալ. այստեղ այժմ գտնվում են բամբակադուխի և ձեթի գործարաններ, 1926 թվի վերջին ֆերգանում սկսել են կառուցել Ուզբեկստանի առաջին բամբակի ֆաբրիկան, վորն ունենալու յ 40.000 իլիկ:

Հում նյութերի մշակումը կատարվում է բացառապես տնայնագործական յեղանակով: Առանձին արտադրություններից աչքի յ ընկնում բրդի մշակումը, վորից քոչվորները պատրաստում են գորգեր, թաղիքներ (կոմշու) և այլն: Գորգերով առանձնապես հայտնի յ թուրքմենստանը (թուրքմենական գորգեր):

Յերկրագործական շրջաններում, գլխավորապես Ուզբեկստանում հափաղանց տաքածված է մետաքսե գործվածքների տնայնագործական արտադրությունը:

Թուրքմենստանի առեփնուրն արտահայտվում է նրանով, վոր դատնատեսական մթերքները փոխանակում են ֆարրիկա-գործարանային արդյունաբերության առարկաների հետ:

Արտահանության գլխավոր առարկաները հետևյալն են՝ բամբակ, բուրդ, չորացրած մրգեր, մետաքս և այլն: Ներմուծում են՝ բամբակի գործվածքներ, յերկաթե առարկաներ, շաքար, փայտ, նավթ և այլն:

Միջին Ասիայի ապրանքների տեղավորությունը կատարվում է գլխավորապես Անգլո-կասպյան և Ռեեմբուրգ-Տաեկենսի յերկաթուղիներով:

Անգրկասպյան յերկաթուղին սկսվում է Կրասնովոդսկից (Կասպից ծովի ափին) և Ասխաբադ, Մերվ, Սամարղանդ, Կոկանդ, Ֆերգանա բաղաճների վրայով հասնում է մինչեւ Զալալ-Աբադ: Այդ դժից մի ճյուղ բաժանվում է դեպի Կուլեկա, մի գիծ՝ դեպի Տաեկենս, իսկ մի յերրորդ գիծ էլ դեպի Տաշկենտ:

Որենբուրգ—Տաշկենտի գիծը Միջին Ասիան միացնում է ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասի հետ: Նրանից մի ճյուղ անցնում է դեպի Ֆրուկեբ, վորը նոր կառուցված Թուրքեստան-Սիբիրյան յերկաթուղով միանում է Միբրիի հացաշատ շրջանի հետ: Այդ յերկաթուղով Միջին Ասիան հնարավորություն ունի Միբրիից ստանալ հաց, իսկ իր շրովի տեղերը կհատկացնի բամբակագործության և այդպիսով զարկ կտրվի բամբակի մշակության դարգացմանը:

Ապրանքների փոխադրության գործում ներսը դեռևս մեծ դեր են կատարում ուղտի քարավանները, ձիերը և յերկանիվ սալերը:

Հնգամյա պլանը.

Միջին Ասիայի ամենամեծ հարստությունն, ինչպես ասացինք, բամբակն է, վորը ԽՍՀՄ-ի տեքստիլ արդյունադործության հիմքն է կազմում: ԽՍՀՄ-ում գործածվող բամբակի ³/₁₀-ը տալիս է Միջին Ասիան: Բամբակի ցանքսերի ընդարձակումը հնարավորություն կտա բավարարել մեր գործարանների կարիքներին սեփական բամբակով և ազատվել Ամերիկայի կամ Բելգիայի տոսի բամբակից:

Հաշվել են, վոր Միջին Ասիայում բամբակի մշակության համար հարմար հողերի մակարդակը հասնում է մոտ 87 միլիոն հեկտարի, վորից կարելի չե ջրել մոտ 10 միլիոն հեկտար:

Հացահատիկների ցանքսերն ընդարձակվելու յեն միջնորոտային խոնավությամբ վոռոգվող տեղերում, իսկ արհեստական կերպով վոռոգվող տեղերում, ընդհակառակը, այդ ցանքսերը պետք է կրճատվեն և ազատված հողերը հատկացնեն բամբակի մշակութային:

Արդյունադործության զարգացման համար հատկացրված է 467 միլիոն ուռլի, վորի մեծ մասը ծախսվելու չե տեղական հում նյութերի վերամշակության համար—կառուցվելու յեն բամբակազտիչ, ձիթահան, պահածոների, կաշվի և այլ գործարաններ: Ֆերգանում և Աշխաբադում կառուցվում են բամբակեղենի ֆաբրիկաներ, վորոնցից մեն մեկն ունենալու չե 40.000 իլիկ:

Բացի գլուղատնտեսական հում նյութից Միջին Ասիան ունի նաև հանքային հում նյութեր, որինպակ, նավթ (Ուզբեկստանում, Ֆերգանա), քարածուխ (Ուզբեկստան), գլաուբերյան աղ, ծծումբ, լերկաթահանք և այլն, վորոնցից նավթը և քարածուխը արդեն շահագործվում են: Ծրագրված է շահագործել նաև ծծումբը, պղինձը և կապարը:

ԳԼԽԱՎՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

Միջին Ասիայի քաղաքները մեծ մասամբ հին ծագում ունեն. նրանք առաջ են յեկել ռազիսում, վորոնք աչքի յեն ընկնում իրենց խիտ բնակչությամբ և ապրանքային բնույթ ունեցող գյուղատնտեսությամբ: Ավելի խոշոր քաղաքները գտնվում են հին առևտրական ճանապարհների վրա:

Ուզբեկստանում հայտնի յեն հետևյալ քաղաքները:

Տաշկենտ, գտնվում է ռազիսում. Միջին Ասիայի հին քաղաքներից մեկն է: Ռուսաստանից բերված ապրանքներն այստեղ են բաշխ-

վում. արդյունագործական և բանվորական կենտրոն: Բամբակազտիչ, պահածոների և ծխախոտի գործարաններ. սպանդանոցներ, կաշվի գործարաններ, մետաղագործություն, հլեկտրոկայան:

Սամառղանդ—Ուզբեկստանի գլխավոր քաղաքն է—Զինաստանը, Պարկաստանը և Հնդկաստանը միացնող պատմական ճանապարհների հանգույցում. բամբակազտիչ գործարաններ:

Անդիժան, Նաուանգան և Կոկանդ բամբակագործության խոշոր քենտրոններ:

Բուխարա, գտնվում է խիտ բնակված ոազիսում, վորն առաջացել է Ջարեվշանից անցկացրած ջրանցքների շնորհիվ. բուխարական խանության նախկին մայրաքաղաք:

Խիվա, գտնվում է Ամու-դարիայից անցկացրած ջրանցքի վրա. խիվայի խանության նախկին մայրաքաղաք:

Թուրքմենստանում հայտնի լին.

Աբխաբադ, Թուրքմենստանի գլխավոր քաղաքը, գտնվում է ոազիսում. բամբակազտիչ գործարաններ. կառուցվում է բամբակի թելի մանարան և գործվածքների ֆաբրիկա:

Մերվ, գտնվում է ոազիսում, վորը վոռոգվում է Մուրղաբ գետով. այստեղից անցնում է մի լերկաթուղի դեպի ավղանական սահմանը (Կուշկա):

Կրասնովոդսկ, նավահանգիստ Կասպից ծովի ափին:

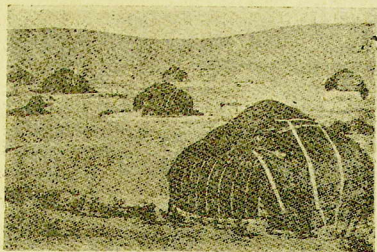
Լենինսկ, (նախկին Չարշույ):

Կիրգիզստանում հայտնի յե Ֆրունզե քաղաքը (նախկին Պիշպեկ). գտնվում է արգավանդ հովտում, վոռոգվում է լեռներից սկսվող գետակներով:

VI. ՏԱԶԻԿՍՏԱՆԻ ՍՈՑ. ԽՈՐՀ. ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

Տաջիկստանի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետությունը (Տաջիկստանը) մինչև 1929 թ. Ուզբեկստանի ինքնավար մասն էր կազմում, բայց այդ թվականին նա անջատվեց Ուզբեկստանից և միութենական հանրապետություն իրավունքով մտավ խորհրդային Միության մեջ: Այսպիսով նա յոթերորդ միութենական հանրապետությունն է:

Տաջիկստանի մեջ մտնում և Լեռնային Բադախսանի ինքնավար
օրջանը, վորի գլխավոր քաղաքն և խորոզ:

Նկ. 87. Լեռնային տաջիկների ամառային վրանները.

Բնությունը:—Տաջիկստանի հանրապետությունը մի լեռնաշխարհ
է, վորը արևմուտքից դեպի արևելք հետզհետե բարձրանում և Նրա
հյուսիս-արևմտյան և արևմտյան մասերում տարածվում են հարթ տա-
քածություններ, վորոնք ծովի մակերևույթից այնքան ել բարձր չեն
և շատ մեծ տեղ չեն բռնում: Այստեղից դեպի արևելք տարածվում են
նախալեռները և ապա լեռները, վորոնք Պամիրի լեռնաշխարհի մասն
են կազմում: Այսպիսով Տաջիկստանի մակերևույթի մեծ մասը կտրու-
ված է լեռնաշղթաներով, վորից շատերը ծածկված են հալեթական
ձյունով: Այդ լեռնաշղթաներ ձգվում են արևմուտքից դեպի արևելք
իրար զուգահեռ և գոյացնում են բազմաթիվ խոր հովիտներ, վորոնք
դեպի արևելք հետզհետե նեղանում են: Պամիրի բարձունքներում այդ
հովիտները նեղանալով դառնում են նեղ կիրճեր, վորոնց միջով հո-
սում են կատաղի լեռնային գետակներ: Լեռների բարձրանալու հետ
միասին դեպի արևելք բարձրանում են և հովիտները, այնպես, վոր
Պամիր լեռնաշխարհում ամենացածր հովիտը ծովի մակերևույթից բար-
ձրը և ավելի քան 3.000 մետր:

Տաջիկստանի կլիման բազմազան է: Արևմտյան հարթ մասի կլի-
ման տաք է և չոր. մթնոլորտային տեղումներ այնքան քիչ են, վոր
յերկրագործութամբ առանց արհեստական վոռոգման անհնար է զբաղ-

վել: Նախալեռներում կլիման մեղմ է և քիչ թի շատ խոնավ, իսկ Երևելքում (Պամիրում) այնքան խիստ է, վոր հիշեցնում է Նոր Յերիբի դաժան կլիման:

Նկ. 88. Արևմտյան Պամիրի լեռնային տաղիկներ.

Բնակիչներ. — Տաղիկատանում ապրում է մոտ 823 հազար մարդ՝ վորից 784 հազարն ապրում է գյուղերում, իսկ 38 հազարը՝ քաղաքներում: Բնակիչների մոտ 75 տոկոսը տաղիկներ են, 20 տոկոսը՝ ուղբեկներ, իսկ մնացածը կիրգիզներ, կազակներ, թուրքմեններ, հրեաներ, ռուսներ և այլն:

Տաղիկատանը նոսր բնակչություն ունեցող յերկրներից մեկն է: Միջին հաշվով մեկ քառակուսի կիլոմետրի վրա ապրում է 5 մարդ:

Զբաղմունք. — Տաղիկատանի արևմտյան հարթ մասերում, ինչպես և տաք հովիտներում բնակիչները պարապում են գլխավորապես յերկրագործությամբ: Մշակում են հացահատիկներ, բամբակ և խաղող: Տաղիկը հմուտ յերկրագործ է. նա իր վարելահողը լավ է մշակում, բայց հարմար վարելահողեր քիչ են: Զրոյի վարելահողերը հազիվ 200 հազար հեկտար են: Արևմտյան չոր մասերում ներկայումս անց են կացված նոր ջրանցքներ, վորոնք կարևոր նշանակություն կունենան ժողովրդական տնտեսության համար: Ամու-Դարիան և իր վտակները բավական ջրառատ են (մասնավանդ ամառը, յերբ սարերի ձյունը հալվում է): Այդ գետերից կարելի յե անցկացնել ջրանցքներ և վտուցել ընդարձակ տարածություններ: Լեռնային հովիտներում յերկրագործու-

Թյունը այնքան ել մեծ արդյունք չի տալիս, վերոմիտե բրինձը և բամբակն այստեղ չեն աճում: Այստեղ ավելի կարևոր նշանակություն ունի անասնապահությունը: Պահում են կովեր, վոշխարներ, յեզներ (հեծնելու և բարձելու համար), եղեր և ջորիներ:

Արդյունագործությունը թույլ է: Կան մի քանի բամբակազտիչ գործարաններ և ջրաղացներ: Դեռևս մեծ դեր է կատարում տնայնագործությունը:

Խորհրդային իշխանությունը միջոցներ է ձեռք առնում լերկրի քնական հարստություններն ուսումնասիրելու, ինչպես և արդյունագործությունը զարգացնելու համար:

Տիջիկոստանի գլխավոր քաղաքն է Սալիհնաբադ (Դյուշամբե):

Ս Ի Բ Ի Բ

Առխասանի Բարսեղի հետ

1. Յույց տալ Միբրիի սահմանները—Հյուսիսային բեկեռային ծովը, Պաղաղ ովկիանոսը, Յապոնիան (Կորեա), Չինաստանը (Մանջուրիան), Մոնղոլիան, Տաննու-Տուվայի հանրապետությունը, Կազախստանը և Ուրալյան լեռները:

Գտե՛ք՝ 1) Որ, Յենիսեյ, Լենա և Ամուր գետերը, Միբրեական դաշտավայրը, Ուրալյան, Ալտայան, Սայանյան, Յարլոնովյան, Մոսկովյան և Միխոտա-Ալին լեռները, Բայկալ լիճը, Յա-Մալ, Տայմիր, Չուկոտյան, Կամչատկա Թերակղզիները՝ Հյուսիսային Յերկիր, Նոր-Միբրի, Սախալին կղզիները:

2. Յակուտական իՍՊՆ, Բուրյատ-Մոնղոլ. իՍՊՆ, Ոյրաթյան Ինք. շրջան:

3. Չելյարինսկ, Ոմսկ, Նովո-Միբրեյսկ, Տոմսկ, Կուզնեցկ, Իրկուտսկ, Վերխնե-Ուդինսկ, Պաբլովսկ, Վլադիվոստոկ, Յակուտսկ, Վերխոյանսկ քաղաքները:

Միբրիը բռնում է Ասիայի ամբողջ հյուսիսային մասը, վորը տալիս թափում է Ուրալյան լեռներից մինչև Պաղաղ ովկիանոսը և Հյուսիսային Բեկեռային ծովից մինչև Չինաստանի և Մոնղոլիայի սահմանները: Այս պայմաններում Միբրիը բռնում է մոտ 12 միլիոն քառակուսի կիլոմետր տարածություն, այսինքն հավասար է ամբողջ Ասիայի համարյա $\frac{1}{4}$ -ին:

Միբրիի աշխարհագրական դիրքը ժողովրդական տնտեսության զարգացման համար շատ աննպաստ է: Հյուսիսից նրա ափերը վողոցում է Բեկեռային ծովը, վորն ամբողջ տարին ծածկված է սառույցներով և նավագնացության համար անհարմար է: Արևելքում ձգվում է Պաղաղ ովկիանոսը, վորի ծովերը բացի Յապոնականից նավագնացության համար նույնպես անհարմար են: Հարավում գտնվում են մի

շարք բարձր լեռնաշղթաներ ու անապատներ, վորոնք ղեռնս չերկաթողիներով կտրտված չեն. դրանցով Սիբիրը բաժանվում է Հարավային Ասիայից: Արևմուտքում Սիբիրը Յեվրոպայից բաժանվում է Ուրալյան լեռներով: Այս բոլորին ավելացնենք և այն, վոր Սիբիրի մակարդակի մոտավորապես $1\frac{1}{3}$ -ը գտնվում է ցուրտ գոտում:

Սիբիրի հսկայական տարածութւյան վրա ապրում է ընդամենը 12 միլիոն մարդ, մինչդեռ Անգլիայի միայն Լոնդոն քաղաքում ապրում է մոտ 8 միլիոն մարդ: Միջին հաշվով յուրաքանչյուր քառակուսի կիլոմետր տարածութւյան վրա ապրում է մեկ մարդ:

Սիբիրն ըստ բնության բաժանվում է չերկու մասի Արեւմտյան յեւ Արեւելյան Սիբիր:

ԱՐԵՎՍՏՅԱՆ ՍԻԲԻՐ

Արևմտյան Սիբիրը տարածվում է Ուրալյան լեռներից մինչև Յենիսեյ գետը և Բևեռայից ծովից մինչև Կազակստանը: Նրա մակերևութի մեծ մասը դաշտավայր է և հայտնի յե Ուրի դաշտավայր անունով:

Արևմտյան Սիբիրի հարավ-արևելյան անկյունում բարձրանում է Ալթայը, վոր բաղկացած է մի քանի լեռնաշղթաներից: Այդ լեռնաշղթաների ամենաբարձր գագաթը Բեյուլսան է, վորի բարձրությունը հասնում է $4\frac{1}{2}$ կիլոմետրի: Ալտայի գագաթներից շատերը ծածկված են հավերժական ձյունով և սառցադաշտերով:

Կլիման ցամաքային է և ավելի խիստ է, քան թե ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասի արևելյան շրջանների կլիման: Ամառը տաք է, բայց կարճատև, իսկ ձմեռն ընդհակառակը շատ ցուրտ է, չերկարատև և հաճախ սոսկալի սառնամանիքներ են տեղի ունենում: Այսպես որինակ, Տոմսկի մոտ հուլիսի միջին բարեխառնությունը հասնում է $+19^{\circ}$, իսկ հունվարի միջին բարեխառնությունը՝ -20° -ի:

Մթնոլորտային տեղումները Արևմտյան Սիբիրի մեծ մասում հասնում են 300-400 միլլիմետրի, այսինքն պակաս, քան ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասում, և գլխավորապես ամառն են թափվում: Արևմտյան Սիբիրը վոռոգվում է բազմաթիվ գետերով, վորոնք բացառապես Ուրի ավազանին են պատկանում: Նրանք աչքի չեն ընկնում իրենց չերկարությամբ և ջրառատությամբ:

Ուր (մոտ 4,000 կլմ.) կաղմվում է չերկու գետերի միացումից-

դրանք են վճիռ Բիլան, վոր սկիզբն ե առնում մի փոքրիկ լճից և պլոտոր Կառունը, վորը սկսվում ե Բելուխայի սառցադաշտից: Բիլան և և Կատունը շեռնալին գետեր են. հոսում են արագ, կատաղի և ունեն բաղմաթիվ սահանքներ ու ջրվեժներ: Այդ գետերի միացումից հետո Որը դուրս ե գալիս դաշտավայր, վորտեղ նրա հոսանքը դանդաղում ե: Որի վրայով յերթեկեկում են նավեր, բայց նավազնացուկուն շատ ել զարգացած չե, վորովհետև Որի գետաբերանում գտնվում են ծանծաղուտներ, վորոնք խանգարում են ծովային նավերին գետը մտնելու: Բացի այդ՝ Որը տարվա մեծ մասը ծածկված ե լինում սառուցով, վորի հասուկությունը ստորին մասերում հասնում ե մոտ 3 մետրի:

Որն ընդունում ե բազմաթիվ վտակներ, վորոնցից ամենամեծը Իրսիեի ե: Իրտիշն սկսվում ե Զինաստանում. անցնելով Զայսան լճի միջով նա պատում ե Ալտայը և գոյացնում մի խոր կիրճ, վորից հետո դուրս ե գալիս դաշտավայր:

Իրտիշն իր հերթին ընդունում ե մի քանի վտակներ, վորոնցից նշանավոր են Իեխը և Տոբոլը:

Այլ կողմից Որի մեջ թափվում են Տոմը, Չուլիմը և Կեքը:

Արևմտյան Սիբիրի բուսականությունը բաժանվում ե հետևյալ զոնաների—սուևդրային, անսառային և օափառանային:

Անտառային և տափաստանային զոնաների միջև ձգվում ե անտառ-տափաստանը:

Տափաստանի և անտառատափաստանի հողը ուսահող ե և արգտվանդ, այդ պատճառով Արևմտյան Սիբիրի բնակչության մեծ մասն ալստեղ ե կենտրոնացած:

Բնակիչներ.—Արևմտյան Սիբիրի բնակչությունը պատկանում ե հետևյալ լերեք խմբերին—Ֆիննական, բուրխական և սլավոնական:

Բնակչության խոշոր մասը (մոտ 90⁰/₀-ը) ռուսներ (սլավոն) են, վորոնք գլխավորապես ապրում են տափաստաններում և պարտպում են յերկրագործությամբ և անասնապահությամբ:

Ֆիննական խմբին պատկանում են ուսյակներ, սալոյեդներ և վոգուլներ. վորոնք ապրում են Արևմտյան Սիբիրի հյուսիսային շրջանում:

Թուրքական ժողովուրդները՝ բաքարներ, կազակներ և ոյրասներ ապրում են հարավում, Կազակստանի սահմանամերձ շրջանում:

Տունդրայի և տայգայի զոնաներում բնակչությունը շատ նոսր ե. մոտավորապես 0,2 մարդ, մինչդեռ տափաստանների և անտառա-

տափաստանների զոնաներում բնակչության խտությունը հասնում է մոտավորապես 9 մարդու մեկ կիլոմետրի վրա:

Արևմտյան Սիբիրի բնակչության մոտավորապես 95%-ն ապրում է տափաստաններում և անտառա-տափաստաններում:

Զբաղմունքը. — Տափաստանների և անտառա-տափաստանների բնակչությունը պարապում է գլխավորապես յերկրագործությամբ և անասնապահությամբ:

Ցանում են ցորեն, հաճար և վարսակ, հացի ավելցուկը փոխադրվում է Արևելյան Սիբիր, ինչպես և Յեկրոպական մասը:

Անասուններից պահում են խոշոր լեղջյուրավոր անասուններ, վոչխար և ձիեր: Անասնապահության զարգացմանը մեծ դարձեց Սիբիրի լեռնաթուղին, վորով Արևմտյան Սիբիրն սկսեց խՍՀՄ-ի Յեկրոպական մասին մատակարարել միս և մանավանդ յուղ: Յուղի արտադրությունը մեծ չափերի հասավ շնորհիվ միշտ քաղցրաբերատիվ լուղագործարանների, վորոնցով հալտի լե Վուրգանը (լեռնաթուղու վրա):

Անասնապահությունը պարապում են նաև ալտայցիները, վորոնք ունեն վոչխարների մեծ հոտեր և ձիերի ջոկեր:

Հյուսիսում, տունդրաներում սամոդեններն ու ոստյակները պահում են յեղջերուներ, վորոնք անփոխարինելի ծառայություն են անում իրենց տերերին:

Տունդրաներում և տալգաներում ոստյակները և վոգուլները վորսում են մուշտակատու կենդանիներ — աղվես, սկյուռ, սամուլը և այլն. բայց տասնյակ տարիների ընթացքում անխնա կերպով կոտորելով աղվեսներին, այժմ նրանց վորսը բավական ընկել է, և ներկայումս վորսում են գլխավորապես սկյուռ:

Արևմտյան Սիբիրի լեռնային մասը հարուստ է հանքերով, վորոնց մեջ աչքի լե ընկնում Բաթալայի (Կուզնեցկ քաղաքի մոտ):

Կուզնեցկի քարածխային ավազանը — Կուզբասսը — գերազանցում է Դոնբասսին վոչ միայն քարածխի պաշարով, այլ և վորակով:

Կուզբասսի քարածուխն արդեն մշակվում է: Վորովհետև Ուրալը լավ վորակի քարածուխ չունի, ուստի նա սկսել (1924 թվականից) ստանալ Կուզբասսի քարածուխը: Ուրալում կառուցվող ամերիկական տիպի հսկայական գործարանները Կուզբասսի քարածխով են աշխատելու:

Կուզբասսում գտնվում է նաև լեռնաթահանք, վորի մեջ 57-58%-ն լեռնաթ և պարունակում: Քարածխի, լեռնաթահանքերի, պղնձահան-

քերի միատեղ լինելը, մյուս կողմից՝ հացառատ շրջանի մոտիկութիւնը կուղղաստը դարձնելու ինն ԽՍՀՄ-ի ինդուստրիայի նկատմաներից մեկը, վորի պրոդուկտները կվաճառվեն վոչ միայն ամբողջ Սիբիրում, այլև Մոնղոլիայում, Մանջուրիայում և սահմանակից չերկրներում:

Ֆարրիկա-գործարանային արդյունագործութիւնը դեռևս թույլ է. մշակում են գլխավորապես գլուղատնտեսական պրոդուկտներ (յուղի, կաշվի գործարաններ, ալրաղացներ և այլն):

Հնգամյա պլանը. — Արևմտյան Սիբիրի հսկայական հարստութիւնները դեռևս բավարար չափով չեն ոգտագործվում. հյուսիսային մեծ ճանապարհի ոգտագործումը, չերկաթուղային ցանցի ընդարձակումը և այն դրամական միջոցները, վոր կառավարութիւնը հատկացրել է Արևմտյան Սիբիրին, մեծ զարկ են տալուն րա տնտեսութեան դարգացմանը. կմեծանա քարածխի արտադրութիւնը, ձկան արտահանութիւնը, մեծ չափերով կմշակվեն չերկաթահանքը, անտառային հսկայական հարստութիւնները և այլն:

Ուրալ-կուզնեցկի պրոեկտի համաձայն Ուրալի մետալուրգիան դարգանալու համար պետք է կուզնեցկի քարածուխը լայն չափերով փոխադրել Ուրալ, Այդ նպատակով Ուրալը և կուզնեցկը կապելու համար կառուցվելու յեն նոր չերկաթուղիներ և բարելավվելու յեն ջրային ճանապարհները:

Սեփական մետալուրգիան դարգացնելու համար կուզնեցկի մոտ կառուցվում է մի մեծ մետալուրգիական գործարան այս տարի պատրաստ կլինի և ամբողջ Սիբիրին կմատակարարի եժան թուջ: Այս թուջը զարկ կտա չերկաթուղային ցանցի լայնանալուն և մետաղագործութեան դարգացմանը:

Գլուղատնտեսութիւնը բարձրացնելու համար նովո Սիբիրսկում կառուցվելու յեն գլուղատնտեսական մեքենաների և կաթի ամանների գործարաններ:

Հնգամյա պլանի մեջ մտցրված է յերեք խոշոր ելեքտրակայանների կառուցումը, վորոնց կարողութիւնը հասնելու յե 132 հազար կիլովատտի:

Որի ավազանի անտառային հարստութիւնն արտահայտելու համար ծրագրված է Որի ավազանը չերկաթուղով կապել Սպիտակ ծովի նավահանգիստների հետ: Մի շարք չերկաթուղային գծեր կուզնեցկի գործարանին մատակարարելու ելին հանք, քարածուխ և փայտ:

ԳԼԽԱՎՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

Ուսկ.—Իրտիշի վրա, Սիրիբի լերկաթուղու ճյուղավորման տեղում. անասունների հավաքում, հացի, յուղի մթերում: Յիվրոպական մասից ստացված գործարանային ապրանքների բաշխում: Զրադացներ, կաշվի գործարաններ, գյուղատնտեսական մեքենաների արտադրություն:

Տյումեն.—Սիրիբի նավագնացության ամենաարևմտյան կետը. նավերի նորոգում, պարանի ֆաբրիկա, սղոցարարներ, կաշվի գործարաններ:

Կուրգան.—հացի և յուղի մթերում, անասունների հավաքում, սպանդանոցներ, պահածոների գործարան, կաշվի և կոշիկների արտադրություն:

Տսրոլսկ.—մորթիների, թռչունների և ձկների մթերում:

Նովո-Սիբիրսկ.—լերկաթուղիներով միացած և Բալնսուլի և Սեմիպալատինսկի հետ. ջրաղացներ, սղոցարաններ, սպանդանոցներ, կաշվի գործարաններ:

Տոմսկ.—Սիրիբի կուլտուրական կենտրոն (համալսարան). Սիրիբի լերկաթուղու հետ միացած և մի լերկաթուղային ճյուղով:

Բաբանուլ.—խոշոր նավագնացության սկզբնակետ. հացառատ և յուղառատ շրջանի կենտրոն, հացի մթերում, ջրաղացներ, կաշվի գործարաններ, լերկաթուղային արհեստանոցներ, գյուղատնտեսական մեքենաների արտադրություն:

Բիյսկ.—Առևտուր Մոնղոլիայի հետ. ալյուրից սկսվում և կարևոր խճուղի դեպի Մոնղոլիա: Այս ճանապարհով Մոնղոլիա յեն ներմուծում մանուֆակտուրա, շաքար, թեյ, լերկաթե իրեր, իսկ Մոնղոլիայից արտահանում են անասուններ, կաշի, բուրդ, մորթի և այլն:

Լեճինսկ, Կուզնեցկի, Անժերսկ, Շչեգլովսկ.—կուղբասի քարածխային արդյունաբերության կենտրոններ:

Միևուսինսկ.—(հաց, անասուններ). առևտուր Տաննու-Տուվայի հանրապետության հետ, վորտեղից ստանում ենք մորթի, բուրդ և կաշի:

ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՍԻՖԻՐ

Արևելյան Սիրիբի սահմանները կազմում են հյուսիսից՝ Հյուսիսեռասիայի ծովը, հարավից՝ Մոնղոլիան և Զինաստանը, արևմուտքից՝ Արևմտյան Ասիան, իսկ արևելքից՝ Նաղաղ ովկիանոսը:

Այսպիսով Արեւելյան Սիբիրի մեջ մտնում են Սիբիրական լեռ-
կրի արեւելյան կեսը, Յակուտական ինքնավար հանրապետությունը Բուր-
յաս-Մոնղոլական ինքնավար հանրապետությանը յեւ Հեռավոր-արեւելեան
յերկիրը:

Նրա մակերևույթի մեծութունն է մոտ 9 միլիոն քառ. կիլոմե-
տրը, ալտիւքն՝ համարյա Յեւրոպայի չափ է:

Բնությունը—Արեւելյան Սիբիրը լեռնոտ լեռկիր է. այս ու այն
ուղղութեամբ ձգվում են զանազան լեռնաշղթաներ ու բարձրավանդակ-
ներ, վորոնք բաղկացած են կամ հին բլուրեղային լեռնային տեսակ-
ներից (գնեյսից, թերթաքարերից և բլուրեղային կրաքարերից), կամ
հին ծովային կիսվածքներից: Հրաբխային գործունեությունից վիժել
են ահագին լավային հեղեղներ, վորոնք տեղ-տեղ ծածկել են հին լեռ-
նային տեսակները: Այդ ներքին ուժերից ցամաքը շատ տեղ բարձրա-
ցել է, շատ տեղ էլ ընդհակառակն իջել: Այդ իջած տեղերը հետագա-
յում լցվել են ջրով և լճեր առաջացրել: Այդ լեղանակով է առաջ յե-
կել լեռկագնդի ամենախոր լիճը՝ Բայկալը (1.522 մետր խորություն):

ԽՍՀՄ-ի ֆիզիկական քարտեզի վրա ցույց տվեք Արեւելյան-Սիբիրի գլխավոր
լեռնաշղթաները—Սայանյան, Յարլոնովյան, Սաանովյան, Բայկալյան, Վերխոյանսկի-
Սիբիրոտա-Ալին:

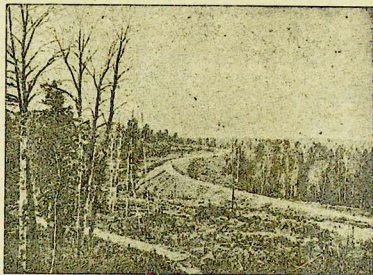

Նկ. 89. Ոստրյակների վրանը.

Արեւելյան Սիբիրի լեռներն ընդհանրապես այնքան էլ բարձր չեն
և գագաթների մեծ մասը մերկ է: Ընդարձակ դաշտավայրեր, ինչպես
արեւմտյան Յեւրոպայում, այստեղ չկան. լեղածներն էլ տարածվում են

գետերի հոսանքի լերկարությամբ և Հյուս. Բևեռային ծովի ու Պաղատ
ովկիանոսի ափերին:

Կլիմա—Արևելյան Սիբիրն ունի խիստ ցամաքային կլիմա, վորով-
հետև Ատլանտյան օվկիանոսից շատ հեռու չե գտնվում, Պաղատ օվ-
կիանոսից բաժանվում և լեռնաշղթաներով, իսկ Հյուսիսային Բևեռ-
ային ծովը ցուրտ և ու սառուցներով ծածկված: Յերկրագնդի վրա վոչ
մի տեղ այնպիսի սառնամանիքներ չեն լինում, ինչպես Արևելյան
Սիբիրում. այստեղ, Վերխոյանսկ քաղաքի մոտ, գտնվում և յերկրա-
գնդիս ամենացուրտ վայրը (ցրտի բևեռը), վորտեղ հունվարի ջերմու-
թյունը մոտ -70° -հ. Վլադիվաստոկում հունվարին 21° -ով ավելի
ցուրտ և, քան Սուխումում, չնայած վոր այդ քաղաքները գտնվում են
միևնույն լայնության վրա, Ուսսուրիյսկ յերկրի հարավային մասում,
վորը գտնվում և Ղրիմի լայնության վրա, ձմեռն այնպես ցուրտ և,
ինչպես Արևմտագնդում: Ամառն Արևելյան Սիբիրում ջերմությունը
վորոշ տեղերում բարձրանում և $+40^{\circ}$ ավելի, այնպես վոր բարեխառ-
նության տատանումները (ամպլիտուդան) 100° -ից անցնում են: Սառնա-
մանիքներն առանձնապես ուժեղ են Արևելյան Սիբիրի կաթսայանման
գոգավորություններում, նա շարունակվում և սառչել և ամբողջ ձմեռն
անշարժ կանգնում և. չոր յեղանակի և քամու բացակայության շնոր-
հիվ մարդ հեշտությամբ կարողանում և տանել այդ սառնամանիքները:

Նկ. 90. Սիբիրի յերկաթուղային գիծը.

Ձմեռը շուտ և գալիս, հոկտեմբերի սկզբին արդեն գետերը ծածկ-
վում են սառուցով և մնում և նրա տակ 200 որից ավելի (լինան 200

որ, ստորին մասերում՝ 250 որից ավելի). Արևելյան Սիբիրում ամառը տաք է լինում:

Արևելյան Սիբիրի համեմատաբար կարճատև ամառվա բարձր բարեխառնությունը նպաստավոր է միամյա բույսերի զարգացման համար. այսպես, Յակուտսկ քաղաքի մոտ, վորտեղ հողը շատ քիչ խորություն մը է հալվում և վորտեղ տարվա ջերմության միջին աստիճանը հավասար է -10° -ի, հասնում են ցորեն, պոմիդոր, իսկ Անդր-Բայկալում, վորտեղ տարվա ջերմության միջին աստիճանը հավասար է -20° -ի, նույնիսկ առատ ցորեն է լինում: Սակայն ձմռան ջերմություն ցածր աստիճանի պատճառով, այստեղ հնարավոր չէ պտղատու ծառեր մշակել:

Մթնոլորտային տեղումներ Սիբիրում քիչ են թափվում. հյուսիսում 10 սմ., դեպի հարավ մթնոլորտային տեղումների քանակը շատանում և հասնում է մինչև 30—40 սմ.-ի: Բայկալյան լճի շրջանում մթնոլորտային տեղումների քանակը նորից նվազում է (20—30 սմ.): Բոլորովին այլ կլիմա ունի Յապոնական ծովի լեզերքը և կամչատկայի հարավային մասը, վորոնք գտնվում են խաղաղ ովկիանոսի մուսսոնների ազդեցության տակ, այդ պատճառով էլ մթնոլորտային տեղումներն այստեղ հասնում են 50 սմ., իսկ վորոշ տեղերում նույնիսկ մինչև 100 սմ.: Այդ անձրևները թափվում են գլխավորապես ամառը:

Գետերը. — Արևելյան Սիբիրի գետերը մեծ 'ա' ամբ հոսում են լեռնոտ տեղերով և արագահոս են. շատ տեղ ձեղքելով լեռնային պինդ տեսակները նրանք առաջացնում են սահանքներ:

Արևելյան Սիբիրով հոսում են լեռնա գետեր՝ Յենիսեյ *) Լենա յեկ Ամուր:

Յենիսեյ (մոտ 5 հազար կմ.) սկիզբն է առնում Սայանյան լեռների հարավային լանջերից, Տանու-Տուվայի սահմաններում և աջ կողմից ընդունում է յերեք Տուրգուսկաներ՝ Վերին, Միջին և Ստորին՝ Վերին Տուրգուսկան կոչվում է Անգարա և սկսվում է Բայկալ լճից: Հարավ-արևելքից Բայկալ լիճն է թափվում Սելենգա գետը:

Լենան (մոտ 4 $\frac{1}{2}$ հազ. կմ.) սկիզբն է առնում Բայկալյան լեռներից, Բայկալ լճից վոչ հեռու: Աջ կողմից՝ նա ընդունում է Վիսիմ, Ուկելմա, և Ալդան, իսկ ձախ կողմից՝ Վիլյուլ վտակները:

Ամուր (2.870 կմ. հաշված Շիլկայի և Արգունի միացման տեղից)

*) Ձախ կողմից Յենիսեյի մեջ թափվում է կաս գետը, վորը միացած է կետ գետի (Ուրի վտակը) հետ ջրանցքով. սա կարող է մեծ նշանակություն ունենալ ապագայում:

կազմվում է յերկու գետից՝ Շիխլայից և Արգունից. ձախ կողմից Ամուրի մեջ են թափվում՝ Ջեյա և Բուրեյա, իսկ աջ կողմից՝ Ուսսուրի գետերը:

Արևելյան Միբրիբի մյուս գետերից պետք է մատնանշել հետևյալները՝ Խասանգա, Ոլենեկ, Յանա, Ինդիգիրկա, Կոլիմա, Անադիր և Կամչատկա թերակղզում՝ Կամչատկա գետը:

Բուսականությունը — Արևելյան Միբրիբի Բուսական աշխարհը շատ բաներով հիշեցնում է Արևմտյան Միբրիբի բուսականությունը: Արևելյան Միբրիբի հյուսիսային մասը բռնված է սունդրաների զոնայով, վորը ծածկված է գլխավորապես քոսերով, իսկ դեպի հարավ սկսվում է ավելի անանցանելի, քան Արևմտյան Միբրիբում, թափայի զոնան, վորտեղ գտնվում են նույն փշատերև ծառերի տեսակները, վորոնց մեջ պերիշխում է կուենին. սա բռնում է մեծ տարածություն: Ավելի սառկավ պատահում են՝ սոճի և յեղենի, իսկ ավելի արևելք, Լենայից այն կողմ սոճիներ այլևս չկան: Արգավանդ սևահող տափաստաններ Արևելյան Միբրիբում պատահում են միայն տեղ-տեղ, այն ել փոքր կտորներով, որինակ Մինուսինյան օաիսոսանը Յենիսեյի վերին հոսանքում և Բայկալից այն կողմը՝ Բուրյատյան օաիսոսանները:

Միանգամայն առանձին տեղ են բռնում Ամուրի և Մերձծովյան շրջանի հարավային մասի բուսական աշխարհը. այդ շրջանները զտնդվում են մուսսոնների ազդեցության տակ: Մուսսոնները փչում են ամառը Խաղաղ ովկիանոսից և մեծ քանակությամբ մթնոլորտային տեղումներ են բերում, վորոնց շնորհիվ այստեղ փարթամ բուսականություն է լինում: Անդր-Բայկալում արդեն պատահում են այնպիսի անտառներ, վորտեղ գտնվում են ընկուզենի, կաղնի, հացի, իսկ ավելի արևելք, Ամուրյան շրջանում հասնում են՝ մանջուրյան լորի, մանջուրյան մալբի, թղկի, վորոնք փարթաթվում են ամուրյան վայրի խաղողի վորթերով: Անտառների միջև և գետերի հովիտներում ընկած տարածությունները բռնում են տափաստաններով, վորոնք ծածկված են այնպիսի բարձր խոտով, իոր ձին նրա մեջ չի յերևում. քանի մոտենում ենք Մեծ ովկիանոսին, ծառերը և խոտային բուսականություն սկսում են ել ավելի փարթամանալ:

Արևելյան Միբրիբի տունդրաներում և տայնայում ապրում են նույն կենդանիները, ինչ-

վոր Արևմտյան Միբրիբի համապատասխան շրջաններում, բայց Արևելյան Միբրիբում կան և այնպիսի կենդանիներ, վորոնք Արևմտյան Միբրիբում չեն պատահում. այսպես Ամուրի շրջանում ապրում են՝ վագրեր, վարազներ, ամուրյան կատու և բազմաթիվ չապոնական ու չինական թռչուններ:

Բնակչութիւնը

Արեւելեան Սիրիոյի բնակչութեան մեծ մասը ուսանիւր են. սրանք բնակչութիւնն են հաստատել միջին դոնայի գետերի հովիտներում նախալեռներում, տափաստաններում և ընդհանրապէս ապրելու համար հարմար վայրերում:

Ռուսներէջ շատերը շարունակ շփվելով Արեւելեան Սիրիոյի տեղական բնակչութեան հետ, խառնվել են նրանց հետ և շատ բան վերցրել նրանցից. այդ պատճառով եւ Արեւելեան Սիրիոյի ուսանիւրը խիստ փոխվել են. արեւելեան սիրիւրակը կարճահասակ է, վոչ աչնքան թիկնալետ, բւնի լայն դեմք՝ դուրս ցցված ալտուսկրներով և նոսր մազերով:

Չափազանց փոխվել են նաև արեւելեան սիրիւրյակի լեզուն. նա բաղմամբով տեղական բառեր և արտահայտութիւններ է վերցրել. վորոշ չափով վերցրել է նաև տեղական հագուստը, կերակուրը, տնտեսական ինվենտարը և այլն:

Բացի ուսանիւրից, Արեւելեան Սիրիոյում մեծ տեղ են զոնում նաև Բուլչասները, վորոնք պատկանում են մոնղոլական խմբին, յակուսները (թուրքական խմբին) և ռուսկուսները (տուսկուսական խմբին):

Բուլչասները մոնղոլական տիպի մաքուր ներկայացուցիչներ են. նրանք ունեն նեղ բացված աչքեր, լայն ալտուսկրներ, կաշվի թուխ դեղնավուն գուն, սև աչքեր և սև ու կոշտ մազեր: Բուլչասներն ապրում են Բայկալ լճի շուրջը՝ Բուլչաս-Մոնղոլական հանրապետութեան մեջ. նրանք բաժանվում են իրկուտսկի և անդրբայկալյան բուլչասներին: Իրկուտսկի բուլչասները պարապում են չերկրագործութեամբ և անասնապահութեամբ, իսկ անդրբայկալյան բուլչասները միայն, վերջերս են սկսել չերկրագործութեամբ պարապել:

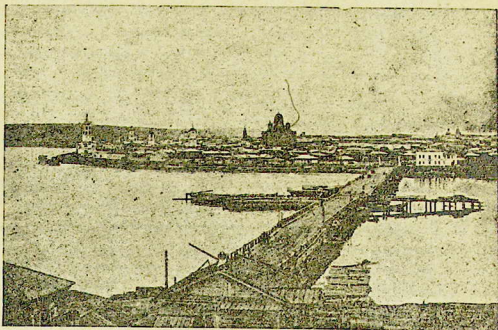
Յակուտներն ապրում են Լենայի միջին հոսանքում, Յակուտական հանրապետութեան մեջ (Յակուտիա):

Յակուտները գլխավորապէս անասնապահութեամբ են պարապում, բաղմացնում են մեծ մասամբ յեղջուրավոր անասուններ: Յակուտիան անասնապահական յերկիր է: Այստեղից կարելի է նույնիսկ անասուններ արտահանել: Պահում են նաև ձիեր, վորոնք աչքի լեն ընկնում իրենց արտասովոր տոկունութեամբ:

Յակուտիայի ավելի հլուսիսային շրջաններում պարապում են ձկնորսութեամբ (ձկնորսութեան կենտրոնը Ժիգանսկ քաղաքն է, Լենայի վրայ), վորսում են սկյուռ, սամուլը և աղվես. պարապում են նաև յեղջերվարոծութեամբ: Վորոշ ոժանդակ զբաղմունք է նույնպէս մամոնթի վոսկրի շահագործութիւնը: Ավելի հարավում, վորտեղ կլիման

մեղմ ե, յակուտները յերկրագործությամբ են պարապում. ցանում են հաճար և դարի:

Յակուտիայում շատ բնական հարստութիւններ կան: Սակայն յակուտները դեռևս չեն կարողանում իրենց արտադրական ուժերը լայն կերպով զարգացնել, վորովհետև Յակուտիայում հաղորդակցության լավ ճանապարհներ չկան, իսկ գետերի վրան ավազնացութիւնը տևում է ընդամենը 150 որ: Այդ պատճառով Յակուտիայի հանրապետության մեջ արտադրական ուժերի բարձրացման ու զարգացման համար ամենակարևոր հարցը հաղորդակցության ճանապարհների հարցն է:

Նկ. 91. Իրկուտսկ.

Ուռանց յերկարուղիների Յակուտիան չի կարող իր արտադրական ուժերը զարգացնել

Տունգուսները բռնում են ահագին տարածութիւն՝ Յենիսեյից մինչև Ուստոյան ծովը և Ամուր գետը. նրանց մեծամասնութիւնն ապրում է Յենիսեյից արևելք, յերեք Տունգուսկանների ավազանում. տունգուսներում նրանք պարապում են յեղջերվաբուծությամբ, տալգայում վորսորդությամբ, իսկ հարավում մի փոքր մասը պարապում է յերկրագործությամբ:

Արևելյան Սիբիրի մնացած ժողովուրդներն իրենց թվով այնքան էլ աչքի չեն ընկնում:

Նրանք ապրում են Արևելյան Սիրիերի արևելքում և հյուսիս-արևելքում: Այսպես, Սիրիերի տունդրային գետերի՝ Յանայի, Խնդիզի-կայի և Կուլիմայի ափերին ապրում են յուկագիբները, Ոխոտյան և Բերինգյան ծովերը քներին ապրում են կուրյակները, Կամչատկա թերակղզում՝ կամչադակները, իսկ Սիրիերի տմենահյուսիս-արևելյան մասը՝ Կուլիմա գետից մինչև Բեկոային և Ոխոտյան ծովերի ափերը, բոնել են չուկչերը, Սախալին կղզում և մասամբ էլ Ոխոտյան ծովի ափին ապրում են գիլյակները: Բոլոր այդ ցեղերը պարապում են վորսորդությամբ, յեղջերվարուծությամբ, ձկնորսությամբ և թափառական կյանք են վարում: Ամուրի ավազանում բնակվում են տունգուսների զանազան ցեղեր: Բացի դրանից այստեղ քիչ քանակությամբ և գլխավորապես քաղաքներում ապրում են չինացիներ և յապոնացիներ: Գյուղական աղ-դարնակությամբ մեջ շատ կորեացիներ կան:

Զբաղմունքը. — Արևելյան Սիրիերի նստակյաց բնակիչների գլխա-

Նկ. 92. Յակուտի ընտանիքը ճանապարհին,

վոր պարապմունքը յերկրագործությունը՝ յեղ անասնապահությունն է: Բաց բնական պայմանները յերկրագործության համար շատ անը-

պատտ են. Ընդարձակ տունդրաներն ու տալյաները չերկրագործության համար անպետք են. մյուս շրջաններում չերկրագործությամբ անհնար է պարապել, վորովհետև ամառը կարճատև է, իսկ ձմեռն աշնան սակավածյուն է լինում, վոր աշնանացունը սառչում, վոչնչանում է: Ամուրի և Մերձծովյան շրջաններում չերկրագործությանը խանգարում են առատ անձրևները, վորոնք առանձնապես զալիս են հացի հնձի և խոտհարքի ժամանակ: Յերկրագործությունը մեծ հաջողություն ունի Մինուսինսկի տափաստանում, վորը կոչվում է «Սիբիրի շտեմարան». ցանում են գլխավորապես հաճար և ցորեն: Այդ հացառատ շրջանի կենտրոնը կազմում է Կանսկ քաղաքը, վորտեղ և մեծ քանակությամբ հաց է մթերվում:

Ընդհանուր առմամբ Արևելյանը Սիբիրը խՍՀՄ-ի հացի պակասություն ունեցող շրջաններից մեկն է. հացի պակասորդը ստացվում է Արևմտյան Սիբիրից:

Անասնապահությունը Արևելյան Սիբիրի բնակիչների համար կարևոր նշանակություն ունի. պահում են գլխավորապես խոշոր չեղջերավոր անասուններ ու ձիեր: Տառնդրաների բնակիչները պահում են չեղջերուներ:

Ձկնորսությունը խոշոր չափերի յե հասել Հեռավոր Արևելքում՝ Բերինգյան, Ոխոտյան և Յապոնական ծովերում. ալյուտից ձուլը յերկ թուղով փոխադրվում է խՍՀՄ-ի Յևրոպական մասը:

Նկ. 93. Տունդուսի ընտանիքը Ալդան գետի ռայոնում.

Արևելյան Սիբիրի բնակիչների համար կարևոր նշանակություն ունի նաև վորսորդությունը: Տալյաները հարուստ են զանազան աղվա-

մալ գաղաններով, վորոնց մորթին միշտ լավ և ծախվում։ Վորսոր դուք չունե՞ր մեծ նշանակութիւն ունի մանավանդ յաղուտների համար, վորոնք արտահանում են մորթիներ և նրանց փոխարեն ներմուծում են հաց և զործարանային ապրանքներ։

Հանգային հարսուրյունները.—Արեւելյան Սիբիրի ամենամեծ հարսութիւնը կազմում են անսառ և հալներ, վորոնք ճանապարհների պակասութեան պատճառով դեռևս լայն չափով չեն ողտագործվում։ Ապագայում, չեր Արեւելյան Սիբիրը ջրային ճանապարհների և չերկաթուղիների ցանցով կծածկվի, արդյունագործութիւնը կկազմի բնակչութեան գլխավոր պարագամունքը և կունենա վոչ միայն համամիութենական, այլ և համաշխարհային նշանակութիւն։

Մեծ քանակութեամբ վոսկի ստացվում և Յենիսեյի տալգայում, և մանավանդ Լենայի վիսիմ վտակի ափերին (Բոդայբո քաղաքի մոտ)։

Յերկաթուղու զծից վոչ հեռու գտնվում և Չերեմխովի քաղաքում, յայնի ալագանը, վորը նույնպես մշակվում և և ստացված քարածուխը ծախսվում և Սիբիրի յերկաթուղու պետքերի համար։ Քարածխի մեծ պաշար կա նաև Յենիսեյի գետաբերանում և վերին Տունգուսկայի ալագանում, Սախալինում և այլ տեղերում։

Նկ. 94. Փայտ, Յապոնիա փոխադրելու համար.

Սալանյան լեռները հարուստ են գրաֆիտով, վորը բարձր վորակ ունի։ Նավթի մեծ պաշար կա Սախալինում։

Ջանազան տեղերում գտնվում են արծաթ կապարի հալներ (Ներչինսկի մոտ), կոպեկ, պղինձ, մանգան և ալմադիսի արժեքավոր մետաղներ, ինչպիսին են վոլֆրամը, մոլիբդենը, ոսմիումը և այլն։

ԳԼԽԱՎՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

Կրասնոյարսկ. — Յենիսեյի ափին, ջրադաշտներ, սղոցարաններ, կաշվի գործարաններ, նավաշինարություն:

Կանսկ. — Հացի մթերում.

Յենիսեյսկ, Տուրուխանսկ մորթիների հավաքում:

Իրկուսկ. — Յերկաթուղու վրա. այստեղից Յակուտիային և Բոդաչրոյի վոսկու արդյունաբերական շրջանին մատակարարվում և անհրաժեշտ մթերքներ:

Չերեխով. — Բարածխային արդյունաբերության կենտրոն:

Բոդաչր. — վոսկու արդյունաբերության կենտրոն:

Վեյսն-Ուդինսկ. — լճուղի դեպի Մոնղոլիա. անասունների հավաքում. բուրյատ-մոնղոլական հանրապետության կենտրոն:

Յակուսկ. — Յակուտիայի քաղաքական և կուլտուրական կյանքի կենտրոն:

Խաբարովսկ. — Հեռավոր Արևելքի կենտրոն:

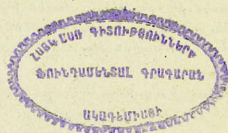
Վլադիվոստ. — կարևոր նավահանգիստ. փայտի արդյունաբերություն. կուլտուրական կենտրոն:

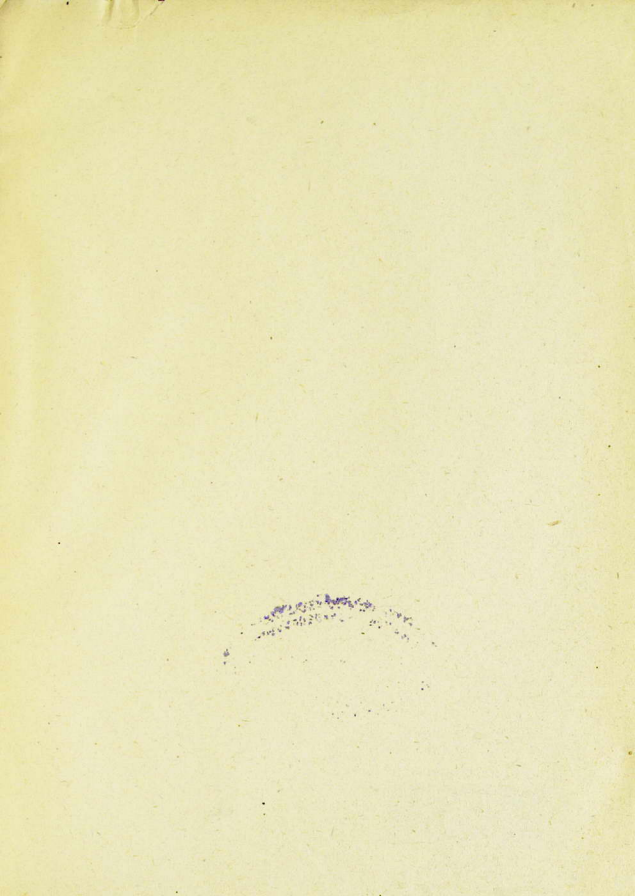
Բլադովետենսկ. — Յեվրոպական մասից ստացված ապրանքների մաշխումը շրջանում. առևտրական կենտրոն. առևտուր Մանջուրիա եհտ:

Յ Ա Ն Կ

ԱՌԱՋԱՐԱՆ	62
I. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ ԽՍՀՄ-Ի ՄԱՍԻՆ	3
ԽՍՀՄ-ի ղեկը, սահմանները և մակարդակի մեծությունը:	5
ԽՍՀՄ-ի ափերը վոդոդոդ ծովերը:	
ԽՍՀՄ-ի բնակիչները	
ԽՍՀՄ-ի պետական կազմը.	
ԽՍՀՄ-ի բնական մասերը:	
II. ԿՈՎԿԱՍ	24
Ա. Աճգրկովկաս	24
Սահմանները, վարչական բաժանումը, մակերևույթի կազմությունը, կլիման, գետերը և լճերը, բուսականությունը, հանքային հարստությունները, բնակչությունը, զբաղմունքը—հացահատիկների մշակություն, բամբակի մշակություն, ծխախոտի մշակություն, թեյի մշակություն, ալյուրագործություն, անասնապահություն, մեղվաբուծություն, շերամապահություն: Գյուղատնտեսությունը հնգամյա պլանում:	
Անդրկովկասի արդյունագործությունը: Ելեկտրիֆիկացիա: Յերկաթուղիներ: Գլխավոր քաղաքները:	
Բ. Հյուսիսային Կովկաս	73
III. ԽՍՀՄ-Ի ՅԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՄԱՍԸ	79
ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասի մակերևույթի կազմությունը, կլիման, գետերը և լճերը, հողերը, բուսականությունը և կենդանական աշխարհը:	
ԽՍՀՄ-ի ռադիոնացումը.	

Ա. Ուկրաինա	100
Բ. Կենտրոնական-Սևաստոպոլսի շրջան	111
Դ. Կենտրոնական արդյունադործական շրջան	114
Դ. Արևմտյան շրջան	125
Ե. Հյուսիս-արևմտյան շրջ. (Լենինգրադի)	128
Զ. Հյուս.-արևելյան շրջ.	137
Ը. Վլատկա-Վետուկայի շրջ.	141
Թ. Ուրալյան շրջան	143
Ժ. Միջին-Վոլգյան շրջ.	151
Ի. Ստորին-Վոլգյան շրջ.	155
IV. ԿԱԶԱՆՍԿԱՆ	161
V. ՄԻՋԻՆ ԱՍԻԱ (Թուրքեստան)	167
VI. ՏԱՋԻԿՍՏԱՆ	178
VII. ՍԻԲԻՐ	181

J

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220041533

[604.]
ԳԻՆԸ 1 ՌՈՒԲԼԻ (12 1/4 մամուլ)

486

A 4153

**География СССР
по областям Госплана**

Госиздат ССР Армении
Эривань—1930

